

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
(NEU SBF Dergisi)
Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF)

Cilt/Volume: 1, Sayı / Issue: 1 (Aralık / December 2019)
Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer Reviewed Journal

Sahibi/Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı Adına /
On Behalf of Necmettin Erbakan University The Faculty of Political Science
Prof. Dr. Birol MERCAN

Baş Editör / Editor-in- Chief

Prof. Dr. Birol MERCAN

Sayı Editörü / Issue Editor

Dr. Fatih KALECİ

Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır / Published bi-annual (June, December)

Baskı Tarihi / Print Date

Aralık / December 2019

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Köyceğiz Yerleşkesi, Dere Aşıklar Mahallesi Demeç Sokak
Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, No: 39, 42090,
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 53

Web: <http://dergipark.org.tr/neusbf>

E-posta / E-mail: neusbfdergisi@gmail.com

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (NEU SBF Dergisi), yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir /
Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF) is an international peer reviewed bi-annual journal

ISSN: 2667-8063 e-ISSN: 2687-5063

DergiPark
AKADEMİK

ÖNSÖZ

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi adı altında 2017 yılında kurulduktan sonra eğitim-öğretim hayatına başlayan fakültemizin kuruluş felsefesi, Türkiye’de her dönemde ihtiyacı çok hissedilen ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi hayatta söz sahibi olan, toplumsal sorumluluk bilinci içinde eleştirel ve bütüncül bakabilen bireyler yetiştirmektir. Bu bağlamda, fakültemizin amacı; bilginin hızla yaygınlaştığı ve tüketildiği günümüz bilgi çağı toplumunda, küreselleşen dünyanın gerektirdiği biçimde hızlı düşünebilen, stratejik davranabilen ve çözüm odaklı öğrenciler ve akademisyenler yetiştirmek; ülkemizin siyasal bilimler alanında ihtiyaç duyduğu bilimsel araştırmalara öncülük etmektir. Bu amaçla yola çıktığımız ve kısa süre içerisinde hazırlıklarını tamamladığımız “Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (NEU SBF Dergisi)” bilim dünyası ile buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Maliye, Bankacılık vb. alanlarında uluslararası hakemli bir dergi olarak yayın hayatını sürdüreceği inancına sahibiz. Dergimiz ilk sayısından itibaren dijital (online) ve basılı olarak yayımlanacaktır. Dergimizi sağlam temellere oturtma adına uluslararası standartlar ve etik kurallara göre kurgulamanın yanı sıra kısa sürede ULAKBİM TR Dizin’de yer alarak çeşitli uluslararası alan indekslerinde taranan bir dergi olmayı hedefliyoruz.

Siyasal Bilgiler alanında bir dergi yayınlama fikrinin ortaya çıkmasından, derginin ilk sayısının yayınlanması aşamasına kadar birçok kişinin çok ciddi katkısı olmuştur. Özellikle dergimizin hayata geçmesinde danışma kurulu ve yayın kurulundaki tüm değerli akademisyenlerimize verdikleri katkılardan dolayı teşekkür ederim. Ayrıca bu ilk sayımızda 6 araştırma makalesi ve 1 kitap değerlendirmesi ile katkıda bulunan tüm yazarlarımıza ve hakemlerimize de en kalbi duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim. Bilim camiamıza, okurlarımıza katkı sunması temennisiyle.

Saygılarımla...

Prof. Dr. Birol MERCAN

Baş Editör

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ

/

CONTENTS

RESEARCH ARTICLE

İnsan Kaynakları Değerinin
Ölçülmesinde Bir Model İncelemesi

1

A Model Investigation In Measuring
Human Resources Value

İnanç Turizmi Kapsamında Mevlânâ
Müzesi'ni Ziyaret Eden Turistlerin
Seyahat

14

A Study on Travel Motivations of
Tourists Visiting the Mevlânâ Museum
in the Scope of Faith Tourism

Why The Marketing Cannot Discuss
Its Own Ethics In The Neoliberal
World? A Meta-Marketing Discussion
About The Theory Of Objectivation
Of The Marketing Science

43

Why The Marketing Cannot Discuss
Its Own Ethics In The Neoliberal
World? A Meta-Marketing Discussion
About The Theory Of Objectivation Of
The Marketing Science

Borsada İşlem Gören Şirketlerin
Finansal Performansları ile Borsa
Performansları Arasındaki İlişki: BİST
Taş, Toprak Endeksindeki Çimento
Firmaları Üzerine Bir Uygulama

51

The Relationship Between Financial
Performances And Borsa Performance
of Companies Operated In Cement
Sector In Borsa Istanbul

Militokrasiden Plütokraziye Benin
Siyasetinin Metamorfozu

68

The Metamorphosis of Beninese
Politics from Militocracy to Plutocracy

Uluslararası Hukuk Bağlamında Din
ve Vicdan Hürriyetinin Korunması

80

Protection of Freedom of Religion And
Conscience In The Context Of
International Law

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Twitler ve Sokaklar: Sosyal Medya
ve Günümüzün
Eylemciliği

92

İnsan Kaynakları Değerinin Ölçülmesinde Bir Model İncelemesi

Ahmet DİKEN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Konya, Türkiye,
adiken@erbakan.edu.tr

Hüseyin ÇETİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Konya, Türkiye,
cetin.hsyn@gmail.com

Nezahat KOÇYİĞİT

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fak., Yönetim Bilişim Sistemleri Böl., Konya, Türkiye,
nkocyyigit@erbakan.edu.tr

Oğuzhan KODALAK

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, Konya,
Türkiye, okodalak@erbakan.edu.tr

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş: 03.09.2019

Kabul: 02.10.2019

Yayın: 25.11.2019

Anahtar Kelimeler:

İnsan Kaynakları Değeri,

İnsan Kaynakları Muhasebesi,

Lev ve Schwartz Modeli,

Muhasebe Standartları.

ÖZ

Yoğun rekabetin yaşandığı piyasalarda, yetkinlik sahibi ve yüksek motivasyonlu insan kaynağı en önemli değer haline gelmektedir. İşletmeler kaynaklarını güvence altına almak ve rasyonel bir şekilde değerlendirebilmek için doğru iş gören grubuna ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer üretim faktörlerine nazaran insan kaynaklarının taklidi ve ikamesi zor olmakla birlikte işletmelerin sürdürülebilirliği insan kaynaklarını ustaca kullanmasına bağlıdır. Bu nedenle çalışanlarının değerini, belirleyen, ölçen ve elde edilen verileri işletme ile ilgili bilgi kullanıcılarına ileten insan kaynakları muhasebesi önem kazanmaktadır. İnsan kaynakları muhasebesi ile işletmelerin insan kaynakları değerinin somut rakamlarla ifade edilmesi ve kullanılacak yöntemlerin belirlenmesi son yıllarda yapılan araştırmalarda sıklıkla gündeme gelmektedir.

Çalışmanın amacı "İnsan Kaynakları Muhasebesi" kavramına ve insan kaynakları değerini ölçmede kullanılan yöntemlere değinerek, işletmeler açısından bu uygulamaların farkındalığını arttırmaktır. Bu kapsamda çalışmada özellikle bu yöntemlerden Hintli işletmeler tarafından yoğun olarak kullanılan "Lev ve Schwartz Modeli" ayrıntılı olarak incelenmiştir. Modelin uygulanabilirliği bir işletmeden alınan verilerle örneklendirilerek, şirketlerin mali tablolarında nasıl gösterilebileceğine ilişkin tartışma ve önerilerde bulunulmuştur.

A Model Investigation In Measuring Human Resources Value

Article Info

Article History

Received: 03.09.2019

Accepted: 02.10.2019

Published: 25.11.2019

Keywords:

Human Resources,
Value
Human Resources
Accounting,
Lev&Scwartz Model,
Accounting Standarts.

ABSTRACT

In the world of highly intense competition, highly motivated and competitive and human resources have become the most important values in the markets. Businesses demand the right working group in order to secure their resources and evaluate them rationally. Although the imitation and substitution of human resources is difficult compared to other production factors, the sustainability of the enterprises depends on using human resources in a smart way.

For this reason, human resource accounting is important as it determines, measures the value of its employees and conveys the obtained data to the users of information related to the enterprise. With human resources accounting, the value of a human resources can be solidified and evaluation methods can be determined for enterprises. And this issue has come forth recently on enterprises' agenda. The aim of the study is to increase the awareness of these practices for the enterprises by referring to the concept of "Human Resources Accounting" and to address the methods used to measure the value of human resources. In this context, "Lev and Schwartz Model" which is used extensively by Indian enterprises, is examined in detail. The applicability of the model is exemplified by the data obtained from an enterprise and discussions and suggestions are made about how it can be shown in the financial statements of the companies.

GİRİŞ

Günümüz bilgi ekonomisinde nitelikli çalışanlar bir işletme için kritik başarı faktörlerindedir. Artık yeterli finansal kaynaklara ve en son teknolojiye sahip olmak yetmemekte, bunun yanında yüksek performanslı işgücünün de işletmeye kazandırılması gerekmektedir. Öyle ki Çin ve Japonya gibi dünya ekonomisinde önemli yere sahip olan ülkelerin ilerlemesindeki öncü faktörün nitelikli iş gücü performansının sonuçları olduğu bilinmektedir. Yeniliklere ve değişime uyum sağlamada insan kaynaklarının bu derece önemli ve sürdürülebilir bir kaynak haline gelmesi, rekabetçi bir iş stratejisinin de hayati parçası olmaktadır.

Bu gelişmeler neticesinde son yıllarda bir organizasyonda insan kaynağının finansal tablolarda nasıl değerlendirileceği ve rapor edileceği üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Hali hazırda işletmelerin yıllık raporlarında insan kaynaklarının değerine dair bir düzenleme yer almamaktadır. Günümüzde çoğu işletmenin defter değeri ile piyasa değeri arasında önemli farkların olduğu görülmektedir. Geleneksel muhasebe yaklaşımına göre makine ve teçhizata yapılan yatırımın kayda alındığı, çalışan için katlanılan bütün maliyetlerin de gider olarak değerlendirildiği bir anlayıştan, muhasebenin işletme için bir bilgi kaynağı haline geldiği ve insan kaynakları yönetiminin de bu kaynağı kullanarak politikalarını belirlediği bir evreye geçilmektedir.

İnsan kaynaklarının doğru kullanılması için gerekli bilgilerin elde edilmesi ve ilgili birimlere iletilmesi, mali tablolardaki bilgilerin açıklandığı raporlar ile değerlendirme işlemlerinin kolaylaştırılması, çalışanların değerinin ve maliyetlerinin ölçülmesi ile ilgili güvenilir ve geçerli metotlar geliştirilmesi "İnsan Kaynakları Muhasebesi" kavramını karşımıza çıkarmaktadır. İnsan kaynakları muhasebesinin işlevi; bir örgütsel kaynak olan çalışanların maliyet ve değerleri

hakkında bilgi sağlamaktır. Fakat insan kaynağının bir varlık olarak değerinin tespiti ve mali tablolarlarda nasıl gösterileceği konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Değişik uygulama modellerinin ve raporların işletmenin tam değerini belirlemede diğer finansal raporlarla birlikte sunumunda artış görülmektedir.

İnsan kaynaklarının ölçümü ve raporlanması alanında Hindistan'da yapılan çalışmaların ağırlıkta olduğu dikkatleri çekmektedir. Liberalleşen ve kademeli olarak dünya ekonomisine entegre olan Hindistan'da özellikle kamu sektöründe, işletmelerin yıllık raporlarında ve mali tablolarında insan kaynakları değerine yer verdikleri görülmektedir. Bu değer elde edilmesinde ekonomik değer yaklaşımı olan Lev ve Schwartz modelinin kullanıldığı görülmektedir. Çalışmada insan kaynakları muhasebesinin gelişimi ile ilgili literatürden hareketle Lev ve Schwartz modelinin uygulanabilirliğinin ve Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)'nda yer alan düzenlemeler kapsamında nasıl ele alınabileceğinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Lev ve Schwartz modelinin hesaplama önerisi, bir şirketin insan kaynakları verileri ve 2017 yılına ait yıllık faaliyet raporları alınarak uygulanmış ve sonuçlara ilişkin yorumlara tartışma bölümünde yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İnsan Kaynakları Muhasebesi

Artan insan kaynakları maliyetleri nedeniyle 1960'lı yıllardan itibaren davranış bilimciler insan kaynaklarına yapılan yatırımların değerini belirlemek için çalışmalara başlamışlardır. Çalışanın işletme için değerini tespit etmede kullanılacak uygun metodolojinin ve doğru yöntemlerin belirlenmesine katkı sağlayan uzmanların çalışmaları (Shultz, 1960, William Pyle, 1967, Flamholtz, 1973, Kenneth Sinclair, 1978, Dr. Roa, 1983), araştırma alanı olarak hizmet vermeye istekli kuruluşlar bulmada yaşanan zorluklar nedeniyle sınırlı kalmıştır (Shukuhian ve Ashraf, 2017: 1084, Dasari vd., 2013: 96). Buna karşın çalışanların muhasebe sistemi içerisinde raporlanması ilk kez 1964 yılında Hermanson tarafından ifade edilmiş olup (Aydın vd., 2015), insan kaynakları muhasebesi kavramının gelişimi çalışanların ekonomide, psikolojide ve personel yönetiminde artan önemi ile hız kazanmıştır. Kavramın günümüze kadar gösterdiği gelişim ise şöyledir (Flamholtz ve diğ., 2002: 947-954):

- 1960-1966: Temel insan kaynakları muhasebesinin ilgili teorilerden türetilmesi.
- 1967-1970: Temel akademik araştırma geliştirme ölçüm modelleri.
- 1971-1977: İnsan kaynakları muhasebesine olan ilginin hızla artması.
- 1978-1980: Akademi ve kurumlara olan ilginin azaldığı dönem.
- 1981-Günümüz: İnsan kaynakları muhasebesi teori ve pratiklerine olan ilginin yenilenmesi

Amerikan Muhasebe Derneği (1973), insan kaynakları muhasebesini; insan kaynakları hakkındaki verileri belirleme, ölçme ve bu bilgileri ilgili taraflara iletme süreci olarak ifade etmektedir (Dasari vd., 2013: 96, Shukuhian ve Ashraf, 2017: 1083, Shukla ve Naghsbandi, 2015: 2). Flamholtz'a göre insan kaynakları muhasebesi; örgüt için insanların maliyetinin ve değerinin ölçümüdür (Dasari vd., 2013: 96, Shukla ve Naghsbandi, 2015: 2).

Stephen Knauf (1983)'a göre; işe alma, eğitim, deneyim ve bağlılık gibi işgücü girdilerinin ölçülmesidir (Akintoye, 2012: 566). Ayrıca insan kaynakları muhasebecisinin finansal

uzmanlığın yanı sıra iç kontrol sistemleri, yasalar, diğer kurumsal gereklilikler ve kişiler arası becerilerde de vasıflı olması gerektiği literatürdeki diğer bulgular arasındadır (Shukla ve Naghsbandi, 2015: 4).

Bir başka tanımda ise; işletmelerin geleneksel muhasebe tarafından kayda alınmayan insan kaynakları yatırımlarının ve değerinin ölçülmesi, muhasebeleştirilmesi ve ilgililere raporlanması ile ilgili bir muhasebe işlevi ve uzmanlığı şeklinde ifade edilmektedir (Kaya, 2013: 16).

Patel'e göre insan kaynakları muhasebesine olan ihtiyaçlar şu şekilde sıralanmaktadır (Aktaran Aydın vd., 2005: 680):

➤ Bir işletmede yöneticinin en önemli görevlerinden birisi, işletmenin uzun ve kısa vadeli hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kaynaklardan yararlanmaktır. İnsan kaynakları muhasebesi işletme için önemli bir bilgi kaynağı olmasına rağmen geleneksel muhasebede insan kaynakları ile ilgili herhangi bir bilgi yöneticilere iletilmemektedir.

➤ Geleneksel insan kaynakları işlevleri, işletmenin uzun vadede başarısızlığına ve sermaye yapısına zarar verecek yönetsel kararların alınmasına sebep olabilmektedir.

➤ İnsan kaynakları muhasebesi sisteminin işletmeye dâhil edilmemesi, yönetimin insan kaynaklarının etkisini açık bir şekilde algılayabilme olanağını engellemektedir.

➤ Geleneksel performans yöntemi sisteminde gelirin ölçülmesi performansı tam olarak ifade etmemektedir.

Özetlenecek olursa; insan kaynakları muhasebesinin temel işlevi, geleceğe yönelik fayda sağlayan örgütsel harcamaları yönetmektir. Yönetimin insan kaynakları maliyeti ve değeri hakkında bilgi sahibi olmasını kolaylaştırmaktır (www.pondiuni.edu.in, 2018: 8) Harcamalar, kuruluşun net karını azaltan giderler olarak değerlendirildiği geleneksel muhasebe sisteminden farklı olarak bilançoya varlık olarak kaydedilmektedir. İşletmenin insan kaynakları için uygun yatırım yapıp yapmadığının görülmesini, fazla yatırımın kontrol altına alınabilmesini ve çalışan verimliliğinin artmasını sağlamaktadır. Çalışanların transferi, terfileri, eğitimi, emekliliği ile ilgili kararların alınmasında yönetime yardımcı olmaktadır (Dasari vd., 2013: 101). Patel'e göre insan kaynakları muhasebesinin başlıca amaçlarını ise şu şekilde ifade etmek mümkün olmaktadır (Aktaran Aydın vd., 2015: 681):

- İşgücünün ölçülmesi amacıyla yeni tekniklerin geliştirilmesi,
- Uzun dönemli planların ve bütçe programlarının yapılmasına yardımcı olması,
- Örgüte daha yararlı olabilecek personelin temin edilmesini sağlaması,
- İşletmedeki eleman sayısının yeterli olup olmadığının tespit edilmesi.

İnsan Kaynakları Değerinin Ölçülmesinde Kullanılan Yöntemler

İnsan kaynakları değerini hesaplamak amacıyla pek çok yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları insan kaynaklarının fiili (tarihi) maliyet yöntemi ile ölçülmesine dayanırken bazıları da gelecek kazançlara dayanmaktadır (Eknath, 2016). Bununla birlikte her modelin bazı kısıtları bulunmaktadır. İnsan kaynakları muhasebesinde kullanılan metotlar parasal ve parasal olmayan yöntemler olarak sınıflandırılmış olup aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 1. İnsan Kaynakları Değerini Ölçme Yöntemleri

Bireylerin Değeri İçin	Grup Değeri İçin	Masraf Merkezi Gruplar İçin
Maliyet Yöntemi ➤ Tarihi Maliyet Yöntemi ➤ Yer Değiştirme Maliyeti Yöntemi ➤ Fırsat Maliyeti Yöntemi ➤ Standart Maliyet Yöntemi Ekonomik Değer Yaklaşımı ➤ Resmi Kuruluşlarda Bireysel Değer Belirleyicilerinin Flamholtz Modeli ➤ Flamholtz'un Stokastik Ödülleri Değerleme Modeli ➤ Lev ve Schwartz Modeli ➤ Hekimian ve Jones Fiyat Teklifi Modeli ➤ Beceri Envanteri ➤ Performans Değerlendirmesi ➤ Potansiyelin Değerlendirilmesi ➤ Çalışan Tutumlarının Ölçümü	➤ Likert ve Bowers Modeli ➤ Brummet, Flamholtz, ve Pyle'nin Ekonomik Değer Modeli ➤ Satın Alınmamış Şerefiye Modeli ➤ Organizasyonel İnsan Boyutu Modeli	➤ Tazminat Sermayesi ➤ Yedek Maliyet Değerlemesi ➤ Orijinal Maliyet değerlemesi

Kaynak: (Naghshbandi ve Chouhan'den Aktaran: Shukuhian ve Asraf, 2017: 1087).

Tabloda görülen ve insan kaynaklarının parasal ölçümüne yönelik yaklaşımlar olan maliyet tabanlı yaklaşımlar; insan kaynaklarının tedarikinde, yerleştirilmesinde ve geliştirilmesinde yapılan fedakârlık ve maliyetleri esas almaktadır. Değer tabanlı yaklaşımda ise insan kaynağının değeri; çalışanın gelecekte işletmeye, kendine ve topluma sağlayacağı faydaların parasal tutarı olarak ele alınmaktadır.

İnsan Kaynakları Değerini Ölçmede Bir Ekonomik Değer Yaklaşımı: Lev ve Schwartz Yöntemi

Lev ve Schwartz (1971) insan sermayesi teorisinin kurucularıdır. Bu modelin ana amacı, bir örgütle ilişkili beşerî sermayenin değerinin belirlenmesidir (Kumar vd., 2016). Lev&Schwartz modeli çalışanlara yapılan tüm harcamaların Net bugünkü değerinin (NPV) hesaplanmasını içermektedir (www.commercepedia.blogspot, 2018: 2). Bu modelde insan kaynakları değerinin bulunması amacıyla şu adımlar uygulanmaktadır (Eknath, 2016: 4050-4051):

- İş gücünün tamamı vasıflı, vasıfsız, yarı vasıflı olarak homojen gruplara ya da yaş veya zekâya göre sınıflanmaktadır.
- Her grup için ortalama kazanç akışı oluşturulmaktadır.

➤ Her grubun insan kaynağının bugünkü değerini elde etmek için ortalama kazançla önceden belirlenmiş bir oranda indirim uygulanmaktadır.

➤ Farklı grupların bugünkü değerlerinin ağırlığı toplanarak değer hesaplanmaktadır.

Modelin işleyişi aşağıdaki gibidir:

V_r = Bireyin r yaşında değeri

$I(t)$ = Bireyin emeklilik yaşına kadarki yıllık kazancı

T = Emeklilik yaşı

r = Kişiyeye özgü iskonto oranı

t = Aktif yıl

$$V_r = \sum_{t=r}^T \left\{ \frac{I(t)}{(1+r)^{t-r}} \right\}$$

Model bir çalışanın emeklilik yaşına kadar olan kazancının bugünkü değerinin hesaplanmasını içermektedir. İskonto oranı yıllık tahvil faiz oranı olarak belirlenebilmektedir. Burada çalışanları hem yaş grubuna (20-30 yaş arası çalışanlar, 30-40 arası çalışanlar gibi) hem ücret düzeyine göre (vasıflı-vasıfsız, mavi yakalı-beyaz yakalı gibi) gruplara ayırarak hesaplama yapmak mümkündür. Yöntem bu yönüyle kullanılabilirlik açısından pratiktir. Varsayımlar gerçekçi ve bilimseldir (Akintoye, 2012: 567). Kısa bir süre yerine emeklilik yaşına kadar olan süreyi dikkate alması yönünden faydalıdır. Bir örnekle açıklanacak olursa (Kaya, 2013: 79);

Örnek: "X" İşletmesi çalışan bilgileri:

Tablo 2. Çalışanların Yaş ve Niteliklerine Göre Dağılımı

Yaş	Vasıfsız	Yarı Vasıflı	Vasıflı	Profesyonel	Toplam
25-34	700	40	30	10	780
35-44	100	60	40	20	220
45-54	200	5	50	25	280
55-64		15		10	25
Toplam	1000	120	120	65	1305

Yukarıdaki tabloda çalışanlar yaş gruplarına göre dört gruba ayrılmışlardır. Tablo 2'de verilen çalışanların tahmini yıllık kazançlarının Tablo 3'teki gibi gerçekleşeceği varsayılırsa;

Tablo 3. Çalışanların Yaş ve Niteliklerine Göre Yıllık Ortalama Kazançları (TL)

Yaş	Vasıfsız	Yarı	Vasıflı	Profesyonel
25-34	5000	6000	7500	10000
35-44	5500	7000	8000	12000
45-54	6000	7500	9000	13000
55-64	5500	7000	9000	14000
Toplam	22000	27500	33500	49000

Tablolardaki verilerden hareketle 25-34 yaş arası vasıfsız çalışan grubunun bugünkü değer hesaplaması yapılırsa; çalışanların 25 yaşında oldukları ve 65 yaşına kadar işletmede kalacakları varsayımı ile 10, 20, 30 yıl sonra elde edilecek 1 TL'nin %10 iskonto oranı üzerinden değerlendirmesi aşağıdaki tabloda yapılmıştır.

Tablo 4. Niteliksiz Çalışanların Gelecekteki Kazançlarının Bugünkü Değeri (25-34 Yaş Arası)

Yaş	Ortalama Kazanç (A)	Çalışan Sayısı (B)	İskonto Katsayısı (C)	Çalışanın Değeri (TL) (AxBxC)
25-34	5000	700	6,1446	21.506.100,-
35-44	5500	700	6,1446x0,3856	9.122.130,-
45-54	6000	700	6,1446x0,1487	3.837.600,-
55-64	5500	700	6,1446x0,0573	1.355.700,-
700 Vasıfsız İşçinin Toplam Değeri				35.821.600,-

Niteliksiz çalışan grubunun diğer yaş grupları ve nitelikleri ile ilgili de ayrı ayrı bu hesaplamaların yapılarak, işletmenin çalışanlarının toplam değeri hesaplanabilmektedir. Kullanım sıklığına rağmen modelin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar (Kumar vd., 2016: 56):

- Bu model aslında bir girdi ölçüm modelidir. Bu durumda çalışanların üretkenliği olan çıktı hariç tutulmaktadır.
- Her bir çalışanın hizmet durumu dikkate alınmamaktadır.
- Şirket tarafından çalışanlarına yapılan eğitim giderleri dikkate alınmamaktadır.
- İşletmedeki yıpranma oranı da göz ardı edilmektedir.
- Her bir çalışanın daha yüksek kazanç potansiyeli olan etkenler (kıdem, beceri, deneyim vb.)'in farklı maaş yapısına neden olabilecekleri dikkate alınmamaktadır.
- Çalışanın kariyer değişikliği ve iskonto oranı belirlemede subjektiflik göz ardı edilmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden mülakat ve belge incelemesine başvurulmuştur. Görüşmede amaç araştırma sorusu hakkında veri toplamaktır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 430).

Araştırma sorusu: Lev ve Schwartz modeli işletmelerin insan kaynakları değerinin muhasebeleştirilmesinde kullanılarak, bu değerın sayısal olarak finansal raporlarda yer almasında etkili ve geçerli bir metod mudur?

Bu amaçla Konya ilinde faaliyet gösteren bir gıda firmasında Muhasebe ve İnsan Kaynakları uzmanları ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmış ve görüşler alınmıştır.

Çalışmada ayrıca belge incelemesi yapılarak, işletmenin 2018 yılı faaliyet raporuna, insan kaynakları yönergelerine ve diğer ilgili kayıtlara başvurulmuştur.

Miles ve Huberman'a göre verilerin analizinde, görüşme ve belge incelemesi ile elde edilen veriler azaltılarak, araştırma sorusu hakkında somut çıkarılmaya yapılmaya çalışılır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 433). Bu aşamada grafik ve tablolar halinde veriler arasındaki örüntüler yansıtılarak bulgular bölümünde özetlenmiştir.

BULGULAR

Tablo 5, 6 ve 7 işletmenin çalışanlarından yaş, nitelik ve kazançlarına ilişkin alınan verilere Lev ve Schwartz modelinin uygulanışını özetlemektedir. Buna göre Tablo 5'te çalışan profili incelendiğinde personelin vasıflı (üst düzey yönetici, müdür, mühendis), yarı vasıflı

(uzman, şef, sorumlu) ve vasıfsız (eleman) olarak kategorize edildiği görülmektedir. Tablo 6'da ise çalışanların yaş ve niteliklerine göre ortalama kazançları özetlenmektedir.

Tablo 5. Çalışanların Yaş ve Niteliklerine Göre Dağılımı

Unvan	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	Genel Toplam
Üst Düzey Yönetim	-	-	3	1	-	4
Müdür	-	-	3	2	-	5
Mühendis	1	2	-	-	-	3
Uzman	3	13	37	22	2	77
Şef	-	1	5	1	2	9
Sorumlu	3	3	11	5	-	22
Eleman	31	35	36	12	-	114
Genel Toplam	38	54	95	43	4	234

Tablo 6. Çalışanların Yaş ve Niteliklerine Göre Yıllık Ortalama Kazançları (TL)

Unvan	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	Genel Toplam
Üst Düzey Yönetim	16.973,17 ₺	18.670,48 ₺	20.537,53 ₺	22.591,28 ₺	24.850,41 ₺	103.622,87 ₺
Müdür	8.951,24 ₺	9.846,36 ₺	10.831,00 ₺	11.914,10 ₺	13.105,51 ₺	54.648,21 ₺
Mühendis	3.334,44 ₺	3.667,88 ₺	4.034,67 ₺	4.438,13 ₺	4.881,95 ₺	20.357,06 ₺
Uzman	2.610,15 ₺	2.871,17 ₺	3.158,28 ₺	3.474,11 ₺	3.821,52 ₺	15.935,23 ₺
Şef	4.832,73 ₺	5.316,00 ₺	5.847,60 ₺	6.432,36 ₺	7.075,60 ₺	29.504,28 ₺
Sorumlu	3.710,09 ₺	4.081,10 ₺	4.489,21 ₺	4.938,13 ₺	5.431,94 ₺	22.650,46 ₺
Eleman	1.924,66 ₺	2.117,12 ₺	2.328,83 ₺	2.561,72 ₺	2.817,89 ₺	11.750,22 ₺
Genel Toplam	42.336,46 ₺	46.570,11 ₺	51.227,12 ₺	56.349,83 ₺	61.984,82 ₺	258.468,35 ₺

Tablo 7'deki verilerden hareketle örneğin; 18-24 yaş arası vasıfsız çalışan grubunun bugünkü değer hesaplamasının yapılması için; 7, 17, 27 yıl sonra elde edilecek 1 TL'nin %10 iskonto oranı üzerinden değerlendirmesi yapılarak iskonto katsayısı hesaplanmıştır. Hesaplama şu şekilde yapılmaktadır.

$$v_r = \sum_{t=r}^T \left\{ \frac{I(t)}{(1+r)^{t-r}} \right\} = (1+0,1)^7 - 1 / [(1+0,1)^7 * 0,1] = 4,868418818$$

Tablo 7. Niteliksiz Çalışanların Gelecekteki Kazançlarının Hesaplanmasında İskonto Oranları

Yaş Aralığı	Yıl	İskonto Katsayısı
18-24	7	4,868418818
25-34	17	3,153134493
35-44	27	1,215669845
45-54	37	0,468693351
55-64	47	0,180701576

Vasıfsız çalışan tüm yaş grupları için aynı hesaplama yöntemi kullanılarak iskonto katsayısı bulunmuştur. Tablo 8'de ise niteliksiz çalışanların gelecekteki kazançlarının bugünkü değeri gösterilmektedir.

Tablo 8. Niteliksiz Çalışanların Gelecekteki Kazançlarının Bugünkü Değeri (18-24 Yaş Arası)

Yaş Aralığı	Unvan	Ortalama Kazanç (A)	Çalışan Sayısı (B)	İskonto Katsayısı (C)	Çalışanın Değeri (TL) (AxBxC)
18-24	Eleman	1.924,66	31	4,868418818	290.471,04
25-34	Eleman	2.117,12	31	3,153134493	206.942,69
35-44	Eleman	2.328,83	31	1,215669845	87.763,90
45-54	Eleman	2.561,72	31	0,468693351	37.220,46
55-64	Eleman	2.817,89	31	0,180701576	15.785,11

Uzmanlardan elde edilen görüşler doğrultusunda da bu veriler sadece bir işletmenin çalışanlarının aldığı ücrete ilişkin veriler olup işletmenin ücret politikası ile sınırlıdır. Dolayısıyla insan kaynakları değerini belirlemek veya bu değeri arttıracak faktörleri açıklamak için yeterli olmayacaktır. Bu nedenle yöntemin uygulanabilirliğinin bu faktörleri dikkate alarak farklı büyüklükteki ve sektördeki işletmelerde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma ile sınırlı olan bulgular sonuç bölümünde tartışılmıştır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

İşletmenin stratejik hedefleri ile ilişkilendirilen insan kaynakları kavramı günümüzde organizasyonun faaliyetlerine dair planlamayı, açıkça tanımlanmış stratejileri, önemli rollere ve dış müşteriye odaklanmayı ve ölçme sistemlerini içermektedir (Keçecioglu ve Oktay, 2010: 70). Bu nedenle işletmenin başarısının ve başarısızlığının büyük ölçüde bağlı olduğu en önemli girdi olan (Eknath, 2016: 4048) ve işletmede tüm süreçlerin tarafından yerine getirildiği bilinen insan kaynakları performansının değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle dış kullanıcılara finansal raporlama yapmada iş gören performansının soyut verilerden ziyade somut değerlerle ölçümü gündemdedir. Söz konusu raporlama, insan kaynakları yönetimi kararları açısından işletme içi kullanıcılar için de büyük önem taşımaktadır. Örneğin; perakende, teknoloji ve telekomünikasyonun başını çektiği gelişen hizmet ekonomisinde yeni iş yapma, yeni yönetim biçimlerine paralel yetkinlikleri taşıyan ve değişimin önemli bir aktörü olan insan kaynakları değerinin ölçülmesi ve raporlanmasına yönelik hem iç hem de dış kullanıcıların beklentileri giderek artmaktadır (Keçecioglu ve Oktay, 2010: 69).

Söz konusu işlevin adı Türkçe'ye "İnsan Kaynakları Muhasebesi" olarak çevrilen "Human Resource Accounting" kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan kaynakları muhasebesi kurumsal sürdürülebilirliğin amaçlarını kolaylaştırmada rol oynamaktadır (Shukla ve Naghsbandi, 2015: 1). İnsan kaynakları muhasebesinin işe alım ve yerleştirme için yapılan ölçümlerin yanı sıra çalışanların eğitimi, gelişimi ve çalışanların ekonomik değerinin ölçümü ile ilgili tüm masrafların ve çalışanlara yapılan çeşitli yatırımların da dahil olduğu tüm işlemlerin çok geniş bir ölçümünü içerdiği kabul edilmektedir (Your Article Library, 2014). Bir başka ifade ile bir personelin işe alınması, eğitim ve geliştirilmesi için yapılan harcamaların maaş ya da tazminat gibi sağladığı faydaların gider veya varlık olarak kaydı insan kaynakları ile muhasebe ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Geleneksel muhasebede doğrudan gider olarak kaydedilen insan kaynakları harcamaları, insan kaynakları muhasebesinde çalışan değerinin ölçüldüğü ve bu değer mali tablolarında yer aldığı bir kalem olarak ortaya konulmaktadır. Bu durum insan kaynaklarının finansal ve fiziksel kaynaklar gibi işletmeye fayda sağladığı, insan kaynaklarının maliyeti ile sağladığı faydanın ölçümünün teorik olarak mümkün olduğu yönünde insan kaynakları muhasebesinin geliştirdiği savlara dayanmaktadır. Fakat insan kaynaklarının bir

gider mi yoksa varlık unsuru olarak mı değerlendirileceği geçerliliğini korurken, TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı kapsamındaki kriterler açısından değerlendirildiğinde gider olarak kaydı ve mali raporlarda yer almaması öngörülmektedir (Bayram, 2018: 22). Fakat küreselleşme ile birlikte faaliyetlerini sınırlar ötesine taşıyan işletmeler için muhasebe standartlarında da uluslararasılaşmaya gidilmekte ve değişik ölçme modellerinin uygulamaya sokulduğu görülmektedir. Dünyada ve ülkemizde alanda çok fazla araştırmanın yapılması ve uygulamada değişik modellerin geliştirilmesi söz konusudur. Bu çalışmalarda insan kaynakları ölçümünün uluslararası standartlar yaklaşımı ile dış raporlamada insan kaynakları değerinin ölçülmesinin gerekliliğinin kabulü ve önerisi dikkatleri çekmektedir (Bullenve Eyler, 2010: 13).

Dünyada özellikle Hindistan'da insan kaynakları değerinin ölçülmesine ilişkin ilgi belirginleşmiştir ve kurumların finansal tablolarını yayınlarken insan varlığı potansiyelinin para cinsinden ifadesini içeren bir insan kaynakları muhasebesi yaklaşımı ile muhasebe tablolarına entegre edileceğini ileri sürmektedirler (Bullenve Eyler, 2010: 10). Çalışanların gelecekte elde edeceği kazancın iskonto edilmesine dayalı bir değerlendirme yöntemi olan Lev ve Schwartz modelini esas almaktadırlar. İnsan kaynakları muhasebesi de çalışanların gelecekte sağlayacağı faydaların parasal değerini insan kaynakları değeri olarak tanımlamadığından modelin öne çıkan bir yönünü ortaya koymaktadır. Her ne kadar modelde ele alınan çalışan kazancı maliyet olarak görünse de çalışanların maaşları karşılığı sağlayacakları verimlilik fayda ve değer olarak yansıtacaktır. Özellikle bilgi işçilerinin gelecekte sağlayacağı fayda işletmenin sürekliliğini sağlayan, çalışan için yapılan yatırım maliyetinin ve giderlerin karşılığı kolay tüketilmeyen kısımdır (Bayram, 2018: 96).

Model Hintli işletmelerin (daha çok petrol ve doğalgaz şirketleri) en yaygın kullandığı yöntemlerden biridir. (Dasari vd., 2013: 100), (Akintoye, 2012: 567). Akintoye (2012) çalışmasında Oceanic Bank Plc'yi örnek olay olarak ele almış, insan kaynaklarının değerini belirlemek için Lev ve Schwartz modelini kullanarak, verimli bir finansal raporlama için insan kaynaklarının etkisini analiz etmede basit doğrusal regresyon kullanmıştır. 2002-2006 yılları arasında bankanın yıllık raporlarından elde edilen ikincil veriler kullanılmış, bankanın karlılığı ve sermaye yatırımı üzerinde insan kaynakları değerinin olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Shukuhian ve Ashraf (2017) "Comparative Analysis Of Human Resoruce Accounting Practices and Effect Of Financial Performance On Human Resoruce Value In Public Sector Companies In India" adlı çalışmasında şirketlerin yıllık raporlarında temel insan kaynakları değerinin teşhis edilmesini amaçlamışlardır. Ancak Hindistan'daki işletmelerin çoğu sistemli olarak bu faaliyetleri yerine getirmemektedirler. Yapılan çalışmada insan kaynakları değerinin ölçülmesinin finansal performansa olan etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2006 ile 2015 yılları arasında kamuda faaliyet gösteren şirketlerin net karlılık, iş gören sayısı, iş gören karlılığı, insan kaynakları değerinin getirisi, özsermaye karlılığı gibi kriterlerin insan kaynakları değeri ile olan ilişkisi çoklu regresyon analizi yapılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda şirketlerin insan kaynakları değerinin net karlılık ve insan kaynakları değerinin getirisi ile ilişkili olduğu ve net karlılığın insan kaynakları değerinin geliştirilmesinde en etkili faktör olduğu anlaşılmıştır.

Shukla ve Naghsbandi (2015)'nin çalışmalarında Hindistan'da seçilen 4 üretim şirketinin çalışan başına değerinin kullanılarak insan kaynaklarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda örnek şirketlerin verileri 2013-14 dönemleri için değerlendirmeye alınmıştır. Lev

ve Schwartz modelinin kullanıldığı analiz sonucunda çalışan başına düşen değer örnek birimlerde farklı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Naghshbandi ve diğ. (2016) çalışmalarında insan kaynakları bilgilerini yıllık raporlarında sunan şirketlerin web sitelerinden elde edilen verilerin zaman serisi analizini kullanarak geliştirilen hipotez kapsamında testini yapmışlardır. Seçilen 4 şirketten ikisi kamu ikisi de özel sektörde faaliyet göstermekte olup, 2006-2007 ve 2013-2014 yılları arasında 8 yıllık ciro, çalışan sayısı ve çalışan başına değer gösterildiği bir tablo sunulmuştur. Otomatik korelasyon fonksiyonları sonucunda cirodaki artışa rağmen çalışan başına önemsiz ölçüde değer artışı tespit edilmiştir.

Tablo 9 ise Hindistan'da bir teknoloji firmasının Lev ve Schwartz yöntemine göre hesaplanan insan kaynakları değerinin yansıtıldığı yıllık raporlardan alınmıştır.

Tablo 9. Infosys Teknoloji Ltd. Şti. İnsan Kaynakları Değeri

Değişkenler/31 Mart İtibariyle	2004-05	2013-14
Çalışan Sayısı		
Destek personel	23855	147008
Profesyonel	1779	9680
Toplam	25634	156688
İnsan Kaynaklarının Değeri		
Destek personel	1960778	12486700
Profesyonel	153218	1297800
Toplam İnsan Kaynakları Değeri	2113996	13784500
Toplam Gelir	497633	4035200
Toplam Çalışan Maliyeti	245096	2256600
Katma Değer	418496	3648300
Net Kar	124363	942100
Oranlar		
Çalışan Başına Maliyet	9.56	14.40
Toplam Gelir/İnsan Kaynakları Değeri	0.235	0.292
Çalışan Maliyeti/İnsan Kaynakları Değeri	11.59	16.37
Katma Değer/İnsan Kaynakları Değeri	0.197	0.264
Çalışan Başına İnsan Kaynakları Değeri	82.46	87.97
İnsan Kaynakları Değerinin Getirisi (%)	5.882	6.834

Kaynak: Infosys Teknoloji Ltd. Şti'nin 2004-05 ve 2013-14 hesap yılları için yıllık raporlarından derlemedir (Kumar, v.d., 2016: 57-58).

Tablo 9'a göre Infosys Teknoloji Ltd. Şti'nde insan kaynağının sayısının sürekli olarak arttığı görülmektedir. İnsan kaynakları değerinin de devamlı artış gösterdiği, fakat bu artışın Lev ve Schwartz modeline göre iskonto oranındaki (%14,9, %11.54) azalmaya bağlı olduğu tespit edilmektedir. Toplam çalışan maliyetinin artış göstermesine rağmen artan işgören sayısı ile birlikte çalışan başına maliyetin azalan bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Tablodaki oranlar incelendiğinde çalışan başına insan kaynakları değerinin 82.46'dan 87.97'ye yükselerek %6.68'lik bir artışın olduğu belirlenmektedir. Çalışan maliyetinin insan kaynakları değerine oranı ile çalışan başına insan kaynakları değeri oranı, daha düşük bir maliyetle daha yüksek değer üretildiğinden işletmede insan kaynaklarından verim alındığını göstermektedir. Özetle, insan kaynakları değerinin finansal tablolarda varlıklar kaleminde yer alması ile çalışan başına

maliyet, insan kaynaklarına yatırım oranı, herbir çalışanın ürettiği kar gibi bilgilerin elde edilebileceği savunulmaktadır.

TMS 38 Maddi Olmayan Varlıklar standardında “belirlenebilirlik”, “gelecekteki ekonomik yarar” ve “kontrol” kriterleri açısından günümüz işletmeleri için insan kaynaklarının maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilebildiği, fakat Tablo 9’daki gibi muhasebeleştirme kriterinde sorunlar ortaya çıktığı görülmektedir (Bayram, 2018: 93).

Modelin yaklaşımı, TMS 19 standardına göre kıdem tazminatı yükümlülüğünün finansal tablolarda gösterilmesi gerektiği ile kıyaslanabilir. Kıdem tazminatı yükümlülüğü, çalışanların emekli olmasından doğan gelecekteki olası yükümlülüğün bugünkü değerinin tahminine göre hesaplanmaktadır. TMS 19 (“Çalışanlara Sağlanan Faydalar”), grubun yükümlülüklerini tanımlanmış fayda planları kapsamında aktüeryal değerlendirme yöntemleri kullanılarak geliştirilmesini öngörmektedir. Buna uygun olarak toplam yükümlülüklerin hesaplanmasında aktüeryal varsayımlar;

- Her hizmet yılı için azami yükümlülüğün enflasyona paralel olarak arttığı,
- Uygulanan iskonto oranının, gelecek enflasyon etkilerinin düzeltilmesinden sonraki beklenen reel oranı ifade ettiği yönündedir.

Çalışmada incelenen Lev ve Schwartz modelinin bazı uygulamalarının çoğu kamu sektörü ve bilişim teknolojileri tabanlı sektörlerdedir. Çalışanların, iş faaliyetlerini hedeflerine başarılı bir şekilde ulaştırmak için izlenmesi gereken temel unsur olduğu düşünülen bilgiye dayalı bu sektörlerde bu değer göz ardı edilemeyeceği tespit edilmektedir. Bu nedenle, insan kaynakları muhasebesinin uygun bir şekilde başlatılmasının önemi göz önünde bulundurulduğunda, devlet tarafından, ölçüm ve raporlama için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde diğer profesyoneller ve muhasebe kurumları ile birlikte ele alınmasının gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. İnsan kaynaklarına yapılan yatırımların varlık yerine gider olarak muhasebeleştirilmesi insan kaynağına yapılan gerçek yatırım hakkında net bilgilere ulaşamaması ve kazancın manipüle edilme potansiyelinin yine bu varlıkların sermayeleştirilmediği durumlarda da ortaya çıkması anlamlarına gelmektedir.

İnsan kaynakları değerinin muhasebeleştirilmesi bilançoda maddi olmayan varlık olarak sunulmalıdır. Çünkü örgütü ileriye taşımada etkili ve verimli bir karar mekanizması için donanımlı bir yönetim, hissedarlara ve organizasyona yeterli bilgi akışı, karlılık ve yatırım artışı gibi faydalar sağlayacaktır. Yatırımcılara kaynaklarının nitelikli ellerde etkili ve verimli bir şekilde yönetileceğine dair bir güvence sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akintoye, R. I. (2012). The relevance of human resource accounting to effective financial reporting, *International Journal of Business Management and Economic Research*, 3 (4), 566-572.
- Aydın, S., Çanakçıoğlu, M. & Tuncay, E. F. (2015). İnsan kaynakları muhasebesi: karşılaştırmalı bir değerlendirme, *Kadir Has İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 (4), 679-689.
- Bayram, M. (2018). İnsan kaynakları muhasebesi çerçevesinde türkiye muhasebe standartlarının incelenmesi ve insan kaynakları muhasebesi uygulama alanı. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Bullen, M. & Eyler, K. A. (2010). Human resource accounting and international developments: implications

- for measurement of human capital, *Journal Of International Business and Cultural Studies*, s.1-16.
- Dasari, P., Basha, C. S. & Devarapalli, R. (2013). A study on human resource accounting methods and practices in india, *International Journal Of Social Science ve Interdisciplinary Research*, 2 (4), 95-102.
- Eknath, D. Z. (2016). Human resource accounting – a tactical use of lev&schwartz model, *International Journal Of Scientific Research and Management (IJSRM)*, 4 (4), 4048-4052.
- Flamholtz, E. G., Bullen, M. L. & Hua, W. (2002). Human resource accounting: a historical perspective and future implications, *Management Decision*, Volume:40/10, 947-954.
- Flamholtz, E.G., (1973). Human resources accounting: measuring positional replacement costs. *Human Resource Management*, Vol. 46, No. 2 (Apr., 1971), pp. 253-267.
- Flamholtz, E. G., (1971). A model for human resource valuation: a stochastic process with service rewards. *The Accounting Review*. Vol. 46, No. 2 (Apr., 1971), pp. 253-267.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar: Ankara.
- Kaya, U. (2013). *İnsan kaynakları muhasebesi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Keçecioglu, T. & Oktay, S. (2010). İnsan sermayesinin sayısallaştırılmasının dayanılmaz çekim gücü, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (3), 67-86.
- Kumar, T., Kavida, V. & Jegajothi. (2016). Valuation of human capital in infoys technologies ltd., *International Journal Of Commercer And Management Research*, Volume 2; Issue 8; August 2016; Page No. 55-59.
- Miles, M. B. ve Huberman, A.M. (1984). *Qualitative data analysis: a source book of new methods*, Sage: London.
- Naghshbandi, N. , Shukuhian, H. & Chouhan, V. (2016). Comparative analysis of human resource accounting practices in indian steel companies, *Journal of Administrative Management, Education - and Training*, 12 (2), 175-185.
- Patel, M. K. (2005), *Case studies on hrd practices*, Jaipur: Anmol Publications.
- Shukla, A. & Naghsbandi, N. (2015). Comparative analysis of human resource accounting (hra) practices in indian companies, *International Journal Of Research and Development-A Management Review*, 4 (4).
- Shukuhian, H. & Ashraf, H. S. (2017). Comparative analysis of human resource accounting practices and the effect of financial performance on human resource value in public sector companies in india, *Account and Financial Management Journal*, 2 (11), 1083-1093.
- <https://thecommercepedia.blogspot.com/?view=flipcard>, Erişim Tarihi: 05.08.2018.
- <http://www.pondiuni.edu.in>, Erişim Tarihi: 06.08.2018.

İnanç Turizmi Kapsamında Mevlânâ Müzesi'ni Ziyaret Eden Turistlerin Seyahat Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma

Eray ALTUN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD., Konya, Türkiye,
erayaltun7@gmail.com

Kevser ÇINAR

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Konya, Türkiye,
kcinar@erbakan.edu.tr

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş: 02.06.2019

Kabul: 08.08.2019

Yayın: 25.11.2019

Anahtar Kelimeler:

İnanç Turizmi,
Seyahat
Motivasyonu,
Mevlânâ Müzesi.

ÖZET

Bireylerin ekonomik kaygı gütmeksizin dini amaçlarla seyahat etme istekleri tarihin her döneminde önemli bir motivasyon unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada Türkiye'nin önemli inanç turizm merkezlerinden biri olan Mevlânâ Müzesi'ne gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonları ve deneyimlerini belirleyerek, demografik açıdan bir benzerlik ya da farklılık olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Alanyazın taramasını takiben araştırmanın birincil verileri, Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden 12 yerli ve 12 yabancı turist ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmada, elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş, ilgili alanyazın ışığında değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre inançları doğrultusunda turistik bir mekânı ziyaret eden, belirli bir dine mensup yerli ve yabancı turistlerin diğer ziyaretçilerin sahip oldukları manevi nedenlerin aksine inançlarıyla ilişkili olarak seyahatlerini gerçekleştirmeye daha eğilimli olduğu belirlenmiştir. Yerli ziyaretçiler genellikle manevi duygular doğrultusunda motive olurken, yabancı ziyaretçiler uluslararası tanınırlığın da katkısıyla merak ve öğrenme isteğiyle bu kutsal mekânı ziyaret etmektedirler. Çalışma sonucunda alternatif turizm çeşitleri içerisinde küresel ölçekte en fazla turist potansiyeline sahip inanç turizminde yerli ve yabancı ziyaretçi beklentileri ve seyahat motivasyonları göz önünde bulundurularak çağın değişen şartlarına uygun hizmetlerin sunulmasının önemi vurgulanmıştır. Yerel yönetimlerin ilgili paydaşlarla işbirliğine giderek, Mevlânâ'yı, Mevlânâ Müzesi'ni ve Mevleviliği anlatan manevi unsurların ön plana çıkarıldığı kültür projelerine yer vermeleri farklı dini inançlara sahip kitlelere ulaşılabilirlik adına oldukça önemlidir.

A Study on Travel Motivations of Tourists Visiting the Mevlânâ Museum in the Scope of Faith Tourism

Article Info

Article History

Received: 02.06.2019

Accepted: 08.08.2019

Published: 25.11.2019

Keywords:

Faith Tourism,
Travel Motivation,
Mevlânâ Museum.

ABSTRACT

People's desires to travel for religious purposes without economic concern is an important motivational factor that enables individuals to travel throughout history. It is aimed to determine whether there are any demographic similarities and differences between the domestic and foreign tourists visiting the Mevlânâ Museum, which is known as an important destination in the context of faith tourism by identifying their motivations and experiences. Following the review of the literature, the primary data of the study were collected from 12 domestic and 12 foreign tourists visiting the Mevlânâ Museum through semi-structured interview technique. In the study, the data obtained were subjected to content analysis and evaluated in the light of related literature. According to the findings of the study, it has been observed that domestic and foreign tourists who visit a touristic place in accordance with their beliefs have more inclined to carry on their travels in relation to their beliefs, in contrast to the spiritual reasons that other visitors have. While domestic visitors are motivated by spiritual feelings, foreign visitors visit this sacred place with the desire of curiosity and learning with the contribution of international recognition. As a result of this study, the importance of providing services in accordance with the changing conditions of the era was emphasized by considering the expectations and travel motivations of domestic and foreign visitors in the faith tourism which has the highest tourist potential in the global scale among alternative tourism types. It is very important for local administratives and policy makers to cooperate with the relevant stakeholders, especially with the Ministry of Culture and Tourism, and to take part in international cultural projects in which the spiritual elements describing Mevlânâ, Mevlânâ Museum and Mevlevi are emphasized

GİRİŞ

İnanç olgusu bireylerin yaşamlarında sosyal, kültürel, ekonomik ve özellikle psikolojik açıdan oldukça önemli bir yere sahiptir. Bireyin ve toplum yaşamının şekillenmesinde, hayatın iç dinamiklerinin oluşmasında dinin, dolayısıyla inancın çok önemli bir işlevi ve belirleyiciliğinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Alternatif turizm çeşidi olarak da nitelendirilen inanç turizmi manevi hislerin tatmini ve psikolojik açıdan rahatlamak amacıyla tercih edilen bir turizm türüdür. Temelini dini inançlardan alan inanç turizmi çoğunlukla; dini otoritelerin emirleri doğrultusunda kutsal yerleri ziyaret etmek, hac gibi dinsel görevleri yerine getirmek amacıyla yapılmaktadır. Bu bağlamda inanç turizmi bu amaca yönelik seyahatlerin ve konaklamaların oluşturduğu turizm hareketi olarak kabul edilmektedir (Usta, 2008). Richards (2007) ise inanç turizmini, "uluslararası turizm literatüründe genel kabul gören biçimiyle, kutsal yerlerin bu dinlere mensup turistlerce ziyaret edilmesine ilişkin faaliyetler bütünüdür" şeklinde belirtmektedir.

Kutsal mekânlar inanç turizmi için temel kaynakları oluşturmakta ve turizm endüstrisi ile sıkı bir bağ kurmaktadır. Bu yerlere yönelik seyahatlerde dini duyguların, inançların ve değerlerin rolü büyük önem taşımaktadır. Dünyada istisnaları görülmekle birlikte, birçok toplumda kendi inandığı dine mensup olsun veya olmasın, dini değerlere, mekânlara, şahsiyetlere saygı duyulmakta ve hoşgörüyü yaklaşmaktadır. Bu saygı ve hoşgörünün gereği

olarak bireyler genellikle mensubu olduğu dine ait kutsal mekânları ziyaret ettikleri gibi farklı inançlara ait kutsal mekânları da ziyaret etmektedirler. İnancın bireyi sürüklediği his ve fikir atmosferinde gerçekleştirilen faaliyetler, ruhsal boyutta rahatlamaya, arınmaya neden olmaktadır. İnanç merkezinin değerine istinaden yaşanan bu duygusal ve düşünsel yoğunluk, bireyin maneviyatında da önemli değişikliklere yol açmakta ve buna bağlı olarak bireyi gönüllü olarak seyahat etmeye motive etmektedir (Kervankıran ve Eryılmaz, 2017:277).

Giderek büyüyen inanç turizmi hem Türkiye'de hem de dünyada turizm sektörüne büyük oranda katkı sağlamaktadır (Türker, 2016). Bu durumun ortaya çıkmasında inanç turizmi ziyaretçilerinin türü, seyahat motivasyonları ve geliş amaçlarının çeşitlilik göstermesi etkili olmaktadır. Dünyanın birçok farklı ülkesinde turizm hareketliliğine neden olan, her yıl milyonlarca insan tarafından ziyaret edilen farklı inançlara ait çok sayıda kutsal mekân bulunmaktadır. Mekke, Medine, Vatikan, Kudüs ve Lhasa gibi şehirler bu merkezlerden bir kaçıdır (Dinç, 2014). Bireyler genellikle turizm etkinliklerine dinlenme, eğlenme ve yeni bilgiler edinme gibi nedenlerle tercih ederken, inanç turizmine kendileri için kutsal bir öneme sahip bu mekânları ziyaret ederek, psikolojik açıdan rahatlama, arınma ve kutsanma gibi motivasyonlarla katılmaktadırlar. Kutsal mekânlar, her bir ziyaretçi grup için farklı anlamlar ifade etmekte, farklı dünya görüşüne ve farklı inançlara sahip gruplar veya bireyler tarafından tercih edilmektedir. Turizm faaliyeti daha çok modern dünya görüşünü, inanç ise dini yaşam tarzını yansıtan iki farklı kavram gibi gözükse de inanç turizmi hem dindar hem de dindar olmayan insanları aynı mekânlarda bir araya getirmektedir (Kervankıran ve Eryılmaz, 2017:279). Bu da inanç turizmine katılan ziyaretçilerin demografik özelliklerinin çeşitlilik gösterdiğine işaret etmektedir ve farklı demografik özelliklere sahip ziyaretçiler tarafından inanç turizmine olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Bununla doğru orantılı olarak literatürde, ziyaretçilerin demografik özelliklerine göre inanç turizmine yaklaşımlarını inceleyen araştırmacıların sayısı da hızla artmaktadır (Şaman, 2009; Egresi vd., 2012; Ebrahim vd, 2013; Tayfun vd, 2013; Koçyiğit, 2016; Canoves ve Prat Forga, 2016; Cerutti ve Piva, 2016; Ummara vd., 2016; Irimias vd., 2016; Öter ve Çetinkaya, 2016; Afferni ve Ferrario, 2016). İlgili çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların çoğunlukla ziyaretçilerin inanç turizmine ya da ziyaret ettikleri mekânlara yönelik bakış açılarını, algılarını belirlemeye yönelik nicel yöntemler kullanılarak gerçekleştirildiği ve inanç turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarını, memnuniyetlerini, duygu ve düşüncelerini derinlemesine irdeleyen nitel çalışmaların sayısının yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Sosyal bilimler alanında tutum, davranış ve motivasyon faktörlerinin derinlemesine incelenmesi için nitel araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır (Arslantürk, vd. 2013; Yılmaz, 2017; Rzazade, vd., 2018).

Alternatif turizm çeşitleri içerisinde küresel ölçekte en fazla turist potansiyeline sahip inanç turizminde yerli ve yabancı ziyaretçi beklentileri ve seyahat motivasyonlarının çok iyi anlaşılması, çağın değişen şartlarına uygun hizmetlerin sunulabilmesi için önem arz etmektedir. Ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarını daha iyi algılayan yetkililer, bu bilgileri bölgenin turizm gelişim stratejilerine ve pazarlama hedeflerine uyarlayabilirler. Ayrıca yine bu bilgiler ışığında yerel yönetimler özellikle Kültür ve Turizm Bakanlığı ile işbirliğine giderek Mevlânâ'yı, Mevlânâ Müzesi'ni ve Mevleviliği tüm dünyaya anlatan kültür projelerine ve tanıtım faaliyetlerine yer verebilirler. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada Türkiye'deki en önemli inanç merkezlerinden biri olarak kabul edilen Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarının belirlenmesinde etkili olan manevi ve duygusal faktörler ile memnuniyet düzeyleri görüşme yöntemiyle tespit edilerek, inanç turizmine yönelik algılarında demografik

açından bir benzerlik ya da farklılık olup olmadığı araştırılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

İnanç Turizmi

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yoğun talep gören inanç turizmi “insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inanışları doğrultusunda bu yerleri görmek amacıyla yaptıkları geziler” şeklinde tanımlanmaktadır. Genel bir tanım olarak, inanç turizmi, farklı kültür ve inançlara sahip insanların, manevi ihtiyaçlarını karşılamak için dini açıdan önemli olduğunu düşündükleri yerleri ziyaret ettiği seyahatlerdir (Özcan vd. 2019).

Din birçok yönden tanımlanabilir ancak en temel haliyle, “insanların yaşam sorunlarını hem ele almasına hem de aşmasına olanak tanıyan insanüstü bir gücün varlığını kabul eden inançlar ve uygulamalar sistemi” dir (Raj ve Morpeth, 2007:1). Raj ve Morpeth, dinin seyahat için bir ilham kaynağı olarak öneminin, insanlığın ilk çağlarından beri kabul edildiğini savunmuştur. En eski zamanlardan beri insanlar, üstün güçleri yaşatmak ya da farklı dinsel uygulamaları devam ettirmek için yerleşim yerlerine yakın ya da uzak mekânlarda bulunan kutsal mekânları ziyaret etmektedirler (Raj ve Morpeth, 2007).

Dini inanışlardan ilham alan yolculuklar, insanlık tarihinin ilk seyahat biçimlerinden biri olarak kabul edilmesinden dolayı inanç turizmi en eski turizm türlerinden birisi olma özelliğine sahiptir. Tarih öncesi çağlardan klasik çağlara kadar farklı din ve kültürlerden gelen hacılar kendileri için kutsal kabul ettikleri ibadethanelere seyahatler gerçekleştirmişlerdir (Trono, 2015:16). İnanç, kültürün temel unsurlarından biridir ve insanların yaşamlarıyla ve davranışlarıyla bağlantılıdır (Poria, vd., 2003; Nyaupane, vd., 2015). Örneğin din; yiyecek ve içecek, bireylerin giyim tarzı, sosyal ve politik görüşleri, sosyal tutumları, seyahat motivasyonları ve davranışlarını etkilemektedir (Nyaupane, Timothy ve Paudel, 2015). Rinschede (1992), bu görüşü savunarak seyahat modelleri, ulaşım seçenekleri, mevsimsel talep ve sosyalleşme süreçleri dahil seyahat davranışının, özellikle dini turizm bağlamında, inançlardan etkilendiğini ifade etmiştir.

İnanç turizmi, içerisinde hem dini hem de kültürel çağrışımları barındırır ve turistlerin çok farklı beklentilerini karşılayarak farklı duygularını harekete geçirir (Güzel ve Köroğlu, 2015). İnanç turizmi, sadece inanan bireylere hac seyahatini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda her kesimden bireye, ziyaret ettikleri mekânın kültürünü anlama ve tanıma imkânı sunarak, kültürlerarası barış ve iyileşmeye yönelik hizmet ve faaliyetleri de kapsar (Nyaupane, vd., 2015). Son yıllarda, dini ve kültürel anlamda inanç turizminin hızla yükselmesiyle birlikte, inanç merkezlerindeki kültürel anıtların izlenmesi ve çeşitli inanç turizmi projelerinin hayata geçirilmesi bereberinde inanç merkezleri ve kutsal mekânlar yeni turizm destinasyonları ve cazibe merkezleri haline gelmiştir (Güzel ve Köroğlu, 2015; Xintong ve Yuhui, 2014).

İnanç turizmi alternatif bir turizm türü olarak adlandırılmasına rağmen ziyaret edilen mekânların aynı zamanda kültürel mekânlar olması, inanç ve kültür turizmi arasında kesin bir ayırımın yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bazı inanç turizmi merkezleri, dini motivasyonlardan bağımsız, kültürel ve entelektüel motivasyonlarla da ziyaret edilebilmektedir. Bu mekânları ziyaret sebeplerinin temelinde din ve inanç motiflerinin olması bu faaliyetlerin inanç turizmi kapsamında ele alınmasına neden olmaktadır (Eyckay vd., 2015: 61). Ziyaretçilerin hem dini motivasyonlarla hem de kültürel ve entelektüel motivasyonlarla gerçekleştirdikleri bu

seyahatler sırasında, turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetlerden yararlanmaları bu hareketlerin birer turizm faaliyeti olarak kabul edilmesini zorunlu kılmaktadır (Avcıkurt, 1997). Bu anlamda dinin ve turizmin birbiriyle iç içe geçmesi, turizmin tarihsel bağlamına daha derin bir bakış açısı getirmiştir. Özellikle din, insan göçünün en eski sebeplerinden biri olarak kabul edilse de, seyahat etmek için en temel ihtiyaçlardan biri olmuştur. İnanç turizminde temel motivasyon, turizm seyahatine katılan bireylerin manevi ve dini ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Ancak bunların yanı sıra, diğer ulusların kültürlerinin ve dinlerinin tanınması, kutsal varlıklarının keşfedilmesi ya da araştırılması da seyahat motivasyonları arasında yer alabilmektedir (Koçyiğit, 2016).

Portekiz’de 22-23 Kasım 2017 yılında düzenlenen Uluslararası İnanç Turizmi Konferansı’nda Dünya Turizm Örgütü’nün verilerine göre inanç turizmi kapsamında yılda ortalama 300 ile 330 milyon kişinin yer değiştirdiği ifade edilmiştir (akt. Griffin ve Raj, 2017:8). Dünya Turizm Örgütü (WTO) ayrıca inanç turizminin de içinde bulunduğu niş pazarlardaki turistik hareketlerin 2020 yılına kadar % 20 oranında artacağını da öngörmektedir (McKelvie, 2005). Ekonomik refah seviyesinin yükselmesiyle de artık bireyler kendi ülkelerinin dışındaki destinasyonlara da giderek inanç turizmiyle ilgili çeşitli turizm etkinliklerine katılabilmektedirler. Bu kapsamda her kesimden ve ülkeden daha çok ziyaretçi çekebilmek adına dini açıdan önem arz eden camiler, türbeler, kiliseler, anıtlar, müzeler, manastırlar, sinagoglar ya da mimari özelliklerinden ötürü benzersiz olan yapılar ve tarihi eserler ilgili ziyaretçilerin hizmetine sunulmaktadır.

Dünya genelinde farklı milliyetler ve farklı inançlara sahip kişiler tarafından gerçekleştirilen turizm hareketlerinde, inanca dayalı seyahat motivasyonları benzerlik göstermektedir. Ruhsal açıdan doygunluğa ulaşmak olgusu inanç turizmine evrensel nitelik kazandırmıştır. Bu evrensel nitelik pek çok farklı destinasyonda inanç temelli hareketleri oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze kadar varolan çeşitli bölge ve destinasyonlara bakıldığında inanç turizmi seyahatlerinin belirli noktalarda yoğunlaştığı kitlesel bir turizm türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Turan, 2012).

Suudi Arabistan’ın Mekke ve Medine şehirleri, İsrail’in Kudüs şehri, İspanya’nın Santiago de Compostela şehri, Roma’nın Vatikan’ı, Fransa’nın Lourdes şehri, Filistin’in Beytullahim şehri, Meksika’daki Our Lady of Guadalupe Bazilikası, Hindistan’daki Kashi Vishwanath Tapınağı, Japonya’daki Meiji Tapınağı insanların dini görevlerini yerine getirmek için ziyaret ettiği günümüzün popüler inanç turizmi merkezlerinden bazılarıdır. Turist deneyimleri, manevi unsurları, psikolojik ve fiziksel faydaları, kendi kendini gerçekleştirme ve yaşam döngüsünü içerdiğinden, fiziksel bir seyahatten daha fazlasını ifade etmektedir (Wilson ve Harris, 2006). Bu nedenle, Wall ve Mathieson (2006) dinin, insanların dünyanın farklı yerlerinde ki inanç merkezlerine yönelik yapılan seyahatlerde güçlü bir motivasyon unsuru olduğundan söz etmektedir.

Dünyanın önde gelen seyyahlarından Lubenau Reinhold, seyahatlerin insanları manevi açıdan etkileyerek daha fazla dindar yaptığını belirtmiştir (Baykara Taşkaya, 2013). Diğer turizm türleri için Reinhold’un bu iddiası çok kabul görmese de inanç turizmi açısından doğruluk payı olan bir söylemdir. Çünkü inanç turizm merkezlerine gelen ziyaretçiler bu mekânlara karşı yoğun bir aidiyet duygusu ve ritüel olarak içsel duygular ile seyahatler gerçekleştirmektedir. Dolayısı ile kendisi için kutsal olan ve farklı anlamlar ifade eden bu mekânları ziyaret eden insanlar inandıkları dine ve kutsal gördükleri şahıslara, mekânlara, etkinliklere, ritüellere daha

fazla bağlanmakta, duygusal bir yoğunluk yaşamakta, arındıklarına ve rahatladıklarına inanmaktadırlar. Turizm faaliyetlerine katılanların temel motivasyonu yeni yerler görmek ve farklı kültürleri tanımaktır. Bununla birlikte beden ve ruhen rahatlama da ziyaretçilerin önemli beklentileri arasında bulunmaktadır. İnanç turizmine katılanların büyük çoğunluğu da dini vecibelerinden birini gerçekleştirdiklerine inanarak ziyaret ettikleri mekânın özelliklerini ve kutsal değerini bilerek psikolojik olarak rahatlama beklentilerini beklemektedirler.

İlkçağ medeniyetlerinin Anadolu'da gelişmesi, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde havâriilerin, ortaçağ'da ise Musevilerin karşılaştıkları ağır baskı ve yok etme politikaları sonucu yaşadıkları yerlerden göç ederek bu topraklara sığınmış olmaları, tarih içerisinde Anadolu'da tek tanrılı dinlerin dışında farklı inanç sistemlerinin de var olması Türkiye'nin kendi dini olan İslamiyet'e ait yapıların haricinde, çok sayıda sinagog, kilise ve tapınağa da ev sahipliği yapmasında etkili olmuştur (Zaman, 2005). Örneğin; geçmişi 11000 yıla kadar ulaştığı düşünülen Göbeklitepe'de bulunan tapınaklar Anadolu'da farklı inanç sistemlerinin hâkim olduğunun en büyük kanıtlarındandır. Bunların dışında Ana Tanrıça Kibele Kubaba'ya tapınma kültü (Yenipınar, 2002:73) ve Antik Dönem'de Olimpos Dağı'nın ve Tanrıların Kralı olarak bilinen Zeus Anadolu'da hâkim olan inançların en önemli örnekleridir (Türker, vd., 2019). Bununla birlikte, kitle turizmine bağlı olarak inanç turizmi kapsamında Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin sayısı istikrarlı bir şekilde artmasına ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ve seyahat işletmelerinin inanç turizminin geliştirilmesi amacıyla gösterdikleri tüm çabalara rağmen, Türkiye'ye doğrudan dini ve hac amaçlı gelen ziyaretçilerin oranı istenilen düzeyde bir gelişme sağlayamamıştır (Kervankıran ve Eryılmaz, 2017).

2018 yılında Türkiye'ye dini amaçla gelen yabancı ziyaretçilerin sayısı sadece 29.072'dir. En yüksek ziyaretçi sayısı ise 2007 yılında 143.968 kişi olarak kaydedilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019). Bu durum Türkiye'de bulunan inanç temelli çekiciliklerin yeterli düzeyde tanıtılmadığını ve istenilen sayıda ziyaretçiyi çekemediklerini göstermektedir. Bu duruma rağmen inanç turizmine katılan uluslararası ziyaretçi sayısının gelecek yıllarda da artış göstermeye devam edeceği tahmin edilmektedir (Türker vd., 2019) Bugün tüm Dünya'da 2,2 milyar Hristiyan, 1,6 milyar Müslüman, 1 Milyar Hindu, 500 Milyon Budist, 14 milyon Musevi, Bahai İnanıcı, Jainizm, Şihizm, Şintoizm gibi dinlere mensup 58 Milyon, Afrika geleneksel dinlerine, Çin halk dinlerine, yerli Amerikan dinlerine ve Avustralya Aborjin dinlerine mensup 400 Milyon insan bulunmaktadır. Bunların yanı sıra 1.1 Milyar kişi ise bir dine mensup değildir (Olçay ve Albuz, 2016:7). Yine PEW Araştırma Merkezi 2015 yılında yayınladığı "Dünya Dinlerinin Geleceği" adlı çalışmasında; 2070 ve 2100 yıllarında dinlerin sahip olacakları inanan sayısıyla ilgili bazı tahminlerde bulunmuştur. Yapılan tahminlere bakıldığında 2050 yılından itibaren Müslüman ve Hristiyan olan kişi sayıları eşitlenerek her biri toplam dünya nüfusu içerisinde ortalama %32'lik bir pay oluşturacaklardır. Eğilimlerin devam etmesi durumunda 2100 yılından önce dünya nüfusu içerisindeki Müslümanların oranının %35, Hristiyanların oranının ise %34 olacağı öngörülmektedir (akt. Olçay ve Albuz, 2016:8). Bu rakamsal değerler de inanç turizmi kapsamında değerlendirilebilecek dünya genelindeki tüketici grubunun özelliklerinin belirlenerek seyahat motivasyonlarının anlaşılması ve beklentilerinin karşılanarak sürekli aktif tutulmasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu insanların dini vecibelerini yerine getirmek için yer değiştireceği düşünüldüğünde gelecek yıllarda inanç turizminin önemli bir gelişme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte inanç turizmi, iç turizm açısından değerlendirildiğinde ise yerli turistlerin dini ya da kültürel amaçlı olarak dini mekânlara yabancı turistlere oranla çok daha fazla ilgi gösterdikleri görülmektedir.

Örneğin; 2018 yılında Topkapı Sarayı'nı 2.980.450 kişi, Ayasofya Müzesi'ni 2.890.873 kişi, Mevlânâ Müzesi'ni 2.817.386 kişi ziyaret etmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018).

Türkiye'de dini amaçlı iç turizm hareketlerine yönelik verilere ulaşmak için yapılan ilk çalışma Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından 1983 yılında, yerli ziyaretçilere yönelik "Hane halkı eğilim anketi" ile seyahat edenlerin sayısı ve seyahat amaçlarını belirleme amaçlı gerçekleştirilmiştir. Yabancı ziyaretçilerle ilgili yapılan ilk çalışma ise 1986 ve 1993 yılları arasında ülkemize gelen yabancı turistlerin seyahat amaçlarına göre tasniflerinin yapılmasına yönelik olmuştur (Aksoy, 1998). Ayrıca yine DİE, 1993 yılından itibaren ülkemizde çok fazla sayıda yer alan, öncelikle üç büyük dinin günümüze kadar ulaşan tüm eserlerinin ve ibadet yerlerinin envanterini hazırlamıştır. Türkiye'de turizmin geleceğine yönelik büyük öneme sahip Turizm Bakanlığı'nca yürürlüğe konulan "İnanç turizmi 2000 projesi" de inanç turizminin gelişimi açısından ülkemizde büyük bir potansiyele sahip olan dini arz kaynaklarının değerlendirilmesi için getirisi çok yüksek bir yatırım olarak kabul edilmektedir (Aksoy 2002).

İnanç motifiyle seyahat edenler arasında demografik açıdan bir farklılık olup olmadığıyla ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde bu grupların homojen olmadığı görülmektedir (Turker, vd. 2019). İnanç turizmine katılanların cinsiyeti inandıkları dine göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; Hac vazifesini yerine getiren Katoliklerin çoğunluğunu kadınlar oluştururken, Mekke'ye hac için gidenlerin önemli bir kısmını ise erkekler oluşturmaktadır. Aynı şekilde, yaş grupları da gidilen bölgeye ve dine göre değişiklik gösterebilmektedir. Hristiyanlar için önemli bir hac merkezi olan Fransa'nın Lourdes şehrine gidenlerin büyük çoğunluğunu 60 yaş üstü ziyaretçiler oluştururken, Almanya'nın Münih kentinde yapılan Katolik kilise toplantılarına katılanların %74'ünü 25 yaş altı gençler oluşturmaktadır (Rinschede'den akt. Turan, 2012:98). Yine Kaşlı vd. (2009)'nin yaptıkları araştırmada Türkiye'deki inanç turizmi merkezlerini ziyaret eden turistlerin çoğunlukla gençlerden oluştuğu, yarıdan fazlasının 16-30 yaş aralığında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan turistlerin % 74,6'sı bekâr olup arkadaşlarıyla seyahat etmektedir. Araştırmada; katılımcıların %72,7'sinin bu yerleri dini bir amaçla değil daha çok kültürel amaçlarla ziyaret ettikleri belirlenmiştir. Bu merkezleri ziyaret eden turistlerin %41,7'sinin herhangi bir dine mensup olmadıkları tespit edilmiştir (akt. Turker, vd. 2019).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın internet sitesinde yer alan bilgilere göre, Türkiye'de inanç turizmi çerçevesinde kullanılan cami, kilise, sinagog, tapınak, antik kent vb. varlıklarının olduğu 44 ilde inanç turizmi kapsamında üç semavi din açısından değerlendirilebilecek toplam 316 eser bulunmaktadır. Bu eserlerden 167'si İslam, 129'u Hristiyan ve 20'si Musevi dinine aittir (Kanıbir ve Kaşlı, 2007). Bu yönüyle değerlendirildiğinde, ülkemizde inanç turizmine yönelik birçok mekân bulunmakla birlikte, bu mekânların en önemlilerinden birisi de Konya ilidir. Bu çalışmada ise Türkiye'deki en önemli inanç merkezlerinden biri olarak kabul edilen Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarının belirlenmesinde etkili olan manevi ve duygusal faktörler ile memnuniyet düzeyleri görüşme yöntemiyle tespit edilerek, yerli ve yabancı turistlerin inanç turizmine yönelik algılarında demografik açıdan bir benzerlik ya da farklılık olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır.

Konya'da İnanç Turizmi

Bulunduğu konum itibarıyla Konya ili, geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Selçuklu Devleti'nin başkenti olması dolayısıyla da inanç turizmi açısından Türkiye'nin önde gelen dini merkezlerinden birisi olmuştur (Kervankıran, 2017:282). Konya'da bulunan geçmiş medeniyetlere ait inanç merkezleri ve eserleri, önemi günden güne artarak günümüzde de değerini korumaya devam etmektedir. Alaâddin Camii, Aziziye Camii, Eşrefoğlu Camii ve Türbesi, Haghia Eleni Kilisesi, Haç Planlı Şapel, İnce Minareli Camii ve Medresesi, İplikçi Camii ve Medrese, Karatay Medresesi, Kilistra Antik Kenti, Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı, Lystra Antik Kenti, Nasreddin Hoca Türbesi, Sadrettin Konevi Camii ve Türbesi, Sahipata Külliyesi ve Türbesi, Selimiye Camii, Sırçalı Medrese, Sultanlar Türbesi, Şems-i Tebrizi Türbesi, Sille Antik Kenti ve Sümbül Kilisesi, bu eserlerden bazılarıdır (Bingöl, 2007). Ancak bu eserler arasında en çok ziyaret edilen ve dikkat çekeni Mevlânâ Müzesi'dir. Mevlânâ Müzesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verilerine göre Türkiye'nin en çok ziyaret edilen müze ve ören yerleri kapsamında 2017 yılında 2.480.433 kişi ile listenin ilk sırasında 2018 yılında ise 2.817.386 kişi ile üçüncü sırada yer almıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi'nin Konya'da hayat sürmesi ve kabrinin Mevlânâ Müzesi sınırları içerisinde yer alması, bu mekâna olan ilgiyi artırmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi'nin aşkın, sabrın ve hoşgörünün sembolü olarak sadece Müslümanlar tarafından değil, farklı inançlara sahip insanlar tarafından da kabul görmesi, bu mekânın en önemli ziyaret edilme sebebidir (Sönmez, 2017). Ülkemizde inanç ve kültürel değerler konusunda Konya turizmi ile ilgili çalışmalar daha çok resmi kuruluşlar (Konya Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, İl Özel İdare, Konya Valiliği, Büyükşehir Belediyesi) ile sivil toplum kuruluşları (Konya Ticaret Odası, Konya Turizm Platformu) tarafından yürütülmektedir.

Konya, inanç turizmi için büyük önem arz eden din âlimi Mevlânâ Celâleddin-i Rumi'yle anılan bir şehirdir (Sezgin, 2002:284). UNESCO, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi'nin doğumunun 800. yılı nedeniyle 2007'nin "Dünya Mevlânâ Yılı" olması konusundaki önerisini kabul etmiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler'e (BM) üye tam 171 ülke Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi ile ilgili program ve etkinlikler gerçekleştirmişlerdir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi'nin bu gelişmeyle tüm dünyada tanınırlığının artması, çok önemli bir adım niteliği taşımaktadır. Bunun dışında Konya, Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmasından dolayı pek çok han, kervansaray, cami ve kümbete ev sahipliği yapan bir tarih kenti konumundadır.

Özer vd. (2017), konuyla ilgili bir çalışmada, turistlerin kutsal açıdan önem arz eden kişilerle (Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi Aziz Philipius, Meryem Ana, vb.) bilişsel etkileşimler doğrultusunda duygusal bağlılık kurdukları sonucuna ulaşmıştır. Bu duygusal yakınlaşmalar ve bilişsel katılımlar, kişilerde zamanla bir bağlılığa yol açmaktadır. Bu bağlamda, özellikle dini merkezlerin duygusal bağlar ve bilişsel etkileşimler üzerindeki etkileri incelenerek, turist davranışlarına nasıl yön verdiği araştırılmıştır. Elde edilen bulgularda, duygusal bağlantı faktörlerinin bu bağlamda oldukça etkili olduğu ve bilişsel katılım faktörlerinin yeniden ziyaret etmeyi tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır. Ziyaretçiler, inançları doğrultusunda önemli olduğunu düşündükleri mekânlara ve dini liderlere karşı duygusal açıdan bir bağlılık hissetmektedirler. Bu duygusal bağ, ilgili mekânları başkalarına tavsiye etmeye yönelik tutumlarını da arttırmaktadır. Bu nedenle, insanlar ziyaretleri sırasında inançlarını içselleştirerek ziyaret sonrası kendilerini bu mekâna ait hissetmektedirler.

Kaynak ve Karabulut (2016), Konya'nın kültürel ve tarihi dokusu itibariyle çok farklı destinasyonlara sahip olduğunu vurgulayarak, mevcut destinasyonların kentsel turizme olan katkısını araştırmış ve bu destinasyonların inanç turizmi kapsamında kent turizmi için önemli birer yapı taşları olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili son yıllarda önemli gelişmelerin yaşanmasına rağmen mevcut potansiyelin yeteri kadar değerlendirilemediği de belirtilmişlerdir. Başoda ve Aylan (2014) ise çalışmalarında, yerli ve yabancı ziyaretçilerin inanç turizmi kapsamında gerçekleşen törenlere tekrar katılma eğilimleri ile ilgili karar verme sürecini araştırmışlardır. Çalışmada ziyaretçilerin karar verme sürecini incelemek için sosyo-psikolojik bir yaklaşım olan "Amaca Yönelik Davranış Modeli (AYDM)" kullanılmış ve çalışma sonucunda; davranışın önceden gerçekleşme sıklığı ve istek ile niyet arasında olumlu ve anlamlı derecede ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Öngörülen olumlu duyguların ve algılanan davranışsal kontrolün davranışsal isteği; davranışın önceden gerçekleşme sıklığının ve davranışsal isteğin ise davranışsal niyeti olumlu ve istatistikî olarak anlamlı düzeyde etkilediği ifade etmişlerdir.

Kervankıran ve Eryılmaz (2017), ülkenin önemli inanç merkezlerinden biri olan Mevlânâ Müzesi'ne gelen turistlerin inanç turizmine yönelik algılarında demografik açıdan anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemeye yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada, elde ettikleri verilere göre Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yerli turistlerin inanç turizmine yönelik bazı algılarında farklılıkların olduğunu saptamışlardır. Çalışma sonuçlarına göre; ziyaretçilerin yaklaşık yarısının kutsal bir mekân olmasından dolayı bilinçli bir şekilde Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret ettikleri görülmüştür. Ziyaretçilerin demografik özelliklerine göre inanç turizmine yönelik algılarına bakıldığında ise; yaş ve eğitim durumunda bir farklılık olduğu görülürken, cinsiyete göre herhangi bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ziyaretçiler burada bulunmanın ve duâ etmenin kendilerini rahatlattığını, Mevlâna Celaleddini Rumi'nin kabrini ziyaret ederek huzur bulduklarını da belirtmişlerdir. Ancak, bu psikolojik ve ruhsal rahatlığın yanında, ziyaretçilerin yaklaşık yarısının dini duygulardan bağımsız bir şekilde bu mekânı ziyaret ettikleri sonucuna da ulaşılmıştır.

Seyahat Motivasyonu

İnsanları seyahat etmeye yönelten farklı nedenler ve motivasyonlar bulunmaktadır. İş, tatil, sağlık, akraba ve arkadaş ziyareti, eğitim gibi başlıca seyahat nedenlerinin yanı sıra insanlar seyahatlere yönelten rutinden kaçma, rahatlama, dinlenme, yenilik arama, kendini geliştirme, macera, eğlence, kültürel deneyim elde etme gibi pek çok motivasyon çeşidi bulunmaktadır. Dann (1981:189), Gnoth, (1997:286-287), Mehmetoğlu (2001:21-22), Rızaoğlu'nun (2004:5) çalışmaları incelendiğinde turizm pazarlaması alanında çalışan araştırmacıların en çok yanıtlanmaya çalıştıkları soruların başında "Turist neden seyahate çıkmaktadır?" gelmektedir. Goldner ve Rictie (2012: 197), "turistler neden seyahat etmektedirler" sorusunun basit bir soru olduğunu ve seyahat motivasyonunu belirlemeye yönelik çalışma yapan araştırmacıların asıl yanıtını araması gereken sorunun "belirli bir grup turist, neden belirli bir seyahat deneyimi yaşamayı tercih etmektedir?" sorusu olduğunu belirtmişlerdir. Bu bilgiler ışığında seyahat motivasyonu, bireyleri belirli bir amaç doğrultusunda seyahat deneyimi yaşamaya iten nedenler olarak açıklanabilir (akt. Harman, 2019: 114). Turistlerin seyahat motivasyonlarını incelemek kolay bir süreç değildir (Dann, 1981:189). Dann (1981) seyahat motivasyonlarını incelemenin zor olmasını turistler arasında bireysel farklılıkların bulunması ve turistlerin yaşadıkları topluma göre değer yargılarının farklılık göstermesi nedenlerine dayandırmaktadır.

Genel olarak, insanların turizm destinasyonlarını seyahat etmelerinin altında yatan temel motivasyon unsurları kaçış, rahatlama, yenilik, sosyalleşme, kendini gerçekleştirme, günahlarından arınma ve öğrenme olarak gösterilebilir (Beh ve Bruyere, 2007; Crompton, 1979; Li ve Cai, 2012; Ryan ve Glendon, 1998; Yoon ve Uysal, 2005). Dini seyahatlerin ardında yatan en önemli motivasyon unsurları ise insanların dini ve manevi ihtiyaçlarını karşılama istekleridir. Araştırmalar (Cohen, 1992; Smith 1992; Collins- Kreiner ve Kliot 2000; Tomasi 2002; Digance, 2003, Triantafillidou v.d., 2010, Tırca v.d., 2010, Kamenidou ve Vourou, 2015) insanların; hac vazifesini yerine getirme, kutsal olana ulaşma, günahları için af dileme, hastalığı ya da dünyevi sorunları için yardım dileme, Allah'a yakın hissetme, duâ etme, kutsal bir mekânı deneyimleme ve ruhun huzura kavuşması gibi nedenlerle seyahat ettiklerini göstermektedir.

Genellikle inanç turizmi ile ilgili seyahat motivasyonları birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Herzberg (1974), inanç turizmi seyahat motivasyonlarını iki faktör teorisine göre incelemiştir (Raj ve Morpeth, 2007). İki faktör teorisine göre inanç turizmi kapsamındaki ziyaretçiler için en temel seyahat motivasyonları; inançlarını yerine getirmek, katıldıkları bir dini törende fotoğraf çekmek ve bunları döndüklerinde arkadaşlarına göstermek ya da inanç turizmi süresince manevi duygularını artırmaktır (Raj ve Morpeth, 2007). Shackley'e göre (2002), ziyaretçilerinin dini bir katedrali seyahat etme davranışlarının altında yatan sebepler, zamansızlık ve maneviyat duygusu olarak tanımlanan heterotopya arayışıdır. Shackley, heterotopya arayışının, tam olarak ifade edilemese de, ziyaretçilerin geçici değerlerin hüküm sürdüğü, yaşama manevi bir anlam kazandıran, değişmeyen etkin bir bilinç olduğunu belirtmektedir. Shackley (2002: 350), katedralleri kutsal bir mekân olarak gören ziyaretçilerin bu mekânların kendi üzerlerinde oluşturduğu etkiyi tam olarak tanımlayamadıklarını fakat bu mekânlardan bir şekilde etkilendiklerini öne sürmüştür. Bu iddia ile araştırmasında, özellikle kutsal mekânlara gelen birçok ziyaretçinin, bir maneviyat arayışı ile harekete geçtiği düşüncesini irdelemiştir. Merak, öğrenme arzusu, mimari yapının çekiciliği gibi motivasyon unsurlarını anlamaya çalışmıştır. Shackley (2002), Chichester Katedrali ziyaretçilerinin üçte birinden fazlasının motivasyon sebeplerinin, kendisi tarafından tanımlanan maneviyat ya da heterotopya arayışı olduğunu ve genellikle bilinçli bir karardan ziyade, bu arayışın sonucu ortaya çıktığını öne sürmüştür. Bilinçaltı motivasyonu ile ilgili bu bulgu aynı zamanda, Sharpley ve Sundaran'ın (2005), turistlerin önemli bir kısmının merakla ya da kutsal mekânları ziyaret ederken öğrenmeye yönelik bir istekle aslında bilinçaltılarında ruhsal deneyim veya tatmin duygusu arayışında olabilecekleri savıyla da örtüşmektedir.

Abad-Galzacorta ve arkadaşları (2016), ziyaretçilerin dini mekânlara yönelik seyahat motivasyonlarını anlamak için, İspanya'da kutsal olarak kabul edilen Ignatius Loyala'nın yaşadığı Barcelona yakınındaki Manresa'yı ziyaret etme nedenlerinin temelinde inanç turizminden çok kültür turizmi ögesinin bulunduğunu savunanların aksine, gerçekte din ve manevi unsurların yer aldığını belirtmiştir. Ziyaretçilerin asıl motivasyon unsurunu, "manevi tatmin ile oluşan rahatlama" oluşturmaktadır. Bu bağlamda elde edilen verilere göre, Manresa'yı ziyaret edenlerin çoğunluğu (%80), kutsallığın temelinde yatan, manevi duyguyu deneyimlemek istemektedirler. İnanç turizmi, bu faaliyetlerin yanı sıra hac, türbe ziyaretleri, dini konferanslar, dini bayramlar, kutsal miras ve inanç rotalarını kapsayan turları da içermektedir.

Bu mekânlar ziyaretçiler tarafından manevi motivasyonların yanı sıra kültürel motivasyonlarla da ziyaret edilebilmektedir. Günümüzde varlığını sürdüren kutsal mekânlara yapılan seyahatler neticesinde bu mekânların çekim merkezi haline gelmesi, inanç turizminin önemini artırmıştır (Turan, 2012). Aksoy (2002), bireyleri kutsal mekânlara seyahat etmeye

yönelten başlıca motivasyon unsurlarını psikolojik sebepler, dini arz kaynaklarının zenginliği, dini gün ve bayramlar ve din yayma faaliyetleri başlıkları altında toplamıştır. Bununla birlikte, ilgili literatürde insanların kutsal mekânlardaki deneyimlerinin büyük olasılıkla dini bağlılık derecelerine göre farklılık gösterebileceği de kabul edilmektedir (Griffiths, 2011, Shackley, 2001). İnanç turizmi, dini hassasiyetlerinden dolayı bu faaliyete katılan ziyaretçiler için, dini duygular uyandırabilirken, bu tarz eğilimleri olmayan turistler için, başkalarının kutsal mekânlarını tanımaya yönelik yapılan, merakla ilgili veya kültürel açıdan ilham verme yönünde olabilmektedir. Kutsal yerleri ziyaret eden turistler dini motivasyonlardan etkilenmektedir. Ancak, bu tüm ziyaretçiler için geçerli olmayabilir, çünkü kutsal mekânları ziyaret eden ziyaretçiler sadece inancı için değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve rekreasyonel faktörlerle bağlantılı çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için de kutsal bir mekânı ziyaret edebilirler. Örneğin; Yunanistan'ın Kiklad adaları grubunda yer alan Müjde Madonna Kilisesi mucizevi şifa simgesinden dolayı kutsal bir mekân olarak kabul edilmektedir (Terzidou vd. 2008). Bu önemli inanç destinasyonunu ziyaret eden turistlerin motivasyonlarını anlamaya yönelik gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise bulgular, adanın temel dini mekânlardan biri olarak kabul edilmesine rağmen ziyaretçilerin homojen bir grup oluşturmadığını göstermiştir. Bunun yerine, benimsenen analitik yaklaşımla, "kültürel turistler", "tatilciler" ve "dindar turistler" olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır ve bu sınıflamaya göre gelen ziyaretçilerin %25,8'ini "tatilciler", %29,9'unu "kültürel turistler", %44,3'ünü, "dindar turistler" oluşturmaktadır (Aslan ve Andriotis, 2009).

Benzer şekilde Smith (1992), ziyaretçilerin dini miras alanlarındaki deneyimlerini araştırdığı çalışmasında hacılarla turistler arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmış ve hacı/turist ikileminden uzaklaşma girişiminde bulunan ziyaretçi gruplarını gerçekleştirilen faaliyet türlerine göre tanımlamıştır. Smith'in modelinde, dindar hacılar ve eğlence amaçlı seyahat eden turistler "Kutsal/Dindar" ve " "Seküler (Dinden bağımsız)" olarak adlandırılan farklı iki uç noktaya dikkat çekilmiştir. Bu iki grup üzerinde yapılan çalışmada, dindar turistlerin inançları doğrultusunda ruhsal ihtiyaçlarını karşılamaları "kutsal/dindar turist", gezme, eğlenme, öğrenme gibi sıklıkla değişen motivasyon unsurlarının olduğu tespit edilmiştir (Collins-Kreiner ve Gatrell, 2006; Smith, 1992). Dini mekânlarda yapılan birçok çalışma, ziyaretçi deneyimlerinin çoğunun Smith'in modelinin kutsal/dindar ve seküler ayrımının kesişim noktasında bulunabileceğini ortaya koymuştur; elde edilen veriler doğrultusunda ziyaretçiler genel olarak ne dinsel bir deneyim ne de tamamen seküler bir deneyim yaşamak amacıyla seyahatlerini gerçekleştirmektedirler (Collins-Kreiner ve Gatrell, 2006). Ayrıca, Collins-Kreiner (2010) araştırmacıların çoğunlukla hacılar ve turistlerin deneyimleri arasındaki farklılıklara odaklanarak, ziyaretçi deneyimlerini etkileyebilecek diğer boyutları ve faktörleri göz ardı ettiklerini savunmuşlardır. Bu faktörler yaş, cinsiyet ve sosya-ekonomik durum gibi demografik özelliklerden oluşmaktadır.

Dini öneme sahip yerlerin, manevi anlamda hem inananları hem de inanmayanları etkilediği iddia edilmiştir (Olsen ve Timothy, 2006; Rojo, 2007). Olsen ve Timothy (2006), bu etkinin inanmayanların bile, yaşamlarını kontrol eden üstün bir güç olarak hissetmeleri şeklinde ifade etmişlerdir. Böylece, manevi yaşama odaklanmanın dindar olmaktan farklı olduğunu belirtmişlerdir. Onların bakış açısına göre maneviyata önem veren bir kişi, varoluşunu, doğanın yaratıcısını ve çevresindeki unsurları anlama çabasıdadır. İbrahim ve Kordonlar (2002: 486), kutsal mekânları ziyaret eden turistlerin bu yerlerin maneviyatının etkisinde kaldıklarını belirtmişlerdir. Bunun nedeni olarak maneviyatın "kişisel bir inanca" ya da kişinin varoluşunun

nedenine yönelik bir arayışla ilgili olmasıdır; daha büyük ya da nihai bir gerçeklik ya da ilahi bir güçle, doğa ya da diğer canlı varlıklar ile bir bağlanma hissine neden olmasıdır. Bu anlamda, inanmayan ziyaretçiler bile manevi değerleri üstün turistler olabilir ve dindar ziyaretçilerle kıyaslandığında benzer motivasyonlara sahip oldukları görülebilir, çünkü her ikisi de varoluşları ve kaderleri için cevap aramaktadırlar.

Bunun yanı sıra, insanların kutsal mekânlarda genellikle maddi olmayan unsurlarla ilgilendikleri için maneviyatı daha yoğun hissedebilecekleri ifade edilmiştir (Maslow 1970; Shackley 2001). Maneviyat, sistematik, ani ve dinden bağımsız gerçekleşebilir. Yabancı literatürde maneviyat, dine göre daha geniş bir kavram olarak kabul edilmiş ve manevi arayış içerisinde olan turistlerin farklı motivasyonlara da sahip olabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır (Olsen ve Timothy, 2006).

Kutsal bölgelerdeki turizm faaliyetleri, farklı inanç grupları ve bireyler arasında daha barışçıl ilişkiler ve hoşgörü ortamı oluşturma potansiyeline sahiptir. İnanç turizmi kapsamında seyahat eden ziyaretçiler ya da seküler ziyaretçiler çok çeşitli seyahat motivasyonlarına sahiptir ve bazen amaçları diğer ziyaretçilerle örtüşmemektedir. İnanç turizmi kapsamında seyahat eden ziyaretçiler, özellikle kendi dinlerinin kutsal mekânlarını eğitim, manevi gelişim, duâ ve affedilme gereksinimiyle ziyaret ederken, diğer turistler daha çok merak, gezi, sosyal etkileşim, kültürel takdir ve eğlence amacıyla ziyaretlerini gerçekleştirmektedirler (Cohen, 1992b).

Portekiz'de bulunan Nossa Senhora da Lapa Mabedi, Avrupa'nın en eski kutsal mekânlarından biri olması sebebiyle diğer turistik destinasyonlardan kolayca ayırt edilmektedir. Raj ve Griffin'e (2015) göre, mevcut literatürde, dini turistlerin kutsal mekânlara ziyaret tarzlarını ve motivasyonlarını anlamaya yönelik nispeten sınırlı sayıda araştırma bulunduğunu ifade etmiş ve bu nedenle, insanların kutsal mekânları ziyaret etmelerini neyin motive ettiğini ve ziyaretçilerin Lapa Mabe'dini neden ziyaret etmeyi seçtiklerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Elde edilen bulgular, bir mabedi ziyaret ederken en önemli motivasyon faktörlerini mevcut dini bayramlar, anıtlar, temizlik, müze ve sergi odalarının varlığının yanı sıra merak gidermek ve manevi duyguları tatmin etmek olarak ortaya koymuştur. Turistlerin bu tarz mekânları ziyaret etme motivasyonlarının devamlılığı için özgün hikâyeler ve deneyimlerle bu merkezlerin tanıtımının daha iyi bir şekilde yapılması gerekliliği de ayrıca bu çalışmada belirtilmiştir.

Tüm bu araştırmalar ışığında inanç turizmine katılan ziyaretçilerin bilinç altında yatan motivasyon unsurlarının çeşitlilik gösterdiği ve çok farklı nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. İnanç turizminin hızlı yükselişi göz önüne alındığında, ziyaretçilerin dini mekânlara seyahatlerindeki motivasyon unsurlarını çok iyi anlamak ve seyahat nedenlerini geniş bir bakış açısıyla değerlendirmek oldukça önemlidir (Raj, Griffin ve Blackwell, 2015).

YÖNTEM

Çalışmanın evrenini, Mevlânâ Müzesi'ne gelen tüm yerli ve yabancı ziyaretçiler oluşturmaktadır. Tüm ziyaretçilere ulaşmanın zor olmasından dolayı ve araştırma evreninin yerli ve yabancı ziyaretçi sayılarının ayrı ayrı istatistiklerinin tutulmamış olmasından kaynaklı evreni temsil edecek örneklemin belirlenmesinde konunun spesifik önemi ve önceden belirlenen kısıtlar göz önüne alınarak nitel verilerin toplanabilmesi ve analizlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için amaçlı örnekleme yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda örneklemin özelliği ve çalışmanın genel niteliklerinden dolayı, yalnızca Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret etmiş, içerideki manevi deneyimi yaşayıp bu konudaki görüşlerini

aktarabilecek istekli yerli ve yabancı ziyaretçiler örneklem grubuna dahil edilmiştir. Söz konusu kriterleri karşılayan 12 yerli, 12 yabancı katılımcı araştırmada yer almıştır ve bu örnek gruptan derinlemesine görüşme yöntemi ile bilgi toplanmıştır.

Collins ve arkadaşları (2006) ve Onwuegbuzie ve Leech (2007) çalışmalarında farklı araştırmacıların önerdikleri örneklem büyüklüklerini derlemişlerdir. Bu araştırmalarda önerilen nitel araştırmalar için gerekli minimum örneklem büyüklükleri; odak grup çalışmaları için en az 6, en fazla 12 olmalıdır. Odak grup görüşmesinde katılımcı sayısı 12'den fazla olduğunda her katılımcının kendi görüş ve gözlemlerini açıkça paylaşamama ihtimalinden ve araştırmacının görüşmeyi yönlendirmesinin zorlaşacağından katılımcı sayısının 12'den fazla olması tavsiye edilmemektedir. Yine aynı şekilde katılımcı sayısı 6'dan az olduğunda ise araştırmacının tartışmayı sürdürmesi zor olabilmektedir. Odak grup görüşmelerindeki örneklem sayısı her katılımcının görüşlerini paylaşabileceği kadar az olmalı, ancak farklı görüşlerin elde edilebileceği kadar büyük olmalıdır (Holloway ve Wheeler, 1996; Onwuegbuzie ve Leech, 2007). Nastasi (2015), nitel çalışmalarda örneklem büyüklüğünün kullanılan yöntemle göre seçilmesi gerektiğini belirtmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Veri Toplama Yöntemine Göre Örneklem Büyüklükleri

Veri Toplama Yöntemi	Örneklem
Anahtar bilgi görüşmesi	Yaklaşık 5 kişiyle görüşme
Derinlemesine görüşmeler	Yaklaşık 30 kişiyle görüşme
Odak grup görüşmeleri	Her grupta ortalama 5-10 kişi olacak şekilde gruplar oluşturulur. Ayrıca odak grupların sayısı araştırma sorusunu en iyi temsil edecek şekilde belirlenir.

Nitel araştırma çerçevesinde veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Briggs (2007)'e göre görüşme, sosyal bilimlerde derinlemesine bilgiye ulaşmak için en yaygın kullanılan veri toplama yöntemidir. Görüşme yönteminin; bireylerin deneyimlerinde, tutumlarında, görüşlerinde, motivasyonlarında, duyguları ve inançlarıyla ilgili bilgi elde etmede etkili bir veri toplama tekniği olduğu belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada da tercih edilen nitel araştırma yöntemi sayesinde inanç turizmi kapsamında Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonları, duygu ve düşünceleri, memnuniyet düzeyleri ve görüşlerinin derinlemesine incelenebileceği ve inanç turizmine ilişkin ayrıntılı verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın deseni durum çalışması olarak belirlenmiştir. Nitel yaklaşım çerçevesinde veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme; veri analiz yöntemi olarak da betimsel analizden yararlanılmıştır. Araştırmanın deseni, iç içe geçmiş tek durum çalışması olarak belirlenmiştir. Araştırma yöntemi birbirini izleyen ve tamamlayan 3 aşamadan oluşmaktadır. İlk iki aşamada dünyada, Türkiye'de ve Konya'da inanç turizmine yönelik dokümanlar ve inanç turizmi kapsamında seyahat motivasyonlarına dair çalışmalar incelenmiştir. Son aşamada ise ilk iki aşamada toplanan veriler, yarı yapılandırılmış odak grup görüşmeleri esnasında sorulacak soruların belirlenmesine ve uzman görüşü alınarak soru formunun oluşturulmasına güvenilir bir zemin sağlamıştır. Yarı yapılandırılmış 4 açık uçlu sorudan oluşan görüşme formu ile Mevlânâ Müzesi'ne gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonları altında yatan sebepleri belirlemek, yerli ve yabancı ziyaretçiler arasındaki farklılıkları tespit etmek amaçlanmıştır.

Çalışma için seçilen bireylere öncelikle araştırmanın kapsamı ve amacı hakkında detaylı bilgiler açıklanmış ve görüşmeye katılıp katılmama yönündeki kararları sorulmuştur. Bu uygulama araştırmanın yapısal geçerliliğini arttırılması (Yin, 2003) açısından önemlidir. İlgili alanyazın taranarak, uzman görüşlerine başvurularak kuramsal çerçeve oluşturulmuş ve araştırma kapsamında ziyaretçilerin cevaplaması için hazırlanmış sorular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formunda Katılımcılara Yöneltilen Araştırma Soruları

1. Mevlânâ Müzesi'ni tercih etmenizdeki etkili olan sebepler nelerdir?
2. Mevlânâ Müzesi'nin sizde manevi anlamda olumlu duygular uyandırdığını düşünüyor musunuz?"
3. Mevlânâ Müzesi ziyaretiniz sonrasında duygu ve düşüncelerinizi nasıl ifade edersiniz?
4. Mevlânâ Müzesi'ni tekrardan ziyaret etmeyi düşünür müsünüz?

Uygulama sonrasında, görüşme soruları ve görüşme dökümleri araştırmacılar tarafından ayrı ayrı okunarak "görüş birliği" ve "görüş ayrılığı" olan konular tartışılarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Araştırmanın güvenilirlik hesaplaması için Miles ve Huberman'ın (1994:64) önerdiği güvenilirlik formülü kullanılmıştır.

R (Güvenirlik) = Na (Görüş Birliği) / Na (Görüş Birliği) + Nd (Görüş Ayrılığı)

Hesaplama sonucunda araştırmanın güvenilirliği, birinci soru için %88, ikinci soru için %82, üçüncü soru için %86, dördüncü soru için %89 ortalama ise %86,25 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik hesaplarının %70'in üzerinde çıkması, araştırma için güvenilir kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994: 65). Burada elde edilen sonuç, araştırma için güvenilir kabul edilmiştir. Ayrıca güvenilirlik ve geçerlik ölçütlerinden biri olan "çeşitleme" türüne de araştırmada yer verilerek uygulama alanında yerli ve yabancı olmak üzere iki farklı grupta çalışma gerçekleştirilmiştir. Veri toplama işlemi de Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerle 1-17 Aralık 2018 tarihleri arasında yüz yüze görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara çalışma amacı hakkında bilgilendirme yapılmış ve bu bağlamda ses kaydı ile görüşme sağlanmıştır.

VERİLERİN ANALİZİ

Çalışma soruları hem doküman taraması yapılarak hem de uzman görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Araştırmaya katılmak isteyen bireylerle yapılan görüşmeler ortalama 15-20 dakika sürmüş verilen bilgiler not alınarak kayıtlar tutulmuştur. Elde edilen bilgiler araştırmada olduğu gibi sunulmuştur.

BULGULAR

Analiz edilen verilere göre ulaşılan sonuçların ne ifade ettiği alanyazın ve ilgili araştırmalar ışığında tartışılmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Bu kısımda yerli ve yabancı ziyaretçilerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 3: Yerli ve Yabancı Ziyaretçilere Ait Bulgular

Yerli Ziyaretçi	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Yabancı Ziyaretçi	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu
Yerli1	Kadın	21	Lisans	Yabancı1	Erkek	55	Y. Lisans
Yerli2	Kadın	20	Lisans	Yabancı2	Kadın	50	Doktora
Yerli3	Erkek	26	Lisans	Yabancı3	Kadın	47	Doktora
Yerli4	Erkek	25	Lisans	Yabancı4	Kadın	42	Doktora
Yerli5	Erkek	46	Y. Lisans	Yabancı5	Kadın	43	Y. Lisans
Yerli6	Kadın	22	Lisans	Yabancı6	Kadın	37	Y. Lisans
Yerli7	Kadın	22	Lisans	Yabancı7	Kadın	24	Lisans
Yerli8	Kadın	22	Lisans	Yabancı8	Erkek	50	Doktora
Yerli9	Erkek	26	Lisans	Yabancı9	Erkek	28	Lisans
Yerli10	Erkek	22	Lisans	Yabancı10	Erkek	26	Lisans
Yerli11	Kadın	26	Lisans	Yabancı11	Erkek	27	Lisans
Yerli12	Erkek	21	Lisans	Yabancı12	Kadın	26	Y. Lisans

Sonuçlara bakıldığında yerli ziyaretçilerin 6'sı erkek, 6'sı kadın, yabancı ziyaretçilerin 5'i erkek, 7'si kadındır. Yerli ve yabancı ziyaretçilerin seçiminde dengeli bir dağılım olmasına özen gösterilmiştir. Yerli ziyaretçilerin yaş aralığı ise en az 20, en çok 46 yaş, yabancı ziyaretçilerin yaş aralığı ise en az 24, en çok 55 yaşdır. Yerli ziyaretçilerin yaş aralıklarının yabancı ziyaretçilere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Kaşlı vd. (2009)'nin yaptıkları çalışmada da Türkiye'deki inanç turizmi merkezlerini ziyaret eden yerli turistlerin çoğunlukla gençlerden oluştuğu, % 51,9'unun 16-30 yaş aralığında olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu bulgular çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Yerli ziyaretçilerin eğitim durumu sütununda 10 lisans, 2 yüksek lisans eğitimi almış bireyler bulunurken, yabancı ziyaretçilerin eğitim durumu sütununda 4 doktora, 4 yüksek lisans, 4 lisans eğitimi almış bireyler bulunmaktadır. Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yabancı ziyaretçilerin eğitim seviyelerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, inanç motifiyle seyahat eden grupların demografik açıdan homojen olmadığını göstermekte ve konuyla ilgili daha önceden gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarını desteklemektedir (Rinschede, 1992; Turan, 2012; Türker, vd. 2019).

Seyahate Yönelten Motivasyon Unsurları

Çalışmanın ilk sorusu olan "Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret etme nedenlerinizi açıklar mısınız?" Mevlânâ Müzesi'ne gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarını belirlemek ve aralarındaki farklılıkları tespit etmektir. Bu soruya verilen yanıtlar incelendiğinde yerli katılımcıların çoğu "manevi ve huzur veren atmosferi deneyimleme isteği" ve "kendi dinlerine ait bu önemli mekânı ziyaret etme isteği" ile bu mekânı ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise "Mevlânâ'nın ulusal ve uluslararası tanınırlığından doğan merak" neticesinde ve "Şeb-i Aruz etkinliklerine katılma isteği" doğrultusunda bu seyahati gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bu soru ile ilgili olarak yerli katılımcıların verdiği cevapların bazıları şöyledir:

"Çok duyuyordum ve gelmek istediğim bir yerdi (Yerli4)".

"Mevlânâ'nın herkes tarafından tanınan bilgin ve büyük bir alim olmasından dolayı ziyaret etmek istedim (Yerli6)".

“Eskiden beri Şeb-I Aruz törenlerine katılmayı çok istiyordum. Bu vesileyle Mevlânâ Müzesi’ni de ziyaret ettim (Yerli8).”

Yabancı ziyaretçilerin verdiği yanıtlar incelendiğinde ise katılımcıların çoğunluğu “Mevlânâ hakkında daha fazla bilgi edinmek istediklerini”, “Öğretilerinin tüm dünyada bilinmesi neticesinde merak olgusu” ile ziyaretlerini gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise “Mevlânâ Müzesi’nin mistik atmosferini deneyimlemek”, “Entelektüel kişiliğinden ötürü ziyaret edilmesi gerekliliği” doğrultusunda bu mekânı ziyaret etmeye motive olduklarını belirtmiştir. Bu soru ile ilgili olarak yabancı katılımcıların verdiği cevapların bazıları şöyledir:

“Mevlânâ ünlü bir Anadolu filozofu ve manevi bir insan olduğundan, tüm insanlığa hitap eden öğüt ve tavsiyelerini hepimiz biliyoruz. Yurtdışında da insanlık ve sanatçı yönünden dolayı çok sevilir. Onun felsefesinin hayranı insanlar, hakkında daha fazla bilgi edinmek için buraya geliyor ve bende aynı amaçla burayı ziyaret etmek istedim (Yabancı3).”

“Rumi’nin yazdıklarını okumayı seviyorum. Varlıkların kutsallaştırılmasından hoşlanmıyorum. Rumi hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak istiyorum (Yabancı10).”

Kendi inançları ile ilgili bir mekânı ziyaret eden kişilerin öncelikle manevi duygular, huzur bulma, rahatlama gibi nedenlerle motive olurken, farklı inançlara sahip bireylerin daha dünyevi ve kültürel nedenlerle aynı mekânı ziyaret ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalar, inanç merkezlerinin, dini hassasiyetlerinden dolayı bu faaliyete katılan ziyaretçiler tarafından dini bağlılıklar neticesinde tercih edilirken, bu tarz eğilimleri olmayan turistler için, başkalarının kutsal mekânlarını tanımaya yönelik, merakla ilgili veya kültürel açıdan ilham veren mekânlar olarak ziyaret edilebileceği sonucuna ulaşmışlardır (Smith, 1992; Cohen 1992; Shackey, 2001; Olsen, 2006; Collins-Kreiner ve Gatrell, 2006 Olsen, 2010; Metreveli ve Timothy, 2010) Griffiths 2011). Çalışmanın bulguları bu anlamda bu çalışmalarını destekler niteliktedir.

Mevlânâ Müzesi’nin Manevi Etkisi

Çalışmanın ikinci sorusu “Mevlânâ Müzesi’nin sizde manevi anlamda olumlu duygular uyandırdığını düşünüyor musunuz?” şeklinde oluşturulmuştur. Mevlânâ Müzesi’ne gelen yerli katılımcıların verdiği yanıtlar incelendiğinde katılımcıların çoğu “manevi anlamda tatmin olduğunu”, “huzur bulduğunu”, “kendini iyi hissettiğini” ifade ederken, bazı katılımcılar ise “ney sesinin etkileyici olduğunu” ifade etmişlerdir. Bu soru ile ilgili olarak yerli katılımcıların verdiği cevapların bazıları şöyledir:

“Evet, çünkü farklı bir atmosfere sahip, daha çok huzur veren manevi bir etkisi mevcut (Yerli1).”

“Türkiye’nin önde gelen inanç merkezlerinden birisi olması nedeniyle ailecek ziyaret etmemiz gerektiği düşüncesiyle ve manevi duygularımıza da hitap ettiği için bu önemli mekânı görmek istedim (Yerli4).”

“Evet, manevi değerleri, öğretileri dünya ile ahireti desteklediği için beni manevi olarak tatmin ediyor (Yerli8).”

Yabancı ziyaretçilerde ise, katılımcıların çoğunluğu “manevi hissiyattan çok buradaki kültürü anlamalarına katkı sağladığını”, “var oluş sorunsalları anlamında aydınlandıklarını” ve “kendilerini dünyevi sıkıntılardan arınmış hissettiklerini” belirtmişlerdir. Yabancı katılımcıların verdiği cevapların bazıları şöyledir:

“Ruhumun arındığını ve temizlendiğini hissettim (Yabancı4).”

“Burası kutsal bir yer, ama dini açıdan duygusal olarak buna dahil olamadım (Yabancı6)”.

“Kendimi dindar biri olarak hissetmesemde maneviyata önem veren bir kişiyim. Küçüklüğümden beri varoluşumu, doğanın yaratıcısını ve çevremdeki unsurları anlama çabamın içerisindeyim. Bu anlamda bu mekânı ziyaret etmek istedim ve ziyaretim esnasında aradığım manevi huzura ulaştığımı hissettim. Çok etkilendim (Yabancı9)”.

Mevlânâ Müzesi’ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin manevi açıdan duygu durumları kıyaslandığında yerli ziyaretçilerin manevi duyguları yoğun bir şekilde deneyimledikleri görülürken, yabancı ziyaretçiler için daha çok kültürel değerleri varoluşlarını ve doğanın yaratıcısını anlama merakıyla oluşan tatmin ve öğrenme duygusunun ağır bastığı ortaya konulmuştur.

Ziyaret Sonrasında Gelişen Duygu ve Düşünceler

Çalışmanın üçüncü kısmını oluşturan “Mevlânâ Müzesi ziyaretiniz sonrasında duygu ve düşüncelerinizi nasıl ifade edersiniz?” sorusunda ise katılımcıların ziyaret sonrasındaki duygu ve düşünceleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu soru ile ilgili olarak yerli katılımcılar çoğunlukla “hafiflemiş, arınmış, rahatlamış ve huzurlu hissettiklerini” belirtmiştir. Bazı katılımcılar ise “hastalık ve dünyevi sıkıntılarından kurtulacaklarına inandıklarını”, “bu kutsal mekânı ziyaret ederek dini vecibelerini yerine getirdiklerini” belirtmişlerdir. Bu soru ile ilgili verdikleri yanıtların bazıları şöyledir:

“Lisans yıllarımda ziyaretimde çok etkilenmiş ve huzur bulmuştum. Her geldiğimde farklı bir huzur, maneviyat ve rahatlama hissi yaşıyorum (Yerli3)”.

“Ruhumun huzura kavuştuğunu hissediyorum (Yerli4)”.

“İnancım doğrultusunda ziyaret etmem gereken bir mekânı ziyaret etmiş olmanın hazzını ve mutluluğunu yaşıyorum. (Yerli8)”.

“Çağrılmış hissine kapılıyorum ve ziyaretim sonrası rahatlamış bir şekilde ayrılıyorum (Yerli11)”.

Yabancı ziyaretçilerin çoğunluğu ise “farklı bir kültürü tanıyarak daha rahat empati yapabildiklerini”, “manevi olarak atmosferin rahatlatıcı etkisini deneyimleyerek psikolojik olarak rahatladıklarını” belirtmişlerdir. Bazı yabancı katılımcılar ise “öğretileri ve yaşantısıyla örnek teşkil eden Mevlânâ’yı tanımaktan dolayı çok mutlu olduklarını ve Mevlânâ’nın tüm dünyaya tanıtılmasının ne kadar önemli olduğunu” belirtmişlerdir. Yabancı katılımcıların verdikleri yanıtların bazıları şöyledir:

“Müzedeki atmosferi çok beğendim, kendimi rahatlamış hissediyorum. İnançlı bir insan olmamama rağmen bu eşsiz mekânı ziyaret etmek ve muazzam bir kişiliğe sahip Mevlânâ’yı tanımak bana psikolojik açıdan kendimi iyi hissettirdi. Buradan edindiğim bilgiler neticesinde Mevlânâ Müzesiyle ve Sufizmle ilgili aldığım kitapları okumak için sabırsızlanıyorum (Yabancı7)”.

“Güzel, ilginç ve kendi kültürümden farklı bir mekânı ziyaret etmekten dolayı mutluluk duyuyorum. Ayrıca ülkenizin insanlarını, kültürünü ve inancını tanımak benim için zevkti. Kendimi sizlere daha yakın hissediyorum (Yabancı9)”.

“Bugün burayı ziyaret ederek daha önce çok fazla bilgi sahibi olmadığım Mevlânâ ve öğretileri hakkında çok şey öğrendim. Benim için farklı ve yeni bir kültürü öğrenmek için iyi bir ziyaret oldu. Kesinlikle bu mekânın ve Mevlânâ’nın daha çok tanıtımının yapılarak tün dünyaca tanınmasının sağlanması gerekiyor (Yabancı12)”.

Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin ziyaretleri sonrasında uyandırdığı duygular kıyaslandığında Mevlânâ Müzesi'nin ziyaret öncesinde çoğunlukla dini ve manevi açıdan uyandırdığı hislerin, yerli ziyaretçiler için ziyaretleri sonrasında da aynı oranda etkili olmaya devam ettiği görülmektedir. Yabancı ziyaretçiler ise sürece yine kültürel açıdan merak ve öğrenme olgusu ile dahil olmuşlar ve farklı inançlara sahip olmalarına rağmen manevi atmosferin rahatlatıcı etkisine vurgu yapmışlardır. Aynı zamanda Mevlânâ Müzesi ve Mevlânâ'nın eserlerinin uluslararası platformda tanıtılmasına daha çok önem verilmesi gerekliliğini de vurgulamışlardır.

Tekrar Ziyaret Etme Niyetleri

Çalışmada, son olarak katılımcılara Mevlânâ Müzesi'ni tekrar ziyaret etmeyi isteyip istemedikleri ile ilgili "Ziyaret sonrası deneyimlediğiniz duygular neticesinde tekrardan Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret etmeyi düşünüyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Yerli katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların tamamı "Konya'yı ve Mevlânâ Müzesi'ni tekrardan ziyaret etmek istediklerini" belirtmiştir. Bu soruya yönelik verdikleri cevapların bazıları şöyledir:

"Tabi ki ziyaret etmek isterim (Yerli2)".

"Evet en kısa sürede ailemle tekrar ziyaret etmeyi istiyorum. Konya'ya her geldiğimde mutlaka ziyaret ederim (Yerli 5)".

"Kesinlikle isterim, Şeb-i Arus için geldim ama fırsat buldukça Mevlânâ'yı ziyaret etmek istiyorum (Yerli12)".

Yabancı katılımcıların çoğunluğu da tekrar ziyaret etmek istediklerini ve çevrelerindeki arkadaşlarına, tanıdıklarına da Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret etmeleri konusunda tavsiyede bulunacaklarını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise tekrardan ziyaret edemeyeceklerini fakat çevresindekilere tavsiye edeceklerini belirtmişlerdir. Yabancı ziyaretçilerin verdikleri yanıtların bazıları şöyledir:

"Evet, elbette, Konya'daki insanlar bizi sıcak ve dostane bir şekilde ağırlıyor ve bence bu şehirde yaşayan kişilerin dinleri ve yaşantıları Mevlânâ ile güçlü bir şekilde bağlantılı. Mevlânâ'nın bizi davet ettiği gibi tekrar tekrar geleceğim (Yabancı1)".

"Tabi ki tekrar ziyaret edeceğim, etrafımdaki diğer insanlara da tavsiye edebilirim (Yabancı11)".

"Yaşadığım ülkenin uzaklığı nedeniyle buraya tekrar gelmem kolay olmaz. Fakat kesinlikle ülkeme döndüğümde arkadaşlarıma ve aileme buraya gelmeleri gerektiğini söyleyeceğim. Bol bol çektiğim fotoğrafları onlara gösterip, huzur veren bu güzel mekânı mutlaka ziyaret etmelerini, sizin kültürünüzü ve misafirperverliğinizi tanımaları gerektiğini söyleyeceğim (Yabancı 12)".

Yabancı katılımcıların yerli katılımcılara oranla tekrar ziyaret etme eğilimlerinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu da inanç temelli gerçekleştirilen ziyaretlerin tekrar etme olasılığının daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuçlar da Kervankıran ve Eryılmaz (2017)'ın araştırmalarında elde ettikleri, "dini açıdan öneme sahip mekânların tekrar ziyaret edilmesinde dini duygular, inançlar ve değerlerin oldukça etkili olduğu" savını destekler niteliktedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Giderek büyüyen inanç turizmi, hem Türkiye'de hem de dünyada turizm sektörüne büyük oranda katkı sağlamaktadır (Türker, 2016). Bu durumun ortaya çıkmasında inanç turizmi

ziyaretçilerinin türü, seyahat motivasyonları ve geliş amaçlarının çeşitlilik göstermesi etkili olmaktadır. Turizm faaliyeti daha çok modern dünya görüşünü, inanç ise dini yaşam tarzını yansıtan iki farklı kavram gibi gözükse de inanç turizmi hem dindar hem de dindar olmayan insanları aynı mekânlarda bir araya getirmektedir (Kervankıran ve Eryılmaz, 2017:279). Bu da inanç turizmine katılan ziyaretçilerin demografik özelliklerinin çeşitlilik gösterdiğine işaret etmektedir. Farklı demografik özelliklere sahip ziyaretçiler tarafından inanç turizmine olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Literatürde, ziyaretçilerin demografik özelliklerine göre inanç turizmine yaklaşımlarını ve seyahat motivasyonlarını inceleyen araştırmaların sayısında da hızlı bir artış görülmektedir. İlgili çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların çoğunlukla nicel yöntemler kullanılarak gerçekleştirildiği ve inanç turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarını, memnuniyet düzeylerini, duygu ve düşüncelerini derinlemesine irdeleyen nitel çalışmaların sayısının yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir (Arslantürk, vd. 2013; Rzazade, Ehtiyer ve Güzel 2018). Sosyal bilimler alanında tutum ve davranışların derinlemesine incelenmesi için nitel araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Ziyaretçiler arasında bireysel farklılıkların bulunması, turistlerin yaşadıkları topluma göre değer yargılarının farklılık göstermesi, seyahat motivasyonlarının bireyin zihninin derinliklerinde bulunan ve farkında olmadığı farklı ihtiyaçlarından kaynaklanabilme olasılığı nedenleriyle seyahat motivasyonlarının kesin bir şekilde belirlenmesi oldukça zordur (Dann, 1981). Bu yüzden bireylerin motivasyonlarını belirleme amacı güden bu tarz çalışmalarda ziyaretçilerle birebir görüşmeler gerçekleştirilerek derinlemesine elde edilecek veriler oldukça önemlidir.

İlk çağlardan beri insanlar dini vecibelerini yerine getirmek amacı ile sürekli seyahat etmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de inanç turizmi kapsamında önemli pek çok çekim merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerden biri de Konya ilinde bulunan ve Türkiye’nin en çok ziyaret edilen üçüncü müzesi konumunda olan Mevlânâ Müzesi’dir. Mevlânâ Müzesi, Mevlânâ’nın yaşam tarzı, dünya görüşü, tüm insanlığa kucak açması, dinler arası hoşgörü düşüncesi ve kabrinin müzede bulunmasından dolayı Türkiye’nin önemli inanç merkezlerinden biri konumuna gelmiştir. Kervankıran ve Eryılmaz (2017), çalışmalarında Mevlânâ Müzesi’ni inançları doğrultusunda ziyaret eden belirli bir dine mensup bireylerin, diğer ziyaretçilerin sahip oldukları manevi nedenlerin aksine inançlarıyla ilişkili olarak bu seyahati gerçekleştirmeye daha eğilimli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine bu çalışmada yerli ziyaretçiler genellikle manevi duygular neticesinde motive olurken, yabancı ziyaretçiler uluslararası tanınırlığının da katkısıyla merak ve öğrenme isteğiyle ziyaretlerini gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Mevlânâ Müzesi’nin daha etkili kullanılması, daha fazla fayda sağlaması, daha çok ziyaretçiye ev sahipliği yapması, gerek Konya turizmine gerekse Türkiye turizmine daha fazla katkı yapması için, yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarının, duygu, düşünce ve görüşlerinin bilinmesi oldukça önemlidir.

Bu ihtiyaçlar doğrultusunda bu çalışmada Türkiye’deki en önemli inanç merkezlerinden biri olarak kabul edilen inanç turizminin somut örneğini oluşturan Mevlânâ Müzesi’ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarının belirlenmesinde etkili olan manevi ve duygusal faktörler ile tekrar ziyaret etme eğilimlerinin tespit edilerek, yerli ve yabancı ziyaretçilerin inanç turizmine yönelik algılarında demografik açıdan bir benzerlik ya da farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Mevlânâ Müzesi’ni ziyaret etme nedenleri bakımından yerli ve yabancı ziyaretçiler kıyaslandığında, inancın yerli ziyaretçiler ve inanan bireyler için güçlü bir motivasyon unsuru olduğu görülmektedir. Mevcut araştırma, Mevlânâ Müzesi’ni

inançları doğrultusunda ziyaret eden bireylerin, diğer ziyaretçilere oranla kutsal yerleri ziyaret etme motivasyonlarının çoğunlukla inançları doğrultusunda şekillendiğini, diğer ziyaretçilerin ise daha çok merak, kültürel takdir ve öğrenme amacıyla ziyaretlerini gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Bu sonuç konuyla ilgili farklı dini inanç merkezlerine yönelik yapılan çalışmaların (Smith, 1992; Cohen 1992; Shackey, 2001; Olsen, 2006; Collins-Kreiner ve Gatrell, 2006 Olsen, 2010; Metreveli ve Timothy, 2010) Griffiths 2011) sonuçlarını destekler niteliktedir.

Yine özellikle yabancı ziyaretçiler açısından bu tarz mekânların dini motiflerden bağımsız ziyaret edilebileceği yönündeki araştırma bulgularıyla da (Eyckay vd., 2015: 61) örtüşmektedir.

Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin manevi açıdan duygu durumları kıyaslandığında, yerli ziyaretçilerin manevi duyguları yoğun bir şekilde deneyimledikleri görülürken, yabancı ziyaretçiler için daha çok kültürel değerleri, varoluşlarını ve doğanın yaratıcısını anlama merakıyla oluşan tatmin ve öğrenme duygusunun ağır bastığı ortaya konulmuştur. Daha önceki bazı araştırmalarda dini öneme sahip yerlerin, manevi anlamda hem inananları hem de inanmayanları etkilediği iddia edilmiştir (Olsen ve Timothy, 2006; Rojo, 2007). Olsen ve Timothy (2006), bu etkinin inanmayanların bile, yaşamlarını kontrol eden üstün bir güç olarak hissetmeleri şeklinde ifade etmişlerdir. Böylece, manevi yaşama odaklanmanın dindar olmaktan farklı olduğunu belirtmişlerdir. Onların bakış açısına göre maneviyata önem veren bir kişi, varoluşunu, doğanın yaratıcısını ve çevresindeki unsurları anlama çabasındadır.

Yine Nyaupane, Timothy ve Poudel (2014) bu konuya benzer yürüttükleri çalışmalarında Buddha'nın doğum yeri olan Lumbini'yi ziyaret etme nedenlerinin yanında farklı inançlara sahip bireyler arasındaki ilişkilerde sosyal mesafe rolünü incelemişlerdir. Bu çalışmanın bulguları da farklı toplumsal uzaklık derecelerinin, farklı inançtaki insanların başkalarının kutsal mekânlarını manevi açıdan deneyimleme isteğiyle birlikte ziyaretlerini gerçekleştirdikleri görüşünü ortaya koymuştur. Yine Nyaupane, vd., (2015), Eyckay vd., (2015: 61), Koçyiğit, (2016), Kervankıran ve Eryılmaz (2017) yürüttükleri çalışmalarında konuyla ilgili elde ettikleri benzer sonuçlar araştırma bulgularını desteklemektedir. Yabancı literatürde maneviyat, dine göre daha geniş bir kavram olarak kabul edilmiş ve manevi arayış içerisinde olan turistlerin farklı motivasyonlara da sahip olabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır (Olsen ve Timothy, 2006). Bu bağlamda araştırma bulguları tüm bu çalışmaları destekler niteliktedir.

Mevlânâ Müzesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin ziyaretleri sonrasındaki duygu durumları kıyaslandığında ise Mevlânâ Müzesi'nin bireylerde uyandırdığı manevi hislerin, yerli ziyaretçilerin ziyaretleri sonrasında da aynı oranda etkili olmaya devam ettiği görülmektedir. Yabancı ziyaretçiler ise sürece yine kültürel açıdan dahil olmuş ve farklı inançlara sahip olmalarına rağmen manevi atmosferin rahatlatıcı etkisine vurgu yapmışlardır. Poria (2003) tarafından Kudüs'te Batı Duvarı'nı ziyaret etme nedenlerini belirlemeye yönelik yürütülen bir çalışmada, ziyaret sonrasında etkili olan duygular "arınma", "aidiyet duygusu" ve "merak" olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar çalışma sonuçlarını kısmen de olsa destekler niteliktedir. Öte yandan, bireylerin kendi inançlarından farklı kutsal mekânlara gerçekleştirdikleri ziyaretleri sonrasında çoğunlukla "hedef kültürü" ve "kutsal mekânı" daha yakından tanıma ve anlamayla ilgili duygularının ağır bastığı görülmüş ve bu turizm faaliyetlerine daha çok duygusal olarak dahil oldukları belirtilmiştir. Bu bağlamda inanç turizminin, farklı kültürlerin ve dinlerin tanınmasına olanak sağlayarak evrensel barışın ve anlayışın yaygınlaşmasına dolayısıyla da dünya turizminin gelişmesine katkı sağladığı

söylenbilir.

Yabancı katılımcıların yerli katılımcılara oranla tekrar ziyaret etme eğilimlerinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu da inanç temelli gerçekleştirilen ziyaretlerin tekrar etme olasılığının daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Dini açıdan öneme sahip mekânların tekrar ziyaret edilmesinde dini duygular, inançlar ve değerler oldukça etkilidir (Kervankıran ve Eryılmaz, 2017). Bu sonuçlar aynı dine mensup olsun ya da olmasın bireylerin kutsal mekânları tekrar ziyaret etme oranlarının yüksek olduğunu gösterse de, kendi inancına yönelik ziyaret edilen mekânları tekrar ziyaret etme oranının, farklı inançlara ait kutsal mekânları tekrar ziyaret etme oranından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Özer vd. (2017), dini alanların duygusal bağlantılar ve bilişsel etkileşimler üzerindeki etkilerini incelemek üzere yaptığı çalışmada elde edilen bulgular, duygusal bağlantı faktörlerinin düşünülen daha yüksek oranda davranışları etkilediğini, bilişsel katılım faktörlerinin ise bireyleri yeniden ziyaret etmeye yönlendirdiğini göstermektedir. Ziyaretçiler, inançları doğrultusunda kutsal mekânlara ve dini liderlere duygusal olarak kendilerini daha bağlı hissetmektedirler. Bu duygusal bağ, bireylerin bu mekânı tekrar ziyaret etme olasılığını artırırken, bu mekânları başkalarına tavsiye etmeye yönelik tutumlarına da olumlu katkı sağlamaktadır. Çalışma sonuçları genel memnuniyet düzeyinin dini mekânları tekrar ziyaret etme eğilimlerini artırdığı bulgusuna ulaşan (Baker ve Crompton, 2000; Kozak ve Rimmington, 2000; Valle vd., 2006; Dolnicar ve Le, 2008; Okello ve Yerian, 2009; Cam, 2011; Osman ve Sentosa, 2013; Tomar ve Tomar, 2013) bu çalışmaları desteklemektedir.

Önemli bir inanç merkezi olarak Türkiye'den ve dünyanın farklı birçok yerinden binlerce insanın ziyaret ettiği Mevlânâ Müzesi'ne gelecekte daha çok ziyaretçinin gelmesi beklenmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda: Mevlânâ Müzesi'nin gerek Konya gerekse Türkiye turizmine daha fazla katkı yapması için pek çok inanç merkezini bünyesine alan daha bütüncül bir planlama çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Yerel yönetimlerin ilgili paydaşlarla özellikle de Kültür ve Turizm Bakanlığı ile işbirliğine giderek, Mevlânâ'yı, Mevlânâ Müzesi'ni ve Mevleviliği anlatan manevi unsurların ön plana çıkarıldığı kültür projelerine yer vermeleri hem uluslararası platformlarda tanıtımlarının yapılması hem de yurtdışından farklı dini inançlara sahip kitlelere ulaşılabilmesi adına oldukça önemlidir. Turistlerin bu tarz mekânları ziyaret etme motivasyonlarının devamlılığı için yine özgün hikâyeler ve deneyimlerle bu merkezlerin tanıtımları gerçekleştirilebilir.

Mevlânâ Müzesi'ne gelen yerli ve yabancı turistlerin seyahat motivasyonlarının ilgili yetkililer ve paydaşlarca çok iyi anlaşılması ve bu bilgilerin bölgenin turizm gelişim stratejilerine ve pazarlama hedeflerine dahil edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Mevlânâ Müzesi'ne gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin seyahat motivasyonlarının ve deneyimlerinin belirlenmesine yönelik yürütülen bu çalışmanın sonuçlarının gelecekte yapılacak çalışmalara katkı yapması beklenmektedir. Bu araştırmada zaman ve maliyetle ilgili kısıtlar nedeniyle sınırlı bir örneklem kullanılmıştır. Bu nedenle, bu çalışma ön bir çalışma olarak düşünülmüştür. Gelecekte, daha büyük bir örneklem grubuyla farklı yöntemler kullanılarak alternatif araştırma modellerinin denenmesi düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abad-Galzacorta, M., Basagaitz, A., Iriberry, J.L., ve Santomà, R., (2016). Turizm deneyimi olarak hac: İğneci yolu örneği. *Uluslararası Dini Turizm ve Hac Ziyareti Dergisi*: Vol. 4: Sayı. 4.

Afferni, R. ve Ferrario, C. (2016). Religious tourism and italian sacred mounts: experiences of networking

- and cooperation at a UNESCO site, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, Sayı:4/1, ss: 1-16.
- Aksoy, M. (1998). Türkiye'de İnanç turizmi ve seyahat acentelerinin inanç turizmine olan ilgilerine yönelik bir uygulama, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Aksoy, M. (2001). Türkiye'de inanç turizmine genel bir bakış ve hristiyanlığın seyahate verdiği önem. *Dinler Tarihi Araştırmaları-III Sempozyumu*, Ankara.
- Aksoy, M. (2002). Türkiye'de inanç turizmine genel bir bakış ve hristiyanlığın seyahate verdiği önem, *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu- III. Dinler Tarihi Yayınları*, Ankara.
- Arslantürk, Y., Altınöz, Ö., Bülbül, S., Güral, F.N. (2013). İnanç turizmi ile ilgili Türkiye'de yapılan akademik çalışmaların incelenmesi. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, Konya, Turkey. ss: 1245-1255.
- Aslan, D. ve Andriotis, K. (2009). Ziyaretçileri dini bir adada kümelemek: Tinos vakası. *Uluslararası Turizm Geliştirme ve Yönetimi Konferansı (ICTDM): Değişen Bir Dünyada Turizm: Beklentiler ve Zorluklar*, 11-15 Eylül 2009, Kos Adası, Yunanistan.
- Avcıkurt, Cevdet, (1997). 2000'li Yıllara Doğru Golf Turizmi ve Türkiye, *Hotel and Restaurant Teknik, Tourism Industry Magazine*, Yıl: 3, Sayı: 16, İstanbul, ss.52-54
- Baker, D.A. ve Crompton, J.L. (2000). Quality, satisfaction and behavioral intentions. *Annals of Tourism Research*. 27 (3), ss: 785-804.
- Başoda, A., ve Aylan, S., (2014). Turistlerin karar verme sürecinin amaca yönelik davranış modeli ile değerlendirilmesi: Mevlânâ şeb-i arus törenleri örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25 (1), ss: 88-104.
- Beh, A., and Bruyere, B. L. (2007). Segmentation by visitor motivation in three kenyan national reserves. *Tourism Management*, 28(6), ss:1464-1471.
- Bingöl, Z. (2007). *Gelenekten Evrensele Anadolu'da İnanç Turizmi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Blackwell, R. (2007). Motivations for religious tourism, Pilgrimage, Festivals and Events, in R. Raj, & Morpeth, N.D (ed.), *Religious tourism and pilgrimage festivals management: An International Perspective*, ss. 35-47, CABI, UK.
- Bond, N., Packer, J. ve Ballantyne, R. (2014). Exploring visitor experiences, activities and benefits at three religious tourism sites. *International Journal of Tourism Research*, 17 (5), ss:471-481.
- Briggs, A. R. J., ve Coleman, M. (2007). *Research methods in educational leadership and management* (Eds.). London: Sage.
- Cam, T. (2011). Explaining tourist satisfaction and intention to revisit. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Nha Trang: Nha Trang Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Canoves, G. ve Prat Forga, J. M. (2016). The Determinants of Tourist Satisfaction in Religious Destinations: the case of Montserrat (Spain), *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*: Sayı: 4/5, ss: 26-36.
- Cerutti, S. ve Piva, E. (2016). The Role of tourists' feedback in the enhancement of religious tourism destinations, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, Sayı: 4/3, ss: 6-16.
- Cohen, E. (1992). Pilgrimage centers: concentric and excentric. *Annals of Tourism Research*, 19, ss: 33-50.
- Collins, Kreiner N. and Gatrell, J. (2006). Tourism, heritage and pilgrimage: the case of Haifa's Bahá'í gardens. *Journal of Heritage Tourism*, 1 (1) (2006), ss: 32-50.

- Collins-Kreiner, N. and Kliot, N. (2000). Pilgrimage tourism in the holy land: the behavioural characteristics of christian pilgrims. *GeoJournal*, 50, ss:55-67.
- Crompton, J. L. (1979). Motivations for pleasure vacation. *Annals of Tourism Research*, 6(4), ss:408-424.
- Dann, G. (1981). Tourist motivation an appraisal. *Annals of Tourism Research*, 8(2), ss:187-219.
- Digance, J. (2003). Pilgrimage at contested sites. *Annals of Tourism Research*, 30(1), ss:143-159.
- Dinç, A. (2014). İnanç turizmini yönlendiren bir unsur olarak coğrafya, inanç turizmi seçme konular içinde (Editörler: Yasin Bilim, Özgür Özer), Çizgi Kitabevi, Konya. ss: 111-131.
- Dolnicar, S. ve Le, H. (2008). *Segmenting tourists based on satisfaction and satisfaction patterns*. İçinde A. Yüksel (Editör) *Tourist Satisfaction and Complaining Behaviour: Measurement and Management Issues in The Tourism and Hospitality Industry* (ss. 186-204). New York: Nova Science Publishing.
- Ebrahim, Z., Robab, Z., Asghar, E.A. ve Farzaneh, R. (2013). A Socio-demographic study on iranians hajj-pilgrims, International Conference on Religious Tourism and Tolerance, 9-12 May 2013, Konya.
- Egresi, I., Bayram, B., ve Kara, F. (2012). Tourism at religious sites: A case from Mardin, Turkey. *Geographica Timisiensis*, 21(1), 5-15.
- Eykay, İ., Dalgın, T., Çeken, H., (2015). İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Antakya'nın Değerlendirilmesi. *Journal of Life Economics 2*, ss. 59-74.
- Gnoth, J. (1997). Tourism motivation and expectation formation. *Annals of Tourism Research*, 24(2), ss:283-304.
- Göktaş, S. L. (2016). *Şanhurfa ve Konya illerinin inanç turizmi potansiyellerinin ve halkın inanç turizmine bakışı açısından iki ilin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Goldner, C., & Ritchie, B. (2009). *Tourism: Principles, practices, philosophies*. Wiley Science.
- Griffin A. Kevin, Raj, Razaq, (2017). The Importance of religious tourism and pilgrimage: reflecting on definitions, motives and data. *Uluslararası Dini Turizm Dergisi ve Hac Dergisi*: Vol.5: Sayı.3.
- Griffiths, M. (2011). Those who come to pray and those who come to look: interactions between visitors and congregations. *Journal of Heritage Tourism*, 6(1), ss: 63-72.
- Güzel, F., Köroğlu, Ö., (2015). Turist Rehberlerinin Mesleklerine Yönelik Pozitif ve Negatif Yönlü Algılarının İçerik Analizi Yöntemi ile Belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1). 155-174.
- Harman, S., Çakıcı, A. C., & Akatay, A. (2013). İstanbul'a gelen sırtçantalı turistlerin seyahat motivasyonları üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), ss:267-300.
- Holloway, I., ve Wheeler, S. (1996). *Qualitative research for nurses*. Oxford: Blackwell Science Ltd.
- Irimias, A., Mitev, A. ve Michalko, G. (2016). Demographic characteristics influencing religious tourism behaviour: evidence form a central-eastern-european country, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*: Sayı 4/4, ss: 19-32.
- Kamenidou, I. and Vourou, R. (2015). Motivation Factors for Visiting Religious Sites: The Case of Lesbos Island. *European Journal of Tourism Research* 9, ss: 78-91.
- Kambir, H., ve Kaşlı, M. (2007). İnanç Turizmi. Bulu, M. ve Eraslan, İ. (Editörler) içinde, *Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Turizm Sektörü Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar*. İstanbul: URAK Yayınları, ss. 151-171.

- Kaynak, İ.H., ve Karabalut, T. (2016). İnanç turizmi bağlamında kentsel turizm ve kültürel turizm: Konya örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), ss:185-191.
- Kervankıran, İ., ve Eryılmaz, G.A. (2017). İnanç turizmine yönelik ziyaretçi algılarının demografik farklılıklar açısından incelenmesi: Konya Mevlânâ Müzesi örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 59, ss:276-296.
- Kirman, (2004). *Din sosyolojisi terimleri sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004, ss: 61
- Koçyiğit, M. (2016). The Role of religious tourism in creating destination image: the case of konya museum, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*: Sayı: 4/7, ss:29.
- Köroğlu, O., ve Guzel, F.O. (2013) Kültürel değerlerin destinasyon imajına etkisi: eskişehir 2013 türk dünyası kültür başkentine yönelik bir araştırma, *Journal of Business Research-Türk*, 5(4), ss:191-209.
- Kozak, M., ve Rimmington, M. (2000). Tourist satisfaction with Mallorca, Spain as an off-season holiday destination. *Journal of Travel Research*, 38, ss: 260-269.
- Li, M., ve Cai, L. A. (2012). The effects of personal values on travel motivation and behavioral intention. *Journal of Travel Research*, 51(4), ss:473-487.
- Maslow, A. (1970). *Religions, values, and peak-experiences*. Viking Press, New York.
- McKelvie, J., (2005). Religious tourism. *Travel & Tourism Analyst*, (4), 1-47.
- Mehmetoğlu, M. (2004). A typology of tourists from a different angle. *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*, 5(3), ss:69-90.
- Metreveli, M., ve Timothy, D.J. (2010). Regilious heritage and emerging tourism in the Republic of Georgia. *Jounarly of Heritage Tourism*, 5(3), ss:237-244.
- Miles, M. B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. (2nd Edition). Calif.: SAGE Publications.
- Nastasi, B. (2015). Study notes: qualitative research: sampling ve sample size considerations. Erişim tarihi.03.08.2019.
[http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qN67UD2NsgI:https://my.laureate.net/Faculty/docs/Faculty%2520Documents/qualit res smpl size consid.doc+vecd=1vehl=envect=clnk+vegl=tr](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qN67UD2NsgI:https://my.laureate.net/Faculty/docs/Faculty%2520Documents/qualit+res+smpl+size+consid.doc+vecd=1vehl=envect=clnk+vegl=tr)
- Nolan, M. L. (1992). Religious sites as tourism attractions in Europe. *Annals of Tourism Research*, 19 (1), ss:68-78.
- Nyaupane, P. Gyan, Timothy, J. Dallen, Poudel Surya, (2014). *Understanding tourists in religious destinations: A social distance perspective*. *Tourism Management* 48 (2015), ss:343-353.
- Okello, M. M., ve Yerian, S. (2009). Tourist satisfaction in relation to attractions and implications for conservation in the protected areas of the Northern Circuit, Tanzania. *Journal of Sustainable Tourism*, 17 (5), ss: 605-625.
- Olçay, A., Albuz, Nalan, (2016). *İnanç turizmi ve Türkiye'nin tanıtımına katkısı. Uluslararası tanıtımda medya ve türkiye*. Dora Yayıncılık, ss:197-229.
- Olsen, D. H. (2006). Management issues for religious heritage attractions. In D. J. Timothy, and D. H. Olsen (Eds). *Tourism, religion and spiritual journeys* (ss. 104-118). London: Routledge.
- Olsen, D. H. (2010). Pilgrims, tourists and weber's "ideal types". *Annals of Tourism Research*, 37(3), ss: 848-851.
- Olsen, D. H. ve Timothy, D. (2006). Religious Tourism. In D, Olsen and D, Timothy (eds.) *Tourism. Religion*

- and *Spiritual Journeys*, pp. 1-14. Routledge, London.
- Onwuegbuzie, A. J., ve Leech, N. L. (2007). Sampling Designs in Qualitative Research: Making the Sampling Process More Public. *The Qualitative Report*, 12(2), 238-254.
- Osman, Z., ve Sentosa, M. (2013). Mediating effect of customer satisfaction on service quality and customer loyalty relationship in Malaysian rural tourism. *International Journal of Economics Business and Management Studies*, 2 (1), ss: 25-37.
- Öter, Z. ve Çetinkaya, M. Y. (2016). Interfaith tourist behaviour at religious heritage sites: house of the virgin mary case in Turkey, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, Sayı:4/4, ss: 1-18.
- Özcan, C. C., Bişkin, F., ve Şimşek, Ç., (2019). *Regional Economic Effects and Marketing of Religious Tourism: The Case of Konya*. Handbook of Research on Socio-Economic Impacts of Religious Tourism and Pilgrimage, ss:250-274.
- Özer, Ö., Duman, F., ve Güzel Ö. (2017). *Dini mekân ziyaretlerinde duygusal bağlantı, bilişsel etkileşim ve deneyim sonrası davranışlar, Türkiye'de Mevlânâ Müzesi üzerine bir araştırma*. *Uluslararası Dini Turizm ve Hac Gezisi Dergisi*. <https://arrow.dit.ie/irtp/2017/visitor/11/>
- Özgen, N. (2012). Siirt'in inanç turizmi mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) örnekler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(27), ss: 251-272.
- Özgen, N., (2008). *Blessed mountain of religions: tourism potential of Ağrı (Ararat) mountain and development of decisions related to tourism planning*. Turystyka Religijna W Obszarach Gorskich. Bukowina Tatrzańska. 7- 10 October, Polonya
- Pew Research Center (2012). *The future of world religions: Population growth projections*, ss: 2010-2050. USA, 20115.
- Pew Research Center (2012). *The global religious landscape, a report on the size and distribution of the world's major religious groups as of 2010*. USA, 2012.
- Poria, Y. (2003). *Tourism, religion and religiosity: a holy mess*. *Current Issues in Tourism*, 6 (4), ss:340-363.
- Raj R. and Griffin, K. (2015). *Introduction to sacred or secular journeys*. In Razaq Raj and Kevin Griffin (eds) *Religious Tourism and Pilgrimage Management: An International Perspective*, 2nd Edition. CAB International, UK, ss:57-78.
- Raj, R. and Morpeth, N.D. (2007). *Introduction: establishing linkages between religious travel and tourism*. In R. Raj, & Morpeth, N.D (ed.), *Religious tourism and pilgrimage festivals management: an international perspective*, ss: 1-14, CAPI, UK.
- Raj, R., Griffin, K., & Blackwell, R. (2015). *Motivations for religious tourism*, Pilgrimage, Festivals and Events. In R. Raj & K. Griffin (Eds.), *Religious tourism and pilgrimage management: An international perspective* (2nd ed., ss:103-117). Wallingford, UK: CABI.
- Richards, Greg, (2007). Culture and Authenticity in a Traditional Event: The Views of Producers, Residents, and Visitors in Barcelona. *Event Management: Vol. 11: Sayı. 1-2*, ss: 33-44.
- Rinschede, G. (1992). Forms of Religious Tourism. *Annals of Tourism Research* 19/1 ss:51-67. doi:10.1016/0160-7383(92)90106-Y.
- Rızaoğlu, B. (2004). *Turizm davranışı*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Rojo, D.M. (2007). *Religious tourism: The way to santiago*. Unpublished Masters Thesis, Bournemouth University.
- Ryan, C., and Glendon, I. (1998). Application of leisure motivation scale to tourism. *Annals of Tourism Research*, 25(1), ss: 169-184.

- Rzazade, H., Güzel, Ö., ve Ehtiyar, R. (2018). Azerbaycan'da inanç turizminin mevcut durumunun değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma. *Journal of Awareness*. E-Issn: Cilt 3, Sayı: Özel, ss: 2149-6544.
- Şaman, E. (2009). Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mersin'de İnanç Turizmine Katılanların Profili Üzerine Bir Araştırma, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Sezgin, M. (Aralık 2002). Konya yöresinde alternatif turizm potansiyeli ve yapılabilir turistik yatırım projeleri üzerine bir değerlendirme. (Editör: Yusuf Küçükdağ). *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Özel Sayı, ss: 284-285.
- Shackley, M. (2001). *Managing sacred sites: Service provision and visitor experience*. EMEA, London.
- Shackley, M. (2002). Space, sanctity and service: The English cathedral as heterotopia. *International Journal of Tourism Research*, 4, ss: 345-352.
- Shackley, M. (2003). *Management Challenges For Religion-Based Attractions, in Managing Visitor Attractions – New Directions*, Fyall A., Garrod B. ve Leask A. (ed.), Oxford, UK: Butterworth, Heinemann, 2003.
- Sharpley ve Sundaram, (2005). R. Sharpley, P. Sundaram Tourism: a sacred journey? The case of Ashram tourism, India *International Journal of Tourism Research*, 7 (3) (2005), ss: 161-171.
- Sharpley, R., ve Telfer, D. (2002). *Tourism and development: Concepts and issues*. Channel View Publications, UK.
- Smith, A. (1992). V.L. Smith Introduction: the quest in guest. *Annals of Tourism Research*, 19 (1) (1992), ss: 1-17.
- Sönmez V. (2017). Evrensel İslam düşüncesinde Mevlânâ örneği. *İlahiyat Fakültesinin İlmî Dergisi – 22. Sayı 2017*.
- Süt, A. (2014). İslam ve Turizm ilişkisi. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/11 Fall 2014, ss: 479-497, ANKARA-TURKEY
- Tayfun, A., Akgöz, E. ve Palavar, K. (2013). The Usage Of Socio-Psycho Factors As A Sustainable Competition Medium To Develop Faith Tourism Center: The Case Of Konya, International Conference on Religious Tourism and Tolerance, 9–12 May 2013, Konya, ss: 279-290.
- Terzidou, M., Styliadis A., ve Szivas, E. D. (2008). Residents' Perceptions of Religious Tourism and its Socio-Economic Impacts on the Island of Tinos. *Tourism and Hospitality Planning and Development* 5(2) ss:113-129.
- Tirca, A. M., Stanculescu, G. C., Chis, A., & Bacila, M. F. (2010). Managing the Visitor Experience on Romanian Religious Sites: Monasteries Abbots' Perceptions. *Management and Marketing Journal*, 0(S1), ss:5–16.
- Tomar, R.S. ve Tomar, D.S. (2013). Measuring foreign traveler's satisfaction with traveling agencies in India. *Journal of Business and Management*, 12 (1), ss:26-32.
- Tomasi, L. (2002). *Homo Viator: from Pilgrimage to Religious Tourism via the Journey*. W. H. Swatos, Jr., & L. Tomasi (Ed.), in *From Medieval Pilgrimage to Religious Tourism: The Social and Cultural Economics of Piety* (ss:.1–24). Westport, Conn: Praeger Publishers.
- Triantafillidou, A., Koritos, C., Chatzipanagiotou, K., and Vassilikopoulou A. (2010). Pilgrimages: the "Promised Land" for Travel Agents? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(3), ss:382-398.
- Trono, A. (2015). Politics, policy and practice of religious tourism. *Religious tourism and pilgrimage*

- management: an international perspective. 2nd edition. *Published Wallingford, Oxfordshire, UK; Boston, MA: CABI, 2015*
- Turan, E. (2012). *Türkiye’de yabancı turizm talebini artırmada inanç turizminin yeri ve önemi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Türker, N. (2016). Religious Tourism in Turkey. *Alternative Tourism in Turkey Role, Potential Development and Sustainability*, (ss: 151-172). Springer International Publishing, Switzerland.
- Türker, N., Akça, E. ve Uçar, M. (2019). Dini Mekânları Ziyaret Eden Turistlerin Seyahat Motivasyonları: Kastamonu İlinde Bir Uygulama. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1)ss: 111-132.
- Ummara F., Naeem, S. ve Rasool, F. (2016). The Relationship Between Religious Tourism and Individual’s Perceptions (A case study of Hazrat Data Ghanj Bakhsh’s shrine), *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, Sayı 4/1, ss: 59-69.
- Usta, Ö. (2008). *Turizm-genel ve yapısal yaklaşım*. Ankara, Detay Yayıncılık.
- Valle, P., Silva, J.A., Mendes, J. ve Guerreiro, M. (2006). Tourist satisfaction and destination loyalty intention: a structural and categorical analysis. *International Journal of Business Science and Applied Management*, 1 (1), ss: 25-44.
- Wach, J. (1987). *Din sosyolojisine giriş*, Çev: Battal İnandı, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1987, ss: 7
- Wilson, E. and Harris, C. (2006). *Meaningful travel: Women, independent travel and the search for self and meaning*. *Tourism*, 54(2), ss:161-172.
- Xintong, J, and Yuhui, Y. (2014) Current Problems and Counter Measures of Religious Cultural Tourism in Chongqing, *Cross, Cultural Communication*, 10(6), ss:121-125.
- Yenipınar, U., (2002). İnanç Turizmi ve Anadolu. *Turizm Bakanlığı 2’nci Turizm Şurası Bildirileri*. 1’nci Cilt, ss. 73-93, Ankara.
- Yıldırım, A., ve Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods* (3. Baskı). London: Sage Publications.
- Yoon, Y., ve Uysal, M. (2005). *An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model*. *Tourism Management*, 26(1), ss: 45-56.
- Zaman, M. (2005). Türkiye’nin önemli inanç turizmi merkezlerinden biri: Sümela (Meryamana) manastırı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), ss: 1- 24.

EXTENDED ABSTRACT

People's desires to travel for religious purposes without economic concern is an important motivational factor that enables individuals to travel throughout history. Sacred places are the main sources for faith tourism and those are closely connected with the tourism industry. Religious tourism, also known as an alternative kind of tourism for the satisfaction of spiritual feelings and for psychological relief. The purposes of faith tourism, which based on the satisfaction of religion are to visit the sacred places in accordance with the orders of the religious authorities and to perform religious duties such as pilgrimage. There are many attraction centers in the world for faith tourism. According to the data of the Ministry of Culture and Tourism in Konya, Mevlânâ Museum takes the first place with 2,489,573 in 2016 and 2,480,433 people in 2017 scope of most visited museums and historical sites in Turkey. In this study, it is aimed to determine whether there are any demographic similarities and differences between the domestic and foreign tourists visiting the Mevlânâ Museum, which is known as an important faith center destination in the context of faith tourism by identifying their motivations and experiences.

Qualitative research method was used in the study. Thus, it is thought that domestic and foreign tourists visiting Mevlânâ Museum can be examined deeply within the scope of faith tourism and data related to travel motivations can be reached. The design of the research was determined as the only case study which is intertwined. Document analysis and semi-structured interview technique were used as data collection technique within the framework of qualitative research. The research method consists of 3 main components that are successive and complementary. The first two components are the examination of documents in the World, in Turkey and in Konya in the scope of and religious tourism and the examination of the documents in the literature about the travel motivation. As the third component, the data collected in the first two stages were analyzed after each stage, and the results obtained both from the analysis of the data obtained and through the analysis of the documents, provided a reliable basis for the determination of the questions to be asked during the semi-structured focus group interviews and the formation of the questionnaire. It is also aimed to determine the travel motivation and satisfaction levels of the domestic and foreign visitors and to determine the differences between the domestic and foreign visitors with a semi-structured interview form consisting of 4 open-ended questions.

The data collection was actualized by face-to-face interviews with the domestic visitors who visited the Mevlânâ Museum between the dates 1-17 December 2018. Interviews with the individuals who wanted to participate in the study lasted 15-20 minutes and they were recorded. The information obtained was presented as it is in the study. According to the demographic findings of the study, 6 of the domestic visitors were male and 6 were female. The age range of domestic visitors is between 20 and 46 years. 7 of the foreign visitors are female and 5 are male. The age range of foreign visitors is between 24 and 55 years. A balanced distribution has been made in the selection of domestic and foreign visitors as a sample group of the study.

Generally while those who participate in tourism activities travel for reasons such

---

as relaxation, entertainment, knowledge acquisition, those who participate in faith tourism activities travel with motivations such as psychological relief, blessing and purification. Although tourism activity is perceived as a necessity of modern world and belief is a necessity of religious life style, people who have both religious and secular world view can visit these places and reach both psychological and spiritual satisfaction within the scope of faith tourism. When the domestic and foreign visitors are compared in terms of reasons for visiting Mevlânâ Museum, it is seen that belief has a very strong effect on motivation.

The research shows that people from a particular religion who visited the Mevlânâ Museum are often influenced by their beliefs compared to other visitors. When the emotional feelings of the domestic and foreign visitors visiting the Mevlânâ Museum are compared, it is seen that the domestic visitors experience the spiritual emotions intensively, while the foreign visitors feel the satisfaction and learning sense predominantly with the curiosity of learning the cultural values. When compared to the feelings of domestic and foreign visitors who visited Mevlânâ Museum during their visit it is observed that the spiritual sensations evoked by individuals in Mevlânâ Museum are equally effective during and after domestic visitors' visits. Foreign visitors, although they have a different beliefs, they took part in this culture and they emphasized the relaxing effect of the spiritual atmosphere. When the tendency of domestic and foreign visitors to revisit the Mevlânâ Museum is observed, it is seen that there is a lower tendency to revisit for foreign participants compared to the domestic participants. Although these results show that individuals have higher rates of revisiting the sacred places, whether or not they belong to the same religion, the rate of revisiting the places visited for their faith is higher than the rate of revisiting the sacred places of different faiths. This shows that it is more likely to repeat visits based on beliefs. Religious feelings, beliefs and values are very effective in revising religiously important places.

Because of Mevlânâ's lifestyle, worldview, embrace the whole of humanity, the idea of interreligious tolerance and tomb in the Mevlânâ Museum, Turkey has become one of the most important belief centers. Mevlânâ Museum is visited not only by Muslims but also by people who have different beliefs thanks to the thought of tolerance that Mevlânâ defended against people from different religions. In this study, it is seen that individuals who belong to a religion visited the Mevlânâ Museum according to their beliefs are more inclined to travel in relation to their beliefs, in contrast to other visitors' spiritual reasons. While the domestic visitors are motivated with spiritual feelings, foreign visitors realise their visits with the desire of curiosity and learning with the contribution of the international recognition.

In line with these results: The travel motivations of domestic and foreign tourists must be understood very well for Mevlânâ Museum in order to contribute more to both Konya tourism and Turkey tourism. Authorities who better understand the travel motivations of visitors can adapt this information to the region's tourism development strategies and marketing goals. In this context, it is expected that the results of this study, which was conducted to determine the travel motivations and experiences of domestic and foreign visitors to the Mevlânâ Museum, contributed to future studies.

Why The Marketing Cannot Discuss Its Own Ethics In The Neoliberal World? A Meta-Marketing Discussion About The Theory Of Objectivation Of The Marketing Science

Hüseyin Çağatay KARABIYIK

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD., Konya, Türkiye,
cagataykrbyk@hotmail.com

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Article Info

Article History

Received: 24.05.2019

Accepted: 19.06.2019

Published: 25.11.2019

Keywords:

Meta-Marketing,
Ethics of Marketing,
Neoliberalism,
Philosophy of Science,
Financial Instruments.

ABSTRACT

Science branches have a small share qualitatively and quantitatively studies on their own ethics in all of the studies in that science and it has spread over many branches of science. Formation of main ideologies such as Liberalism and Marxism, which affects the politics as well, caused the science branches such as marketing to focus on serving this system. Becoming monopoly of the capitalism and also Liberalism and Neoliberalism relevant to it has weakened the ability of these disciplines to produce alternative and as a result of this philosophical studies have decreased.

The purpose of this study is to understand the causes of the decrease of ethical studies in marketing science and determine the necessary preconditions to increase the studies again in the context of object-subject relation. As a result of the theoretical discussion, it has been determined as a prerequisite for marketing science to go beyond Neo-Liberalism as a main ideology for ethical evaluation and then to make comparisons over alternative systems. In this context, the science world of the scientist and the definitions of the wealth distribution, risk, consumption concepts made by main systems were taken into consideration. In order to embody the theoretical argument, the marketing of the derivative financial instruments produced by the Neoliberal system is exemplified. Specific ethical discussion topics and similar approaches to other branches of science that arise with this embodiment were discussed as suggestions of this study.

INTRODUCTION

Unethical behaviours have been both produced and examined throughout history. Hence, when listening to religions, the prohibited fruit of Adam and Eve also points to unethical behaviour when the cause-and-effect context is ignored (Tsalikis and Fritzsche, 1989: 696). In other words, the discussion of the first important behaviour, even in the myths about the origin of human, is classified as unethical and at least it points out the frame of the first interpretation of a behaviour in the context of social acceptance.

Ethical issues in marketing are expressed as a less studied field in academic literature. The research on the subject pointed to about a hundred marketing ethics studies in 1981 (Hunt and Vitell, 1986: 5). However, the ethic approaches of the Hunt and Vitell's study "A General Theory of Marketing Ethics" (1986) includes the classifying ethic approach methods rather than the reasons of rare studies. Although an increase is observed for marketing ethic studies, it seems that required attention is still not given to subject desirably. Indeed, these increases have not been caused by philosophically healthy and conscious developments, but by the increase of human power and the increase in the side effects of economic activities (Koslowski, 2001: 6). On the other hand, it is important to understand that nobody can avoid the results of ethics and/or morality. Because even being neutral will cause moral results (Billington, 1993: 19).

The purpose of this study is to examine itself in the context of "why marketing science cannot make its own ethical examinations?" Indeed, it will not be possible to give the importance to these studies within the frame of marketing science, which does not understand why the ethics cannot be studied. In this context, the marketing science will be philosophically examined as an object and subject. Then, in parallel with these discussions, the marketing objects that are imposed by the Neoliberal economy to marketing science will be added to the study.

Ethics

The ethics as a concept should be defined in the context of conceptual frame of this study to make the study more clear. However, despite the existence throughout history, there have always been mistakes or debates in the definition of the concept of ethics. Rousseau, for instance, stated that the Descartes' definition of "ethics" is actually definition of the "justice" (Browne, 1892: 3). The abstractness of concept of the ethics and the positive value differentiation of the ethics (such as seen between Descartes and Rousseau) can be shown as a reason for this. So, the definitions used in academic literature for ethics still continue to vary. For instance, there are definitions that have a more socialistic approach such as "the harmonization of human behaviours to the society" (Sayer, 2010: 11). On the other hand, there are definitions that focus on relationships rather than society, such as "A philosophical discipline that examines the social rules -which form the basis of individual and social relations- in the base of morality as good-bad or right-wrong" (Arıcioglu and Tutan, 2008: 48). There are also approaches that define individual bases such as thinking about the nature and causes of ethics (Taylor, 1975: 1). In a different study, ethics is discussed in a more comprehensive frame and defined as the theoretical based question of what is good-bad, what is right-wrong and what is to be done at the final phases (Bauchamp and Bowie, 1983: 3). These differences can be attributed to the fact that the concept of ethics is abstract, and therefore, philosophers as a subject seek a relatively tangible indication to understand it in the cause and effect relationship basis.

The main purpose of this study is not to bring a new definition to the concept of ethics but determine the preconditions that will lay the groundwork for ethical studies to understand why ethical studies and discussions are unsatisfying and insufficient in the marketing worldview. While the definitions in philosophy differ considerably, common characteristics in the methods of definition especially consist of two concepts: the object to be defined and the secondary object to be used as an indicator to describe the main object. In this context, it is understood that definition should be made by a comparison with an indicator that is stated by philosopher to examine practically what is marketed. The study accepts this condition "ceteris paribus" (other things being unchanged) as a natural limitation of being a human. The feeling of

comparison requirement is more normal in the marketing as a social science even when an object such as "absence" is needed for the entire understanding of concrete objects in physics. Moreover, in social sciences such as philosophy, which examine the abstract objects may be needed to be put the objects into a concrete form.

In this context, the first precondition is the necessity of leaving the science fields as a subject alone in the ethic examinations as mentioned Popper's approach (Popper, 2005: xxi). This freedom includes both the main object and the indicator object instruments for ethic examinations and choosing them, also. In other words, the object that is marketed should be chosen liberally (!) to be examined by ethics. However, more comprehensive ideological approaches such as Liberalism or Neoliberalism can change the conditions of the whole economy and politics as well. So, they determine the objects by themselves for marketing science. Accepting of "to marketing everything that is profitable" approach in marketing textbooks, confirms the approach of this study. Moreover, it is a misfortune for marketing science that there is no discussion about where and how these "everything" objects are brought into marketing science. As a matter of this fact, academic arguments in the field of economic ethics are concentrated in the frame of Neoliberalism, not marketing and similar sub-disciplines. Although it is not directly expressed, the studies about the ethics of economics that are modelled by the approach of ethical values should be adapted to Neoliberalism to solve ethical problems in marketing and other economic areas. Nevertheless, it should not be ruled out that an ethics study that is modelled into Neoliberal system cannot produce alternative systems for itself to compare. Without specifically prejudice to the correctness or the inaccuracy of this approach, marketing requires managing ethical discussions for itself as a scientific branch. As mentioned, marketing must be separated from being an object of Neoliberalism at least through ethical discussions. As marketing science as an object of Neoliberalism will not be able to choose objects neither the instruments of payment nor security instruments developed for marketed objects liberally. In this case, marketing science must first criticize the marketing objects and instruments that are given by Neoliberalism in order to do ethical discussions. This criticism reveals the negation as a second prerequisite.

The second prerequisite for the subject to be able to manage an ethical examination is the ability to negate it. Negation corresponds to a secondary object that is needed to make comparisons of a subject during the examination. This necessity has emerged from a realistic approach of the philosophy of science. Ethical evaluation is sceptical on its own, a total scepticism that the secondary object does not exist will cause suspicion simultaneously with all the theories and this is an easy but useless way (Sayer, 2010: 45). As a result, it is not possible to manage an ethical discussion with a total scepticism and zero scepticism without producing a correct alternative economic system. In this case, the examining science must use another approach as a basis for making comparisons with other approaches studied. In this context, what is needed for marketing science is an economic system that is an alternative to the economic system, which is the source of the instruments that are presented to it. Therefore, a concrete examination within the frame of Neoliberalism will only seriously impair the ability of a scientist or philosopher to produce alternative economic systems. For instance, understanding the meanings, attributed meanings in the system and appearances of the marketed objects will make possible the scientist or philosopher to separate from his/her science world, produce alternatives and be relatively neutral. It is important to explain the reason to use "relatively neutral" concept. The statement expresses one's effort to partly disassemble his/her own inner

world debate from the socially accepted values.

Neoliberalism

The concept of neoliberalism is one of the phenomena tried to be characterized by different definitions like ethics. Especially the definition of Stiglitz's study "The End of Neoliberalism?" (Stiglitz, 2008) "Neoliberalism is a system that the market is self-organizing and has a fundamentalist belief about efficient resource allocation" shows the confusion about Neoliberalism. This definition indicates that Stiglitz associates the Neoliberal and Liberal "market economy" concepts (Amable, 2010: 3). In an opponent study, Neoliberalism is defined as a fake model of capitalism in which losses and profits are socialized but the moral collapse is accompanied by a financial system that abuses the middle and low-income households (Stiglitz, 2010). This tendency shows that Neoliberalism is not essentially a system that emerges from a fundamental approach but a result of an effort to overcome the negative consequences of the Liberal economy.

One of the definitions focused on the output of the system made in the base of resource and wealth allocation is one of the fundamental problems of the history of the economy made by David Harvey as "the quest for political and ideological class to change capitalist power balances" (Clarke, 2008: 136). When Harvey's definition is examined, it is seen that the rapid increase in securitization in terms of the Neoliberal economy appears to be an instrument for claiming of "sharing of wealth". As a result of this securitization process that reached to produce derivative financial instruments, securities have started to be sold within the frame of marketing policy. When radically attached to the neo-liberal worldview, the ethical examinations of these securities will be stuck in the frame of the distribution of wealth. However, in order to manage ethical examinations, it is necessary to make a new observation and conceptualization beyond the conceptualization of the system. The issues of marketing the financial instruments have to be understood to understand this point clearly.

Therefore, an explanation through circumstance has a great importance for understanding this study. When it is supposed that a bank loans USD 100 due to real estate and an amount of USD 120 is charged with interest, the fund provider will charge the interest and risks to a person and the fund provider will assume all the risks associated with the non-payment of this loan alone. However, the Neoliberal system supplies these derivative financial instruments to the households by producing 110 derivative instruments with a price of \$ 1 per share with a discount rate by saying "distributing wealth". As a result of this supply, the financial institution receives 10% interest income without waiting for the maturity date and distributes the non-payment risk of the loan to 110 persons. Then the bank will start a new business cycle with a chance to offer the loan to the household again with this USD 110.

But "distribution of risk" concept -as a reality- does not used for marketing these financial instruments. On the contrary, "distribution of wealth" is used for marketing. When distribution of wealth or share of resources should be examined in the base of distribution of economic wealth rather than risks, it actually functions to reduce the risk of households who already have large shares in wealth. In other words, the distributed slice of the cake is already high-risk part of the economy. The studies in this perspective justifiably define the Neoliberalism as wanting a new configuration of risks (Ericson et.al, 2000: 532). This misinterpretation rooted in the base of society and economic practices, contrary to neoliberal saying, will further distort the income distribution. There is also marketing science as ethically responsible because of

marketing the financial instruments without examination in the ethic basis.

There is no doubt that there are Neoliberal studies, which is frequently studied, defence on the risks that people take. Rational Human, Homoeconomicus and Invisible Hand (Smith, 2007: 349; Smith, 2013: 113) assumptions are developed to defend these kinds of criticism. These assumptions theoretically provide consistency within the system. But eventually a successful theory should be a practice at the same time (Lewin, 1952: 110). In other words, these theories would be harmonizing the Neoliberalism with practice to take the Neoliberalism from the scientific crisis. However, when considering the theoretical addition of these assumptions it is seen that these assumptions were added to the theory as a result of paradigm crisis that is mentioned in Kuhn's study "The Structure of Scientific Revolutions" (1970). Because the distributed economic phenomenon is practically a risk on the contrary of theoretically claimed as a wealth by Neo-Liberal approach. So, households have to be a homoeconomicus to turn the risks into wealth. Otherwise, the risky results will appear and it will increase the wealth disparity. In this context, the origins of Neoliberalism firstly assumed the Rational Human theory. Rational human is defined as the human model that can make the right decision with his/her own information frame (Sutherland, 2013: 2). But, the homoeconomicus concept was needed because of predicting that a theoretical human with limited information can makes irrational decisions. The concept of homoeconomicus includes a human with complete knowledge about the market together with rational decision making (Şeniğne, 2011: 5). The right of "laissez faire" has given to the Neoliberalism by adding the homoeconomicus concept to the theory. In this context a human model that never makes wrong decisions provides the internal consistency of the theory (Karabiyik, 2016: 60). Thus, the predicted risk was made risk-free in theory and it allows the distribution of wealth in the theoretical basis. The factors that provide this internal consistency can be defined as "a priori" that is defined by Marx (Marx, 1867: 340). These factors should be examined according to whether they are real obligatory connections (Sayer, 2010: 111). Otherwise, morality as a practice will not be able to achieved even though ethical explanations as a theory can be made. So it is important to recognize that these connections are totally theoretical. So, the risk eliminated in the theory will continue to exist in practice (as seen in the 2008 Mortgage Crisis). So, the marketing science practically accepted "Bounded Rationality Model" that was developed by Kahneman and Tversky's study (1986) by separating from the assumptions of the Neoliberal Theory to maintain marketing operations. Actually a different study field of marketing ethics appears at this point. In a way, marketing takes on executive role in consumption and purchase basis of the Neoliberal system that influences most of social structures as economy, politics, law etc. An interactive relation should be developed between main ideological systems such as Neoliberalism and disciplines such as marketing to make possible the study of disciplinal ethics. Anyway, Bounded Rationality Model shows that there will be separated fields and studies and they will make the disciplinal ethics studies necessary.

Consequences, Limitations and Suggestions of the Study

The ethic examinations show that the existence of main ideological systems should not make the sub-disciplines an object to itself. On the contrary, these kinds of approaches are a necessity for the economic structure to become healthier. These sub-disciplines have to be a subject -not object! - to provide functional and healthy ethical studies. In other words, the object-subject relation between Marketing and Neoliberalism ethics studies should be considered in the context of Jean-Paul Sartre's honey-hand example: the honey as an object, in fact, stereotypes the

hand that holds it as a subject (Sartre, 2011, 750-757; Marleau-Ponty, 2010, 28-29).

On the other hand, this subjectivation should include choosing alternative systems to make the comparisons functional as well. Otherwise, the economic system is inevitable for both the theoretical and practical sense of the Eco-Spasm (Toffler, 1975). In this context, the prerequisites and consequences of this study for ethical discussions in marketing science are as follows:

- The first precondition for ethical examinations in marketing science is that the scientist who will manage the ethical assessment needs to go beyond the Neoliberal world at least during the discussion. It corresponds to the subjectivation of the sub-disciplines.
- After the first condition, it is necessary to understand the limitations of human thinking and make comparisons through alternatives and this comparison should be made starting from different definitions given to concepts. It corresponds to the negation. It is also related with the idea that there will not be moral examinations when there is not any option (Billington, 1993: 23).

If scientists consciously and systematically provide these preconditions, studies will be more effective in the ethics for both theoretically and practically.

The results of the study contain some suggestions for other sub-disciplines even the study discussed the ethics problem with the marketing limitations. These suggestions are as follows:

- First of all, the purpose of the study is not bringing a critique of Neoliberalism. The reason for making examinations within the frame of the Neoliberalism is its domination on economic system in the recent period. If scientists separate themselves from the Neoliberalism that is mentioned as a prerequisite, they will be able to recognise where the Neoliberalism is going in the macroeconomics basis. This is one of the suggestions of the study.
- There are also different sub-disciplines that have the same problems with the marketing science. This study contains a suggestion for studying ethics approaches for other sub-disciplines because of having a fundamental approach.
- Studying the ethics of marketing the financial instruments is suggested with this study through exemplification. However, it is seen as one of the rarely studied fields in the marketing science.

The study has some serious limitations because sub-disciplinary ethics is one of the rarely studied fields and it is a philosophical, abstract issue. Because of being rarely studied field, the purpose of the study was to examine fundamental concepts to provide research problems and a base to other studies. The limitations of the study are as follows:

- The study was modelled to discuss the ethics between disciplines. Therefore, it is one of the limitations of the study. If the approach is studied with another perspective, the worldview of the scientist will be consumers and/or purchasers. This perspective was ruled out in this study. However, these kinds of approaches should make the consumers a subject and the marketing an object.
- Probable specific problems of the other disciplines were ruled out in this study even if it has suggestions about the issue. But, the study still has suggestions about it because of fundamental approach as mentioned.

REFERENCES

- Amable, Bruno (2011). "Morals and Politics in the Ideology of Neo-Liberalism", *Socio-Economic Review*, 2011:9, 3-30.
- Arıcıoğlu, M. Atilla, Aydan Tutan (2008). "Etik Etkisini Geliştirme Modeli ve Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı:30, 47-76.
- Beauchamp, Tom L., Norman E. Bowie (1983). *Ethical Theory and Business*, 2nd Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Billington, Ray (1993). *Living Philosophy. An Introduction to Moral Thought*, Second Edition, London: Routledge.
- Browne, Borden P. (1892). *The Principles of Ethics*, USA: American Book Company.
- Clarke, John (2008). "Living with/in and Without Neo-Liberalism", *European Journal of Anthropology*, 2008:51, 135-147.
- Erickson, Richard, Dean Barry and Aaron Doyle (2000). "The Moral Hazards of Neo-Liberalism: Lessons From the Private Insurance Industry", *Economy and Society*, Vol:29, 532-558.
- Hunt, Shelby D., Scott Vitell (1986). "A General Theory of Marketing Ethics", *Journal of Macromarketing*, Volume:6, Issue:1, 5-16.
- Karabıyık, Hüseyin Çağatay (2016). *Nöropazarlama Çerçevesinde Tüketici Teorisi ve Yeniden Tanımlanması Gereken Homoekonomik Kavramı*, Konya: T.C. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Koslowski, Peter (2001). "Principles of Ethical Economy", *Issues in Business Ethics* vol:17, USA: Springer Science.
- Kuhn, Thomas S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*, Second Edition, Enlarged, Chicago: The University of Chicago Press.
- Lewin, Kurt (1952). *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers by Kurt Lewin*. Dorwin Cartwright Edition, London: Tavistock.
- Marleau-Ponty, Maurice (2010). *Algılanan Dünya*, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Marx, Karl (1867). *Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie, Erster Band*, Hamburg: Verlag von Otto Meissner.
- Popper, Karl (2005). *The Logic of Scientific Discovery*, New York: Taylor & Francis Group.
- Sartre, Jean-Paul (2011). *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, 4. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sayer, Andrew (2010). *Method In Social Science. A Realist Approach*, Revised Second Edition, New York: Routledge.
- Smith, Adam (2007). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Digital Edition, MetaLibri.
- Smith, Craig (2013). *Adam Smith's Political Philosophy: The invisible hand and spontaneous order*, 1. Baskı, London: Routledge
- Stiglitz, Joseph (2008). "The End of Neo-Liberalism?", Project Syndicate, <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-end-of-neo-liberalism?barrier=accessreg>, (accessed date: 18.01.2018).

Stiglitz, Joseph (2010). "Moral Bankruptcy", Mother Jones, <http://www.motherjones.com/politics/2010/01/joseph-stiglitz-wall-street-morals/> (accessed date: 18.01.2018).

Sutherland, Stuart (2013). *Irrationality: The Enemy Within*, ed Edition, London: Printer&Martin Ltd.

Şeniğne, Billur (2011). *Rasyonalite Kavramına Deneysel ve Davranışsal İktisat Bağlamında Yeni Bir Bakış Açısı: "Nöroiktisat, İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.*

Taylor, Paul W. (1975). *Principles of Ethic: An Introduction*, 1st Edition, California: Dickenson Publishing.

Toffler, Alvin (1975). *The Eco-Spasm Report*, 3rd Edition, New York: A Bantam Book.

Tsalikis, John, David J. Fritzsche (1989). "Business Ethics: A Literature Review With a Focus on Marketing Ethics", *Journal of Business Ethics*, 8, 695-743.

Tversky Amos, Daniel Kahneman (1986). "Rational Choice and the Framing of Decisions", *The Journal of Business*, Vol: 59 No:4 Part 2, 251-278.

Borsada İşlem Gören Şirketlerin Finansal Performansları ile Borsa Performansları Arasındaki İlişki: BİST Taş, Toprak Endeksindeki Çimento Firmaları Üzerine Bir Uygulama

Erkan KIZIL

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD., Konya, Türkiye,
erkankizil_407@hotmail.com

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş: 01.07.2019

Kabul: 30.07.2019

Yayın: 05.12.2019

Anahtar Kelimeler:

Finansal Performans,
Borsa İstanbul,
TOPSİS,
Taş Toprak Endeksi,
Çimento Sektörü.

ÖZET

Çalışmada, Borsa İstanbul (BİST) Taş, Toprak endeksinde yer alan çimento işletmelerinin 2015-2017 yıllarına ait finansal performansları ile borsa performansları karşılaştırılmıştır. Finansal performans ölçülerinden aktif karlılık oranı, öz sermaye karlılık oranı, fiyat kazanç oranı ve hisse başına kar verileri çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSİS yöntemi ile tek bir skora çevrilerek borsa performansını gösteren PD/DD değeri ile SPSS 23 paket programı sayesinde korelasyon analizi yapılmış ve yıllar düzeyinde kıyaslanmıştır. Yapılan analiz neticesinde çimento işletmelerinin 2015 ve 2017 yıllarında finansal performansları ile borsa performansları arasında anlamlı ilişki olduğunu, 2016 yılında ise anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

The Relationship Between Financial Performances And Borsa Performance of Companies Operated In Cement Sector In Borsa Istanbul

Article Info

Article History

Received: 01.07.2019

Accepted: 30.07.2019

Published: 05.12.2019

Keywords:

Financial Performance,
Borsa Istanbul,
TOPSIS,
Cement Sector.

ABSTRACT

In this study, the financial performances of cement companies in Borsa Istanbul (BIST) Stone and Soil Index for 2015-2017 and stock market performances were compared. Asset profitability ratio, equity profitability ratio, price gain ratio and profit per share data are converted into a single score by TOPSIS method which is one of the multi-criteria decision making methods, and PD / DD value showing SPO 23 package program is correlated with the SPSS 23 package program. It was compared. As a result of the analysis, it is concluded that there is a significant relationship between the financial performances and stock market performances of cement enterprises in 2015 and 2017, and that there is no significant relationship in 2016.

GİRİŞ

Dünyada 1878 yılında Avrupa'da üretimine ve satışına başlayan çimento, günümüzde hemen hemen bütün ülkelerde üretilmekte ve kullanılmaktadır. Çimento inşaat sektörünün en önemli girdi kalemlerinden birisi olması münasebetiyle her geçen gün talep giderek artmaktadır. Hususen gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ekonominin lokomotifi olan inşaat sektörü tercih edildiğinden, bu durum çimentoya olan ihtiyacı tetiklemektedir.

Türkiye'de son yıllarda çimento sektörü inşaat sektörüne bağlı bir büyüme gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda son dönemlerde kamunun büyük altyapı projeleri, üçüncü havaalanı, üçüncü köprü, Avrasya tüneli, Marmaray gibi çeşitli projeler ile önümüzdeki dönemde kentsel dönüşüm gibi yeniden imar yapıları çimento talebine olumlu katkı yapmaktadır. Bu durum farklı sektörde faaliyet gösteren birçok firmayı çimento sektörüne teşvik etmektedir.

Türkiye'ye bakıldığında, çimento sektörü noktasındaki hammadde ihtiyacını tamamen kendi kaynaklarından tedarik etmekte olup üretimiyle ülke ihtiyacını karşılayabilmektedir. Bu alanda ihracattaki payını her geçen gün artırmakta ve yaklaşık dünyanın 90 ülkesine satış yapmaktadır. Günümüz şartlarında, yurtiçi talebi karşılamakta sıkıntı çekmeyen, bunun yanı sıra ihracatını sürekli artıran sektör dünyanın 3. büyük çimento ihracatçıları içerisinde yer almakta ve ihracatın büyük bölümünü ABD, Suriye ve İsrail'e yapmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul Taş, Toprak Endeksinde yer alan çimento firmalarının finansal performansları ile borsa performansları arasındaki ilişkiyi çok kriterli karar verme tekniklerinden olan TOPSİS ile incelemektir.

Çalışmamızda ilk önce dünya ve Türkiye'de çimento sektörü hakkında genel başlıklar altında bilgi verilmiş ve araştırma konusu hakkında literatür incelemesi yapılmıştır. Daha sonra kullanılacak yöntem açıklanmış, araştırma kapsamındaki çimento firmalarına ilişkin analiz bulguları değerlendirilmiş, sonuç kısmında ise çalışmanın genel değerlendirmesine yer verilmiştir.

ÇİMENTO SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE VE DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İnşaat sektörünün en temel girdilerinden olan çimento, dünyada yıllık 4 ila 4,2 milyar ton arasında tüketilmektedir. Bu tüketim çoğunlukla gelişmekte olan ve nüfus gelişimi hızlı olan ülkelerde gerçekleşmektedir. Dünyada çimento tüketiminde Çin başı çekmektedir. Bunun yanı sıra Sahra altı Afrika ülkeleri ve Kuzey Amerika'da da çimento tüketimi giderek artmaktadır (TSKB, 2018:8).

Dünyada çimento üretimi ise son on altı yılda yaklaşık 2,5 katına çıkarak 2002'de 1,8 milyar tondan 2018'de 4,2 milyar tona ulaşmıştır. 2014 yılında dünyada petrol fiyatlarındaki düşüş, Euro bölgesindeki problemlere rağmen sektörün son yıllardaki büyüme trendini sürdürmesi, gelişmekte olan ülkelerin çimento talebinde pozitif gelişmelere bağlı olacağı öngörülmektedir (TR63 Doğaka, 2015:11). Ülkeler düzeyinde çimento üretimine bakıldığında Çin'in %55 civarındaki pay ile dünya üretimin yarısından fazlasını tek başına gerçekleştirmektedir. Çin'i %7'lik pay ile Hindistan takip etmektedir (TR63 Doğaka, 2015:13).

Dünya çimento ithalatında 2017 yılında 12,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Önemli çimento ithalatçısı ülkeler arasında ABD, Gana, Sri Lanka, Filipinler, Kamerun gibi ülkeler yer almaktadır. Dünya çimento ihracatında ise 2017 yılında 9,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dünyada en çok çimento ihracatı gerçekleştiren ülkeler Tayland, Çin, Türkiye, İran ve Japonya

gibi ülkeler yer almaktadır.

Türkiye’de çimento sanayisi 2015 yılı itibarıyla 49 entegre tesis, 18 öğütme tesisi, 16,5 bin çalışanı ve 73 milyon tonun üzerindeki üretimi ile Avrupa’nın en büyük, dünyanın ise Çin, Hindistan, Avrupa Birliği üyesi ülkeler, ABD ve Brezilya’dan sonraki en büyük altıncı üreticisidir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2016:4).

Çimento üretiminde maliyet bileşenleri olarak; hammadde, yardımcı maddeler, enerji ve yakıt önemli yer tutmaktadır. Toplam maliyetin %9,6’ sı hammadde ve yardımcı maddeler, %59,1 Elektrik ve yakıt, %9,4 işçilik, %21,9 amortisman ve diğer giderler kalemini oluşturur. Anlaşılacağı üzere en yüksek maliyet kalemini enerji ve yakıt maliyeti oluşturmaktadır. Ayrıca üretimden sonra ihracatta da önemli bir yere sahip olan diğer bir maliyet kalemini ulaştırma harcaması teşkil etmektedir (Rekabet Kurumu, 2016:12-13).

Çimento sektörüne taşıma maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle entegre tesislerin tüm ülke geneline yayıldığı Harita 1’de görülmektedir. Bu coğrafi yaygınlığın en önemli nedenlerinin başında lojistik faktörü gelmektedir. Çünkü üretim ve tüketim yerlerinin birbirine yakınlığı önem arz etmektedir. Çimento karayolu ile taşındığında 250-300 kilometrelik yarıçapın aşılması amaçlanmaktadır (home.kpmg/tr).tablolarda nasıl gösterileceği konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Değişik uygulama modellerinin ve raporların işletmenin tam değerini belirlemede diğer finansal raporlarla birlikte sunumunda artış görülmektedir.

İnsan kaynaklarının ölçümü ve raporlanması alanında Hindistan’da yapılan çalışmaların ağırlıkta olduğu dikkatleri çekmektedir. Liberalleşen ve kademeli olarak dünya ekonomisine entegre olan Hindistan’da özellikle kamu sektöründe, işletmelerin yıllık raporlarında ve mali tablolarında insan kaynakları değerine yer verdikleri görülmektedir. Bu değer elde edilmesinde ekonomik değer yaklaşımı olan Lev ve Schwartz modelinin kullanıldığı görülmektedir. Çalışmada insan kaynakları muhasebesinin gelişimi ile ilgili literatürden hareketle Lev ve Schwartz modelinin uygulanabilirliğinin ve Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)’nda yer alan düzenlemeler kapsamında nasıl ele alınabileceğinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Lev ve Schwartz modelinin hesaplama önerisi, bir şirketin insan kaynakları verileri ve 2017 yılına ait yıllık faaliyet raporları alınarak uygulanmış ve sonuçlara ilişkin yorumlara tartışma bölümünde yer verilmiştir.

Harita 1: Türkiye Çimento Üretim Haritası

Kaynak: TÇMB (www.tcma.org.tr. Erişim Tarihi: 23.01.2019)

Türkiye’ de çimento tüketiminin yeterli olup olmadığının göstergesi olarak Uzmanların ve analistlerin altını çizdiği en önemli gösterge kişi başına düşen çimento tüketim miktarıdır. Bu miktar 2015 yılı itibariyle Türkiye’de 820 kg civarında iken, 2021 yılı itibariyle 1.000 kilograma ulaşacağı öngörülmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kişi başına çimento tüketiminin 1.000 kg olması, çimento sektörünün doyma noktasına ulaştığı anlamına gelmektedir. Dünyada ise gelişmiş ülkelere bakıldığında bu miktar 1.000 kilograma ulaştıktan sonra üç ila beş yıl sabit kalarak düşüşe geçtiği görülmüştür (KPMG, <https://home.kpmg/tr>, Erişim Tarihi 26.01.2019).

Türkiye’de çimento, kentsel dönüşüm, altyapı projeleri ve devletin inşaat faaliyetlerini destekleyici politikası sayesinde her daim büyüyen ve parlayan bir sektör konumuna gelmiştir (KPMG, <https://home.kpmg/tr>, Erişim Tarihi 26.01.2019). Ayrıca önümüzdeki beş yıl boyunca inşaat sektörünün yaklaşık ortalama yüzde 5 büyümesi tahmin edilmektedir. Bu tahmini büyümeden de oransal olarak daha yüksek payı altyapı çalışmaları alacağı beklenmektedir. Bu durum ise çimento tüketimi açısından olumlu bir durum söz konusudur. Çünkü bu alandaki sektör uzmanları altyapı çalışmalarının çimento için en büyük potansiyel olduğunu söylemektedirler (KPMG, <https://home.kpmg/tr>, Erişim Tarihi 26.01.2019). İnşaat ve altyapı faaliyetlerinin artarak devam etmesi çimentoya olan talebi artıracığından 2023 yılında çimento üretiminin 99,8 milyon tona ulaşacağı tahmin edilmektedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2016:4). Ayrıca 2023 yılına kadar kentsel dönüşüm projesi kapsamında 6,7 milyon konutun tekrar inşa edilmesi hedeflenmekte olup bu projeler kapsamında 80 milyon tondan fazla çimento kullanılacağı tahmin edildiğinde bu durum çimento sektörünü canlı tutacaktır (KPMG, <https://home.kpmg/tr>, Erişim Tarihi 26.01.2019).

Sektörün kapasite kullanımına ilişkin veriler tablo 1’de yer almaktadır. Bu tabloda yer alan 2014-2017 yıllarına ilişkin verilerden anlaşılacağı üzere klinker ve çimento üretim kapasitesinin sürekli artmasına rağmen her iki üründe de kapasite kullanım oranının istikrarlı bir şekilde artmadığı görülmektedir. Özellikle çimento üretiminde %63 civarında seyreden kapasite kullanım oranı ile sektörde kullanılmayan/kullanılmayan %37’lik bir atıl kapasite söz konusudur (TR63 Doğaka, 2015:19).

Tablo 1. Türkiye Çimento ve Klinker Kapasitesi

Yıllar	Çimento			Klinker		
	Üretim Kapasitesi	Kapasite Kullanım Oranı	Üretim Miktarı	Üretim Kapasitesi	Kapasite Kullanım Oranı	Üretim Miktarı
2014	113.480.171	64%	72.513.829	69.603.940	92%	64.188.753
2015	126.141.205	58%	73.754.763	76.461.840	85%	64.954.333
2016	132.777.470	59%	77.741.209	80.059.830	89%	70.973.039
2017	135.592.732	62%	84.284.442	83.610.980	90%	75.333.493

Kaynak: TÇMB (www.tcmb.org.tr. Erişim Tarihi: 23.01.2019)

Bu durumun nedeni olarak, üreticilerin sezonlara göre farklılık gösteren çimento talebini karşılayabilecek yüksek miktarda kapasite bulundurma alışkanlıklarıdır. Ayrıca, gelişen teknolojinin üretimde kullanılmasıyla birlikte kapasitelerini artıran tesisler, eski teknoloji hatlarını kullanmadıklarından bu hatlar atıl kalmaktadır. Bunun sebebi ise, yeni teknoloji

hatların eski teknoloji hatlara kıyasen daha düşük enerji kullanmaktadır. Bu sebeple eski teknoloji hatlar kullanılmadığından atıl kapasite söz konusu olmaktadır (KPMG, <https://home.kpmg/tr>, Erişim Tarihi 26.01.2019).

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Konuyla ilgili olarak literatürde şu çalışmalar yer almaktadır:

Atukalp (2019), 2013-2017 dönemlerine ilişkin çimento sektöründe faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul Taş, Toprak endeksinde yer alan çimento firmalarının finansal performansını çok kriterli karar verme kriterlerinden Multi-MOORA yöntemiyle analiz etmiştir. Yapılan çalışmanın analiz sonucunda en iyi finansal performansa sahip olan çimento firmasının Ünye Çimento olduğu belirlenmiştir.

Konak vd. (2018), 2010-2015 dönemlerinde BİST' te işlem gören ve tekstil sektöründe faaliyette bulunan 23 şirketin finansal performansları analiz edilmiştir. Araştırmada bu şirketlerin finansal performanslarının ölçümü için belirlenen değişkenler doğrultusunda TOPSIS ve MOORA yöntemleri kullanılarak başarı puanlarına ulaşılmış ve elde edilen başarı puanları ile şirketler performanslarına göre sıralanmıştır. Analiz edilen yıllar itibariyle uygulanan her iki yöntemde de oluşturulan sıralamaların benzerlik gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Özçelik ve Küçükçakal (2018), 2009-2016 döneminde finansal tablolarına kesintisiz olarak ulaşılabilen Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören yedi finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin finansal performansları, altı finansal orana göre değerlendirilmiş ve çalışmada TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, BİST'te faaliyet gösteren finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin finansal performansları değerlendirilmiş ve CRDFA şirketinin başarılı bir performans sergilediği anlaşılmıştır.

Salur ve Cihan (2018), BİST Temettü 25 endeksinde işlem gören finans sektöründe faaliyet gösteren 17 adet şirketin 2017 yılında finansal performansları ile PD/DD oranıyla elde edilen borsa performansları karşılaştırılmıştır. Şirketlerin finansal performansları için 8 adet finansal oran kullanılmış olup bu oranlar TOPSIS yöntemi kullanılarak tek bir skora çevrilerek borsa performanslarıyla karşılaştırılmış ve aralarında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Raikar (2018), Hindistan'daki çimento firmalarının finansal performanslarını, çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve VİKOR ile analiz etmiş ve yapılan analiz sonucunda en iyi üç çimento firmaları Ambuja Çimento, Ultra Tech Çimento ve Orient Çimento olduğu anlaşılmıştır.

Güleç ve Özkan (2017), 2005 - 2016 yılları arasında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren 16 çimento şirketinin finansal performansları incelenmiş olup performans değerlendirmesinde çok kriterli karar verme modellerinden birisi olan Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi kullanılmıştır. 16 çimento şirketine ait geleneksel finansal oranları kullanılarak GİA değerleri elde edilmiş ve her bir yıl ayrı ayrı sıralanmıştır. Yapılan çalışmanın sonucuna göre, çimento şirketleri dönemler itibariyle genel olarak kârlı, etkin ve yüksek hisse senedi getirisine sahip olmakla birlikte, çimento şirketlerinin GİA değerleri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki son derece zayıf olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Gri İlişkisel Analiz yöntemi ve hisse senedi getirileri ile elde edilen sıralamalar birbirinden ciddi anlamda farklılıklar gözlemlenmiştir.

Orçun ve Eren (2017), BİST’ te işlem gören teknoloji şirketlerinin 2010-2015 yıllarına ilişkin TOPSIS yöntemi ile finansal performansları analiz edilmiştir. Yapılan çalışmada şirketlerin finansal performansları ile borsa getirileri arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığının belirlenmesine yönelik olarak gerçekleştirilen Spearman sıra korelasyonu sonucuna göre, şirketlerin finansal performansları ile borsa getirileri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Ünal ve Yüksel (2017), BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde işlem gören bankaların 2015-2017 yıllarına ait finansal performansları ve hisse senedi getirileri analiz edilmiştir. Yapılan analizde, çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olan PROMETHEE yöntemi kullanılmış olup analizde; korelasyon analizi finansal performans ve hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Günay ve Ayyıldız (2016), Pazarlama giderlerinin finansal performansa etkisini değerlendirmek amacıyla ilk olarak VZA yöntemi ile şirket etkinlikleri belirlenmiştir ve de kendilerine referans alması gereken şirketler tespit edilmiştir. Daha sonra da TOPSIS ve VIKOR yöntemlerine göre analiz yapılmıştır. Yapılan çalışma kapsamında BİST hizmet sektöründe yer alan verileri analize uygun olan 16 şirket değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu çalışmada 3 farklı yöntem kullanılmış olup bu yöntemlerin benzer sonuçları verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Akbulut ve Rençber (2015), BIST’te işlem gören İmalat sektöründeki 32 işletmenin 2010-2012 dönemini kapsayan üç yıllık finansal performansları ile pazar değeri/defter değeri oranları karşılaştırılmıştır. Finansal performansı ölçmek için 10 adet değişken oran kullanılmış ve bu oranları TOPSIS yöntemiyle tek sayıya çevirerek performans skorlarına ulaşılmıştır. Sonrasında, işletmelerin finansal performansları ile borsa performansları arasındaki ilişki korelasyon analizi ile alt sektörler, yıllar ve işletmeler bakımından ayrı ayrı değerlendirilmiş olup işletmelerin finansal performansları ile borsa performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Bakırcı vd. (2014), BIST’da işlem gören, Demir Çelik Metal Ana Sanayi sektöründeki 14 firmanın 2009-2011 yıllarına ait finansal performansları Veri Zarflama Analizi (VZA) Süper Etkinlik ve TOPSIS yöntemi ile analiz yapılmıştır. Yapılan analiz çalışması sonucunda VZA yöntemine göre her üç dönemde etkin çıkan firmalar arasında EREĞLİ ÇELİK işletmesi en yüksek TOPSIS skoruna sahip olarak birinci sırada yer almaktadır. EREĞLİ şirketi için bu yöntemle elde edilen sonuç Süper Etkinlik yöntemi ile paralellik göstermekte iken diğer etkin şirketler için elde edilen sonuçlar Süper Etkinlik yöntemi ile farklılık gösterdiği anlaşılmıştır.

Uluyol ve Türk (2013), Mali tablolar analizinde kullanılan finansal rasyolar ile firma değeri arasında ilişki olup olmadığını anlamak için Borsa İstanbul’da işlem gören 56 üretim işletmesinin 2004-2010 yılları arasını içeren finansal verilerinden hareketle analizler yapılmıştır. Yapılan analizde panel veri analizi kullanılmış olup analiz sonucunda likidite oranlarından cari oran ve nakit oranının bağımlı değişken firma değeri üzerinde anlamlı olarak etkin oldukları belirlenmiş; diğer bağımsız değişkenler olan stok devir hızı, öz sermaye oranı, net kâr marjı oranı ve hisse başına kâr oranları ile firma değeri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Özden, vd. (2012), 2011 dönemine ilişkin İMKB’ de işlem gören çimento sektöründeki şirketlerin, finansal performanslarını çok kriterli karar verme yöntemlerinden VIKOR yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda finansal performansı en yüksek olan şirket Konya Çimento, finansal performansı en düşük şirket ise Afyon Çimento olarak bulunmuştur. Ayrıca

yapılan çalışmada hisse başına elde edilen getiri sıralamaları ile VIKOR ile elde edilen sıralamalar karşılaştırılmış ve anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Dumanoğlu ve Ergül (2010), İMKB’de işlem gören 11 teknoloji şirketlerinin 2006-2009 dönemlerine ilişkin olarak mali tabloları kullanılarak finansal performansları TOPSİS yöntemiyle analiz edilmiştir. Yapılan analizde yıllar itibarıyla en başarılı şirketten en başarısız doğru sıralama yapılmıştır. Ayrıca teknoloji şirketlerinin mali performanslarına ilişkin TOPSİS yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonuçlarının temel analiz sonuçlarını doğrular nitelikte olduğu kanaatine varılmıştır.

ARAŞTIRMA, YÖNTEM VE VERİ

Amaç, Yöntem ve Uygulama

Şirketlere ilişkin finansal veriler Finnet A.Ş.’ den ve Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)’nun resmi internet sitesinden alınmıştır. Bahsi geçen şirketler Tablo 2’ de yer almaktadır (Finnet, 2019; KAP, 2019).

Tablo 2. BİST Kapsamında Yer Alan Çimento Şirketleri

S. No	Kod	Unvan
1	ADANA	Adana Çimento Sanayii T.A.Ş.
2	AFYON	Afyon Çimento Sanayi T.A.Ş.
3	AKCNS	Akçansa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
4	ASLAN	Aslan Çimento A.Ş.
5	BASCM	Baştaş Başkent Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
6	BOLUC	Bolu Çimento Sanayii A.Ş.
7	BSOKE	Batısöke Söke Çimento Sanayii T.A.Ş.
8	BTCIM	Batıçim Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş.
9	BUCIM	Bursa Çimento Fabrikası A.Ş.
10	CIMSA	Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
11	CMEN	Çimentaş İzmir Çimento Fabrikası T.A.Ş.
12	GOLTS	Göлтаş Göller Bölgesi Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
13	KONYA	Konya Çimento Sanayii A.Ş.
14	MRDIN	Mardin Çimento Sanayii ve Ticaret A.Ş.
15	NUHCM	Nuh Çimento Sanayi A.Ş.
16	UNYEC	Ünye Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Bir şirketin finansal performansını ölçmek için birçok kriter kullanılabilir. Ancak bu kriterlerin birçoğu aynı paralellikte sonuçlar verdiği için temel olarak kullanılan 4 gösterge dikkate alınmıştır. Bu kriterler ise aktif karlılık oranı, özsermaye karlılık oranı, hisse başına kar ve fiyat kazanç oranı olup Tablo 3’ de gösterilmiştir. Burada altını çizmemiz gereken husus ise, farklı gösterge kalemleri kullanıldığında farklı sonuçlara ulaşılabilir.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

	Oranın Adı	Oranın Formülü
X ₁	Aktif Karlılık Oranı	Dönem Karı / Aktif Toplam
X ₂	Özsermaye Karlılık Oranı	Dönem Karı / Özsermaye
X ₃	Hisse Başına Kar	Dönem Karı / Hisse Senedi Sayısı
X ₄	Fiyat Kazanç Oranı	Hisse Senedi Piyasa Fiyatı / Hisse Senedi Başına Kar

Karlılık, işletmenin toplam performansının iyi bir göstergesi olup işteğal etmiş oldukları faaliyetlerinin ve uygulamış olduklarının politikaların sonucunu sergilemektedir. Bu sebeple karlılık oranları dönen varlıkların, duran varlıkların, borçların ve özkaynakların etkin yönetilip yönetilmediğini gösteren oranlardır (Elmas, 2018a:231).

Aktif Karlılık Oranı: İşletmenin aktif varlıklarının kârlı kullanılıp kullanıldığını tespit etmeye yarayan bir orandır (Çabuk, vd, 2013:74).

Özsermaye Karlılık Oranı: Ortaklar tarafından işletmeye konan özsermayenin etkin kullanımının gösteren oran olup finansal rantabilite oranı olarak da ifade edilebilmektedir. Bu oran dönem karının ortalama öz kaynaklara bölünmesiyle bulunur (Elmas, 2018a:235).

Hisse Senedi Başına Kar: İşletmenin her bir hisse senedi başına ne kadarlık kar elde ettiğini tespit etmek amacıyla kullanılan orandır (Çabuk, vd, 2013:75). Borsa kayıtlı şirketleri yatırımcılar değerlendirirken hisse senedi başına düşen karlılığa özellikle dikkat ederler (Elmas, 2018b:143).

Fiyat Kazanç Oranı: Şirketin hisse senedi başına düşen net karına karşılık, yatırımcıların ne kadar ödemeye razı olduğunu gösteren göstergeye denir (Elmas, 2018a:312). Bu oranın amacı, hisse senedi başına kar payı ile hisse senedinin borsa değeri arasındaki ilişkiyi gösterir (Çabuk, vd, 2013:75). Fiyat Kazanç oranı hisse senedi piyasa fiyatının hisse senedi başına düşen kara bölünmesiyle bulunur.

BİST' te işlem gören çimento sektöründe 16 adet şirket olmasına rağmen Batisöke Söke Çimento Sanayii T.A.Ş. (BSOKE) 2016 ve 2017 yıllarında ve Batıçim Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş. (BTCİM) ise 2017 yılında zarar etmelerinden ötürü hisse başına kar ve Fiyat/Kazanç oranı hesaplanamamaktadır. Bu sebeple yapılan analiz çalışmasında konu dışı bırakılmıştır.

İşletmelerin finansal performanslarını en yüksekte en düşüğe doğru sıralayan çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSİS yöntemi ile hesaplanacaktır. TOPSİS' te yapılan hesaplamalar için Microsoft Office Excel programdan istifade edilmiştir.

Topsis Yöntemi

Çok kriterli karar verme tekniklerinden olan Topsis (The Technique For Order Preference By Similarity To Ideal Solution) yöntemi, alternatifler arasındaki sayısal verilerden en iyi seçimin yapılmasını sağlayan analiz tekniğidir. Bu yöntem 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından ortaya konulmuştur.

TOPSİS yöntemi, karmaşık cebirsel ve algoritmalar içermeyen sade bir yöntem olup sonuçlarının yorumlanması ve anlaşılması kolaydır. Dolayısıyla çeşitli sektör ve uygulamalarda kullanım yelpazesi oldukça geniştir. Bu yöntemin uygulanması için çeşitli adımlar izlenerek

sonuca ulaşılabacaktır. İzlenecek adımlar aşağıdaki gibidir (Yıldırım ve Önder, 2015:133-139):

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisi, karar verici tarafından oluşturulan matris olup matrisin satırları karar noktalarını, sütunları ise faktörleri ifade eder. Bu matris aşağıdaki gibi gösterilir:

$$A_{ij} = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1p} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mp} \end{pmatrix} \quad (1)$$

Matriste m karar sayısı gösterirken, p kriter sayısını göstermektedir.

Adım 2. Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisi, karar verici tarafından belirlendikten sonra her bir a_{ij} değerlerinin kareleri alınarak her bir sütun için toplama işlemi yapılır ve bu toplamların karekökleri alınır. Daha sonra her bir a_{ij} değeri bu kareköklere bölünerek normalizasyon işlemi gerçekleştirilmiş olur. Bu işlem için aşağıdaki formül kullanılır:

$$n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}} (i = 1, \dots, m \text{ ve } j = 1, \dots, p) \quad (2)$$

Normalize matris aşağıdaki gibi elde edilir:

$$N = \begin{pmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1p} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mp} \end{pmatrix} \quad (3)$$

Adım 3. Ağırlıklı Karar Matrisi Oluşturma

Adım 2'de elde edilen matristeki her bir değer w_i gibi bir değerle ağırlıklandırılır. Topsis yönteminde ağırlıklandırma işlemi bu yöntemin sübjektif yönünü ortaya koymaktadır. Çünkü ağırlıklandırma işlemi çeşitli kriterlere göre belirlenebilir. Burada önemli olan husus w_i değerleri toplamı 1'e eşit olmak zorundadır. Özetle $\sum_{i=1}^n (w_i) = 1$ olacaktır.

w_i ağırlıkları normalize matris ile elde edilen n_{ij} değerleri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize matrise (V) ulaşılır.

$$V = \begin{pmatrix} w_1 n_{11} & w_2 n_{12} & \dots & w_n n_{1p} \\ w_1 n_{21} & w_2 n_{22} & \dots & w_n n_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 n_{m1} & w_2 n_{m2} & \dots & w_n n_{mp} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1p} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mp} \end{pmatrix} \quad (4)$$

Adım 4. İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Noktalarının Belirlenmesi

Adım 3'te ağırlıklandırılmış normalize matrisi elde ettikten sonra her bir sütundaki maksimum ve minimum değerler tespit edilerek ideal çözüm değerleri bulunur. Bunun için aşağıdaki formülden yararlanılır:

$$A^+ = \{(\max(v_{ij}))\} \quad A^- = \{(\min(v_{ij}))\} \quad (5)$$

Adım 5: İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Değerlerin Hesaplanması

İdeal ve negatif ideal noktalara olan uzaklıkları hesaplarırken öklidyen uzaklıktan yararlanır. Buna ilişkin formüller şu şekildedir:

$$S^+i = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v^+j)^2} \quad (6)$$

$$S^-i = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v^-j)^2} \quad (7)$$

Yapılan hesaplamada karar noktası sayısı S^+i ve S^-i kadar olacaktır.

Adım 6. İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Hesaplanması

Topsis yönteminin son adımı olup bu adımda her bir karar noktasının ideal çözüme göre yakınlığının hesaplanmasında ideal ve negatif ideal noktalarından faydalanılır. Burada ideal çözüme göreli yakınlık C^+i ile sembolize edilip C^+i değerinin $0 \leq C^+i \leq 1$ aralığında gerçekleşir. $C^+i = 1$ iken karar noktasının ideal çözüme mutlak olarak yakınlığını, $C^+i = 0$ iken negatif ideal çözüme yakınlığını gösterir.

$$C^+i = \frac{S^-i}{S^-i + S^+i} \quad (8)$$

Çimento Sektöründeki şirketlerin Finansal Performanslarının TOPSİS Yöntemi ile Değerlendirilmesi

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması:

Oluşturulan karar matrisinde satırlarda üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları, sütunlarda ise karar vermede kullanılacak değerlendirme faktörlerine yer verilmiştir. Yapılan çalışmada 14 karar noktası (şirketler) ve 4 değerlendirme faktörü (finansal oranlar) yer almaktadır. İlk olarak TOPSİS yöntemi için Standart Karar Matrisi oluşturulmuştur. Çalışmaya konu olan şirketlere ait 2017 yılı için karar matrisi Tablo 4'deki gösterilmiştir.

Tablo 4. Standart Karar Matrisi

Şirketler / Oranlar	Aktif Karlılık (%)	Özsermaye Karlılığı (%)	FK (Fiyat Kazanç) 2017/12	Hisse Başına Kar 2017/12
ADANA	24,51	33,35	7,78	0,77
AFYON	7,84	26,76	14,4	0,54
AKCNS	7,91	12,86	14,01	0,78
ASLAN	7,74	14,22	63,7	0,6
BASCM	6,84	9,3	7,76	0,32
BOLUC	16,51	26,72	6,6	0,82
BUCIM	9,09	17,09	7,8	0,67
CIMSA	7,9	17,94	8,1	1,69
CMENT	2,06	3,14	31,91	0,36
GOLTS	1,19	3,13	53,06	1,23
KONYA	9,97	12,29	29,64	8,6
MRDIN	16,84	20,12	8,91	0,48
NUHCM	9,36	13,41	9,99	1
UNYEC	21,67	26,39	6,62	0,63

Adım 2: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması:

Tablo 4' de alan Karar matrisindeki kriterlere ait rakamların kareleri toplamının karekökü alınır ve her bir karar matrisindeki değer hesaplanan bu kareköklere bölünerek oluşturulan normalize edilmiş karar matrisi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Normalize Edilmiş Karar Matrisi				
Şirketler / Oranlar	Aktif Karlılık (%)	Özsermaye Karlılığı (%)	FK (Fiyat Kazanç) 2017/12	Hisse Başına Kar 2017/12
ADANA	0,52	0,47	0,08	0,08
AFYON	0,17	0,38	0,15	0,06
AKCNS	0,17	0,18	0,14	0,09
ASLAN	0,17	0,2	0,65	0,07
BASCM	0,15	0,13	0,08	0,04
BOLUC	0,35	0,38	0,07	0,09
BUCIM	0,19	0,24	0,08	0,07
CIMSA	0,17	0,25	0,08	0,19
CMENT	0,04	0,04	0,32	0,04
GOLTS	0,03	0,04	0,54	0,13
KONYA	0,21	0,17	0,3	0,94
MRDIN	0,36	0,28	0,09	0,05
NUHCM	0,2	0,19	0,1	0,11
UNYEC	0,46	0,37	0,07	0,07
Toplam	3,19	3,33	2,75	2,03

Adım 3: Ağırlıklı Karar Matrisinin Oluşturulması

Normalize edilmiş karar matrisindeki sütunların değerleri toplanır ki toplam sayı 11,29 olarak hesaplanmıştır. Daha sonra her bir sütundaki toplam değer 11,29 sayısına bölünerek ağırlıkları hesaplanır. Bu durum Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Değerlendirme Faktörlerinin 2017 Yılı İçin Ağırlık Değerleri

Değerlendirme Faktörleri				
Aktif Karlılık (%)	Özsermaye Karlılığı (%)	FK (Fiyat Kazanç) 2017/12	Hisse Başına Kar 2017/12	Toplam
3,19	3,33	2,75	2,03	11,29
Faktörlerin Ağırlıkları				
Aktif Karlılık (%)	Özsermaye Karlılığı (%)	FK (Fiyat Kazanç) 2017/12	Hisse Başına Kar 2017/12	Toplam
0,28	0,29	0,24	0,18	1

Ağırlık değerleri hesaplandıktan sonra normalize edilmiş karar matrisindeki her bir değer Tablo 6'daki ağırlık skorları ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize edilmiş karar matrisine ulaşılır ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Karar Matrisi				
Şirketler / Oranlar	Aktif Karlılık (%)	Özsermaye Karlılığı (%)	FK (Fiyat Kazanç) 2017/12	Hisse Başına Kar 2017/12
ADANA	0,14648	0,13593	0,01897	0,0152
AFYON	0,04686	0,10907	0,03511	0,01066
AKCNS	0,04727	0,05242	0,03416	0,0154
ASLAN	0,04626	0,05796	0,15533	0,01184
BASCM	0,04088	0,03791	0,01892	0,00632
BOLUC	0,09867	0,10891	0,01609	0,01619
BUCIM	0,05433	0,06966	0,01902	0,01322
CIMSA	0,04721	0,07312	0,01975	0,03336
CMEN	0,01231	0,0128	0,07781	0,00711
GOLTS	0,00711	0,01276	0,12938	0,02428
KONYA	0,05959	0,05009	0,07228	0,16975
MRDIN	0,10064	0,08201	0,02173	0,00947
NUHCM	0,05594	0,05466	0,02436	0,01974
UNYEC	0,12951	0,10757	0,01614	0,01244

Adım 4: İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Noktalarının Belirlenmesi:

Adım 3' te ağırlıklandırılmış normalize matrisi elde ettikten sonra her bir sütundaki maksimum ve minimum değerler tespit edilerek ideal çözüm değerleri bulunur. Matrisin her bir sütundaki en büyük değerleri A^+ ile en küçük değerleri ise A^- ile seçilip kümeler halinde aşağıdaki gibi oluşturulur:

$$A^+ = \{0,14648, 0,13593, 0,15532, 0,16974\}$$

$$A^- = \{0,00711, 0,01275, 0,01609, 0,00631\}$$

Adım 5: İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Değerlerin Hesaplanması

İdeal ve negatif ideal noktalara olan uzaklıkları hesaplarken öklidyen uzaklıktan yararlanır ve yapılan hesaplamada karar noktası sayısı S^+ ve S^- uzaklıkları bulunur.

$$S^+ = \{0,20610, 0,22452, 0,23521, 0,20263, 0,25706, 0,21444, 0,23657, 0,22535, 0,25618, 0,23755, 0,14771, 0,22033, 0,23337, 0,21263\}$$

$$S^- = \{0,18624, 0,10600, 0,05996, 0,15163, 0,04220, 0,13314, 0,07432, 0,07744, 0,06194, 0,11470, 0,18443, 0,11656, 0,06624, 0,15494\}$$

Adım 6: İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Hesaplanması

Bu adımda her bir karar noktasının ideal çözüme göre yakınlığının hesaplanmasında ideal ve negatif ideal noktalarından faydalanılmış olup ideal çözüme göreli yakınlığı (C^*) hesaplanmıştır ve Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. İdeal Çözüm Değerleri Tablosu

İdeal Çözüm Değerleri Tablosu		
Firma	C^*	Sıralama
ADANA	0,474681	2
AFYON	0,320717	8
AKCNS	0,203128	12
ASLAN	0,428022	3
BASCM	0,141011	14
BOLUC	0,383048	5
BUCIM	0,239052	10
CIMSA	0,255752	9
CMEN	0,194709	13
GOLTS	0,325626	7
KONYA	0,55528	1
MRDIN	0,345981	6
NUHCM	0,221103	11
UNYEC	0,421526	4

İdeal Çözüm Değerleri Tablosuna göre 2017 yılı için en iyi performansı (0,55528) Konya Çimento, ikinci olarak 0,474681 değerle Adana Çimento, üçüncü olarak da 0,428022 değerle Aslan Çimento gerçekleştirmiştir.

BULGULAR

Şirketlerin Performans Değerleri

Yapılan analiz çalışması sonucunda 14 şirketin 2015, 2016 ve 2017 yıllarına ilişkin olarak ayrı ayrı finansal performans skorları ve sıralamaları yapılmıştır. Bu skorlara ve sıralamalara ilişkin Tablo 9' da yer almaktadır.

Tablo 9. Çimento Sektöründeki Şirketlerin C* Değerleri ve Sıralamaları

Firmalar	2015		2016		2017	
	C*	Sıralama	C*	Sıralama	C*	Sıralama
ADANA	0,497773	2	0,495946	1	0,474681	2
AFYON	0,306748	6	0,227635	12	0,320717	8
AKCNS	0,321513	5	0,375452	4	0,203128	12
ASLAN	0,43823	3	0,329107	7	0,428022	3
BASCM	0,140841	13	0,216365	13	0,141011	14
BOLUC	0,356337	4	0,376749	3	0,383048	5
BUCIM	0,152133	12	0,297006	9	0,239052	10
CIMSA	0,27925	7	0,313611	8	0,255752	9
CMEN	0,06878	14	0,368293	5	0,194709	13
GOLTS	0,229513	10	0,184227	14	0,325626	7
KONYA	0,523856	1	0,483966	2	0,55528	1
MRDIN	0,23864	8	0,273925	11	0,345981	6
NUHCM	0,215013	11	0,281482	10	0,221103	11
UNYEC	0,234949	9	0,351507	6	0,421526	4

Tablo 9'a göre 2015 yılı için en yüksek performansa sahip 3 işletme; Konya, Adana ve Aslan iken en düşük performansa sahip olanlar ise; Çimentaş İzmir, Baştaş Başkent ve Bursa Çimento yer almaktadır.

2016 yılı skorlarına göre en yüksek performansa sahip olan 3 işletme; Adana, Konya ve Bolu Çimento iken en düşük performansa sahip olanlar ise; Göltaş, Baştaş Başkent ve Afyon'dur.

2017 yılı için ise en yüksek performansa sahip olan 3 işletme; Konya, Adana ve Aslan iken en düşük performansa sahip olanlar ise; Baştaş Başkent, Çimentaş İzmir ve Akçansa Çimento'dur.

Yapılan çalışmada genel olarak 3 yılın verileri dikkate alınarak sıralamaya bakıldığında Konya ve Adana Çimentonun istikrarlı bir şekilde yüksek performansa sahip olduğu Çimentaş İzmir, Baştaş Başkent Çimentonun ise performans skorunun düşük olduğu tespit edilmiştir.

Şirketlerin Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) Oranları

Finans sektöründe faaliyet gösteren firmalar için ağırlıklı olarak Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranı kullanılmaktadır. Bu oranın hesaplanmasında şirketin hisse fiyatının hisse başına düşen öz kaynak tutarına bölünmesiyle bulunur (Elmas, 2018a:316).

Şirketlerin Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranı borsa performansını da göstermekte olup Tablo 10' da bu oranlar gösterilmiştir.

Tablo 10. Şirketlerin Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranları

Şirketler	Piyasa Değeri / Defter Değeri 2015/12	Piyasa Değeri / Defter Değeri 2016/12	Piyasa Değeri / Defter Değeri 2017/12
ADANA	2,61	2,79	2,65
AFYON	3,71	4,52	3,4
AKCNS	2,13	2,16	1,9
ASLAN	10,88	10,26	8,46

BASCM	0,77	0,68	0,72
BOLUC	1,85	2,1	1,72
BUCIM	1,31	1,65	1,27
CIMSA	1,74	1,71	1,43
CMEN	0,81	0,78	0,99
GOLTS	1,86	1,95	1,62
KONYA	4,2	3,86	3,58
MRDIN	1,69	1,94	1,73
NUHCM	1,39	1,37	1,33
UNYEC	1,61	1,83	1,69

Şirketlerin PD/DD değerinin 1 olması ideal olarak kabul edilmektedir. Ancak PD/DD değerinin yüksek mi düşük mü olduğunu sektör ortalamasına göre karar verilir. PD/DD değeri sektör ortalamasından düşük ise o hissenin fiyatı gerçek değerinin altında işlem gördüğü; eğer sektör ortalamasının üstündeyse o hissenin fiyatı, olması gerekenden fazla değerlendirilmiş şekilde yorumlanmaktadır.

Borsa Performansları ile Finansal Performanslarının Yıllar ve Şirket İtibariyle Karşılaştırılması

Firmaların finansal performanslarını gösteren oranlar TOPSİS yöntemiyle tek bir skora çevrilmiş olup bu skor borsa performansını gösteren Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranları ile karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırmada ise korelasyon analizi ile gerçekleştirilecektir. Bu korelasyon analiz karşılaştırılmasında yıllar ve şirketler bazında iki farklı türde yapılmıştır.

Yıllar İtibariyle Karşılaştırma

Analize konu olan 14 şirketin 2015, 2016 ve 2017 yıllarına ilişkin performans değerleri ile borsa değerlerinin analizi yapılmıştır. Bu analize ilişkin veriler tablo 9' da yer almaktadır.

Tablo 11. Yıllar İtibariyle Korelasyon Analiz Sonuçları

Yıllar	Korelasyon Katsayısı	Sig. Değeri	Yorum
2015	0,595	0,025	İlişki anlamlıdır.
2016	0,122	0,677	İlişki anlamlı değildir.
2017	0,535	0,049	İlişki anlamlıdır.

Tablo 11'de görüleceği üzere 2015 ve 2017 yıllarına ilişkin olarak performans değerleri ile borsa değerleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu, 2016 yılı için ise anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören 14 çimento işletmesinin 2015-2017 dönemi finansal performansları ile PD/DD oranları karşılaştırılmıştır. Analizde finansal performanslarının belirlenmesinde literatürde sıklıkla kullanılan ve işletmelerin finansal

tablolarından elde edilen 4 adet finansal oran ve borsa performansı için Piyasa değerinin defter değerine oranı kullanılmıştır. Finansal oranlar; aktif karlılık oranı, özsermaye karlılık oranı, fiyat kazanç oranı ve hisse başına kar olup çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSİS yöntemiyle tek sayıya dönüştürülerek borsa performansı ile karşılaştırılmıştır.

İşletmelerin üç yıllık verileri dikkate alındığında finansal performans skorlarına göre sıralandığında en yüksek performansa sahip üç işletme; Konya, Adana ve Aslan Çimento iken en düşük performansa sahip iki işletme ise; Baştaş Başkent ve Çimentoş İzmir'dir. PD/DD değerine göre en yüksek borsa performansına sahip olan işletmeler ise; Aslan, Afyon ve Konya Çimento'dur.

İşletmelerin finansal performansları neticesinde TOPSİS skorları ile borsa performansları arasında anlamlı ilişki olup olmadığı SPSS 23 paket programı sayesinde korelasyon analizi yıllar düzeyinde yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre 2015 ve 2017 yıllarında firmaların finansal performansları ile borsa performansları arasında istatistik olarak anlamlı ilişki varken 2016 yılında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada yapılan değerlendirme 2015-2017 yıllarına ilişkin 4 adet finansal oran dikkate alınarak ve TOPSİS yöntemi seçilerek yapılmıştır. Farklı finansal oranlar alındığında veya çok kriterli karar verme yöntemlerinden diğerleri seçildiğinde farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada yapılacak çalışmalarda dönem, kriter değişikliği, rasyo türleri gibi değişikliklere gidilerek yeniden analiz yapılması ve sonuçların değerlendirilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, R., & Rençber, Ö. F. (2015). "BİST'te imalat sektöründeki işletmelerin finansal performansları üzerine bir araştırma", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 65 (1), ss. 117-136.
- Atukalp, M. E. (2019). "Borsa İstanbul'da işlem gören çimento firmalarının finansal performanslarının analizi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 81 (1), ss.213-230.
- Bakırcı, F., Eslamian Shiraz, S., & Sattary, A. (2014), " BIST'da Demir, Çelik Metal Ana Sanayii Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performans analizi: VZA Süper Etkinlik ve TOPSIS uygulaması", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 14(1), ss.9-19.
- Çabuk, A., Karagül, A. A., Erol, C., Başar, A.B., Sevim, Ş., & Sayılır, Ö. (2013), *Finansal Tablolar Analizi*, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Dumanoğlu, S., & Ergül, N. (2010), "İMKB'de işlem gören teknoloji şirketlerinin mali performans ölçümü", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 48 (10), ss.101-111.
- Elmas, B. (2018a), *Finansal Tablolar Analizi*, 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Elmas, B. (2018b), *Finansal Analiz Uygulamaları*, 2. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Finnet, <http://www.finnet2000.com/F2000Plus> , (Erişim Tarihi 22.01.2019)
- Güleç, Ö. F., & Özkan, A. (2018), "Gri ilişkisel analiz yöntemi ile finansal performansın değerlendirilmesi: BİST çimento şirketleri üzerine bir araştırma", *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 54 (4), ss.77-96.
- Günay, B., & Ayyıldız, H. (2017), "Firmaların pazarlama faaliyet performans düzeylerinin çok kriterli karar verme teknikleri ile karşılaştırmalı analizi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18 (1), ss.113-136.
- KAP, <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler> , (Erişim Tarihi 21.01.2019)

- Konak, T., Elbir, G., Yılmaz, S., Karataş, B. M., Durman, Y., & Düzakın, H. (2018), "Borsa İstanbul'da işlem gören tekstil firmalarının Topsis ve Moora yöntemiyle analizi", Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 1 (6), ss. 11-44.
- KPMG, <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2016/11/ekonominin-lokomotifi-cimento-sektoru.html>, (Erişim Tarihi 26.01.2019)
- Orçun, Ç. & Eren, B. S. (2017), "TOPSIS yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi: XUTEK üzerinde bir uygulama", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 75 (7), ss. 139-154.
- Özden, Ü. H., Deniz Başar, Ö., & Bağdatlı Kalkan, S. (2012), "İMKB'de işlem gören çimento sektöründeki finansal performanslarının Vikor yöntemi ile sıralanması", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 17, ss.23-44.
- Özçelik, H., & Küçükçakal, Z. (2019), "BİST'de İşlem gören finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile analizi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 81 (1), ss.249-270.
- Raikar, A. V. (2018), "An analytical study of the cement sector and selected cement companies in India by using Multi Criteria Decision Making (MCDM) Technique of Analytic Hierarchy Process (AHP) and VIKOR", International Journal of Research in Management, Economics and Commerce, 8 (5), pp.1-11.
- SALUR, M. N., & CİHAN, Y. (2018). Comparison of Companies Traded on The Stock Exchange of Financial Performances with Stock Market Performances An Application on the BIST Dividend 25 Index. Presented at the International Congress on Social and Economic Sciences (ICSES), Budapeşte.
- Rekabet Kurumu (2016), "Çimento Sektör Araştırmaları", (Haziran-2016), <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sektor-raporlari/12-cimento-sektor-raporu-pdf>, (Erişim Tarihi 22.01.2019).
- T.C. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (2015), "TR63 Çimento Sektör Raporu", http://www.dogaka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.dogaka.gov.tr_626_KN2F58CG_cimento-Sektor-Raporu-2015.pdf, (Erişim Tarihi 22.01.2019)
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, "Çimento Sektörü Sektör Raporları" (2016), <https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Cimento.pdf>, (Erişim Tarihi 27.01.2019)
- TÇMB, http://www.tcmb.org.tr/images/file/yeni%20haritamart2018_1.jpg, (Erişim Tarihi 22.01.2019)
- Trademap, <https://www.trademap.org>, (Erişim Tarihi 23.01.2019)
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. – TSKB- (2018) "Sektörel Görünüm: İnşaat, Çimento ve Seramik Raporu" (Mayıs 2018), <http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/sektorel-gorunum-ins-cimento-seramik-mayis.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).
- Uluyol, O., & Türk, Veysel Eren (2013), "Finansal rasyoların firma değerine etkisi: Borsa İstanbul (BİST)'da bir uygulama", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, 15 (2), ss. 365-384.
- Ünal, S., & Yüksel, R. (2017), "Finansal performans ve hisse getirilesi ilişkisi: BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki bankalar üzerine bir inceleme", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Özel Sayı, ss.264-270.
- Yıldırım, B. F., & Önder, E. (2015), Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, 2. Baskı, Dora Yayınevi, Bursa.

Militokrasiden Plütokraziye Benin Siyasetinin Metamorfozu

Mürsel BAYRAM

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü, Afrika Çalışmaları ABD.,
Ankara, Türkiye,
mursel.bayram@asbu.edu.tr

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş: 15.10.2019

Kabul: 04.12.2019

Yayın: 12.12.2019

Anahtar Kelimeler:

Dahomey,

Benin,

Militokrazi,

Plütokrazi,

Kerekou.

ÖZET

Bu çalışmada, Batı Afrika ülkelerinden Benin’de siyasal yapının askerlerin iktidarından (*militokrazi*) zenginlerin iktidarına (*plütokrazi*) doğru evrilme süreci ele alınmaktadır. Bağımsızlığının ertesinde 9 yıl içerisinde 5 askerî darbenin gerçekleştiği ülkede darbeler dönemini takip eden 20 yıl içerisinde yine aynı sayıda darbe teşebbüsü vuku bulmuştur. Etnopolitik rekabetin etkisiyle oluşan militokratik kaos, yerini Mathieu Kerekou liderliğinde Marksist-Leninist bir hükümete bırakmıştır. Neredeyse 30 yıl Benin Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Kerekou, dinler ve ideolojiler arası geçişler konusunda, kendisinin de benimsediği “bukalemun” lakabıyla anılacak ölçüde mâhir bir siyaset izlemiştir. İdeolojik bir katılıkla hareket etmeyen Kerekou hükümeti, Soğuk Savaş sonrasında kolaylıkla neo-liberalizme de geçiş yapabilmıştır. Liberalleşme sonrasında göreve gelen Thomas Boni Yayi ve Patrice Talon hükümetleri ise, başlangıçta demokratik bir profil sergilemelerine rağmen, otoriterleşme eğilimi göstermişlerdir. “Pamuk kralı” Talon tarafından yönetilen mevcut Benin hükümeti, milletvekili ve cumhurbaşkanı aday olmak isteyenlerin 400 bin dolardan fazla başvuru ücreti ödemesini öngören yeni seçim yasası çıkararak, müstakbel bir plütokratik siyasî yapıya zemin hazırlamıştır. Makalede, Benin siyasetindeki bu “başkalaşım” sürecinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

The Metamorphosis of Beninese Politics from Militocracy to Plutocracy

Article Info

Article History

Received:15.10.2019

Accepted:04.12.2019

Published:12.12.2019

Keywords:

Dahomey,
Benin,
Militocracy,
Plutocracy,
Kerekou.

ABSTRACT

This paper aims to analyse the evolution of a small western African nation, Benin, from rule by the military (militocracy) to rule by the rich (plutocracy). In the aftermath of its independence, Benin experienced 5 military coups in 9 years and again 5 coup attempts in the following 20 years. The militocratic chaos, which emerged as a result of ethnopolitical power struggle, was replaced by a Marxist-Leninist government led by Mathieu Kerekou. Having served as the President of Benin for almost 30 years, Kerekou followed a chameleon-like politics by converting from a religion to another and from an ideology to another. His government did not act in a strictly ideological way and therefore easily adopted neo-liberalism in the post-Cold War period. The governments of Thomas Boni Yayi and Patrice Talon who came to power after the adoption of liberalisation initially had a democratic profile but later they tended to be authoritarian. Being led by Talon, a former "cotton tycoon", the incumbent government went beyond authoritarian democracy and has paved the way for a future plutocracy by adopting a new electoral code that requires candidates vying for presidency and membership of parliament to have a financial deposit over 400,000 dollars. How these diverse political mind-sets emerged in Benin is the main question we aim to answer in this paper.

GİRİŞ

Yaklaşık 11 milyon nüfuslu küçük bir Batı Afrika devleti olan Benin, hem Hıristiyanlık ve İslam'ın yanı sıra Vudu gibi geleneksel dinlerin yaygınlığı, hem de Bariba, Fon, Fulani ve Yoruba gibi çeşitli etnik grupların sosyo-kültürel mirasını bir arada bulundurması bakımından incelenmeye değer bir ülkedir¹. Kısmen bu sosyo-kültürel yapı ile bağlantılı olarak ülkenin yakın tarihi, birbirinden son derece farklı siyasî anlayışlara ve sistemlere geçişler içermektedir ki bunlar, değişim veya dönüşüm yerine, başkalaşım anlamındaki metamorfoz tabiri ile açıklanabilecek nitelikte geçişlerdir.

Benin siyasetinde ilk olarak tarihsel siyasal yapıların etkili olduğu görülmektedir. Kolonyalizm öncesi dönemde ülke topraklarının kuzeydoğusunda Borgu Krallığı, güneyinde ise Dahomey Krallığı hüküm sürmüştür. Yedinci yüzyılda İran kökenli Kisra adlı bir savaşçı tarafından kurulduğuna inanılan Borgu Krallığı, sınırlarına giren Avrupalı kâşifleri öldürmesiyle ve Avrupa devletlerinin kolonyal işgal girişimlerine karşı verdiği direnişle ünlenmiştir (Akinwumi, 1998: 1-7; Stewart, 1980: 51-70; Kuba, 1996). On yedinci yüzyıl başlarından itibaren ülkenin güney bölümüne hükmeden Dahomey ise, son bağımsız kral Behanzin döneminde (1889-1894) anti-kolonyalist bir direniş sergilese de genel olarak Avrupa devletleriyle ve Batı Afrika'dan Latin Amerika'ya köle nakleden tacirlerle işbirliği içinde olmuştur (Manning, 2004: 1- 38). Borgu kökenli aristokrat ve asker kökenli siyasetçiler ile

¹ Benin nüfusunun yüzde 38,4'ü Fon, yüzde 15,1'i Aja, yüzde 12'si Yoruba, yüzde 9,6'sı Bariba, yüzde 8,6'sı Fulani, yüzde 6,1'i Ottamari, yüzde 4,3'ü Yoa-Lokpa, yüzde 2,9'u Dendi etnik grubuna mensuptur. Ülke nüfusunun yüzde 27,7'si Müslüman, yüzde 25,5'i Katolik Hıristiyan, yüzde 13,5'i Protestan Hıristiyan, yüzde 9,5'i diğer Hıristiyan mezheplerine mensup, yüzde 11,6'sı Vudu, yüzde 2,6'sı diğer geleneksel dinlere mensuptur. Bkz. CIA World Factbook (2019).

Dahomey kraliyet ailesinin ve Dahomey Krallığı'nda siyasî-ticarî nüfuz elde etmiş Brezilyalı köle tacirlerinin torunları, bağımsızlık sonrası Benin siyasetinin önde gelen aktörleri olacaktır.

Bağımsızlık sonrası süreçte etnik milliyetçi anlayışla farklı bölgeleri ve grupları temsil eden üç siyasî figürün (Coutoucou Hubert Maga, Sourou-Migan Apithy, Justin Ahomadegbé-Tomêtin) iktidar kavgası, ülkeyi kaotik bir askerî hükümetler dönemine sürüklemiştir. Bu militokratik kaos, yine bir asker olan Mathieu Kerekou tarafından sonlandırılmıştır. Neredeyse 30 yıl (1972-1991 ve 1996-2006) Benin Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Kerekou, dinler ve ideolojiler arası geçişler konusunda, kendisinin de benimsediği "bukalemun" lakabıyla anılacak ölçüde pragmatist bir siyaset izlemiştir. 1946'da Katolik Hıristiyan olarak vaftiz edilen Kerekou, 1974'ten itibaren Kilise ile çatışan bir Marksist siyasetçiye dönüşmüş; 1976'da geleneksel Vudu inancına karşı bir yasa çıkarmış; 1980'de önce Libya lideri Muammer Kaddafi'nin etkisiyle İslam'a geçerek Ahmed ismini almış, daha sonra Vudu liderlerini iktidara ortak etmiş; 1990'lı yıllara gelindiğinde ise önce Katolisizm'e, daha sonra Amerikan Evanjelik Kilisesi'ne bağlılığını ilan etmiştir. Aynı zamanda Soğuk Savaş sonrası demokratikleşme ve liberalleşme politikalarına öncülük eden Kerekou, bukalemun-vâri siyaset anlayışı sayesinde, istikrarsızlıkla malûl bir ülkede uzun süre iktidarda kalmayı başarmıştır (Bayram, 2018: 146-148). Kerekou sonrası dönemde iktidara gelen Thomas Boni Yayi ve Patrice Talon ise, başlangıçta demokratikleşme ve şeffaflaşma yönünde adımlar atmalarına rağmen, giderek otoriterleşme eğilimi göstermişlerdir. Talon döneminde çıkarılan yasalar, ülkenin otoriter demokrasinin ötesinde bir zenginler iktidarına (plütokrazi) dönüşme ihtimalini gündeme getirmiştir.

Anılan siyasî değişimlerden hareketle bu makalede tarihsel bir perspektifle Benin siyasetinin başkalaşımı analiz edilmeye çalışılacaktır. İlk olarak çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilecek; ardından, Maga/Apithy/Ahomadegbé-Tomêtin üçlüsünün yarattığı siyasî kısır döngüye ve buna eşlik eden askerî darbeler silsilesine temas edilip bu kısır döngünün Kerekou döneminde nasıl sona erdirilmeye çalışıldığı ele alınacaktır. Kerekou'nun uzun süre iktidarda kalmasına imkân veren pragmatist siyaset anlayışı incelendikten sonra Thomas Boni Yayi ve Patrice Talon döneminde ülke siyasetinin ne yöne evrildiğine değinilecektir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: MİLİTOKRASİ VE PLÜTOKRASİ

Benin siyasetinin dönüşümü, iki kavram üzerinden analiz edilecektir. Bu kavramlardan ilki, askerî iktidar anlamındaki militokrasidir. Esasen askerî yönetimleri ifade etmek için kullanılan birden fazla kavram mevcuttur. Bunların başında cunta gelmektedir. Cunta, kuvvet kullanarak yönetimi ele geçiren askerler grubunu ve onların kurduğu hükümeti ifade eder. Benin örneğinde birden fazla cunta söz konusudur. Askerî yönetimleri ifade etmek için kullanılan bir diğer kavram, hakistokrasidir. Asker üniformalarının renginden (hâki) hareketle üretilen bu kavram, genellikle ordu ile seçkinler arasındaki ittifakı da kapsar. Askerî yönetimleri ifade eden üçüncü kavram, stratokrasidir. Stratokrasinin cuntadan ve hakistokrasiden farkı, askerî iktidarın salt kuvvet kullanımına dayanmaması, bilakis yasal olarak da desteklenebilmesidir. Makalede tercih ettiğimiz militokrazi ise, bir ülkede hükümet makamlarının müteaddid defa askerlerce işgalini ifade eden en genel kavramdır (Bebler, 1984: 504-518; Alozieuwa & Obiozor, 2008). Benin'de özellikle 1960 ve 70'li yıllarda böyle bir iktidar tarzı hâkim olmuştur.

Militokrazi, Afrika siyasetinde önemli bir yer işgal etmektedir. Dokuz ülke (Botsvana, Cabo Verde, Eritre, Fas, Güney Afrika, Malavi, Mauritius, Namibya, Tunus) haricinde bütün Afrika ülkelerinde askerî darbe gerçekleşmiştir. Afrika'daki askerî darbelerin sıklığını inceleyen McGowan (2003: 339-370), 1956-2001 yılları arasında 48 Sahraaltı Afrika ülkesinde 80 başarılı

darbe, 108 başarısız darbe teşebbüsü ve 139 darbe planı olduğunu tespit etmiştir. Aynı araştırmaya göre, Sahraaltı Afrika'da bir darbe teşebbüsünün başarılı olma ihtimali ortalama yüzde 40 düzeyinde seyretmekte ve bir ülkede darbe başarılı olduktan sonra askerler arası hizipleşmenin baş göstermesi o ülkede daha fazla darbe davranışına neden olmaktadır. Sahraaltı Afrika'da askerî darbe faaliyetinin en yoğun yaşandığı bölge ise Batı Afrika olarak tespit edilmiştir. Çoğu vakada askerî liderlerin seçilmiş sivillerden daha etkili bir yönetim ortaya koyamadıkları, siyasî düzeni sağlamada başarı sağlayamadıkları, kısacası çözümün değil sorunun parçası oldukları gözlenmiştir. Sahraaltı Afrika'da askerî darbe sıklığının dünyanın diğer bölgelerinden daha yüksek olması, birden fazla faktörle ilişkilidir. Rakip etnik, dilsel veya dinsel grupların iktidarı ele geçirme mücadeleleri, yönetim yeteneği zayıf yolsuz rejimler, muhalefete izin vermeyen otokratik rejimler, düşük ekonomik büyüme ve yüksek yoksulluk düzeyleri, kültürel çoğulculuk eksikliği, siyasî parti sayısının fazlalığı vb. faktörler askerî darbelere gerekçe sunan bir istikrarsızlık ortamına zemin hazırlamaktadır. Afrika ülkelerinde orduların siyasete müdahale etme nedenleri genellikle bozulan düzeni yeniden tesis etme, ideolojik eksen kaymasını önleme, kişisel iktidar hırslarını tatmin etme ve rant sağlama ile ilgilidir (Ben Barka & Ncube, 2012: 2-15). Sayılan gerekçelerden birçoğunun Benin örneğinde geçerli olduğu söylenebilir.

Makalede ele alınan bir diğer kavram, zenginlerden müteşekkil bir grubun siyasî iktidarı elinde bulundurmasını ifade eden plütokrasidir. Kapitalist-liberalist bir rejimle yönetilen her devletin yapısal olarak plütokratik nitelikte olduğu dile getirilmiştir (Femia, 1995: 370-392). Söz konusu iktidar tarzı, kendisini sürekli olarak tahkim edebilir. Zira iktidarı elinde bulunduran zenginler grubu, daha varlıklı ve daha muktedir olmalarını sağlayacak yasal ve sistemsel değişiklikler yapabilirler. Böylece plütokrazi, zamanla seçkin azınlığın iktidarına dönüşerek oligarşik bir nitelik kazanabilir (Green, 2016: 84-95). Benin örneğinde plütokrasinin muhtemel bir zenginler iktidarının başlangıcını ifade ettiği ve henüz oligarşiye dönüşecek nitelikte bir yapısal değişime yol açmadığı belirtilmelidir.

MAGA/APITHY/AHOMADEGBÉ-TOMÊTİN KISIR DÖNGÜSÜ VE MILITOKRATİK KAOS

1 Ağustos 1960'ta République du Dahomey adıyla Fransa'dan bağımsızlığını ilan eden Benin, hızla yerel siyasî dinamiklerin etkisi altına girmiştir. Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ancak Fransız okullarında eğitim aldıktan sonra yirmili yaşlarında Hıristiyanlığı seçen ilk cumhurbaşkanı Coutoucou Hubert Maga (1960-63), doğup büyüdüğü yer olan kuzey bölgesindeki Bariba etnik grubundan destek görmüştür. Fon ve Aja etnik grupları arasında eski Dahomey kraliyet ailesinden Justin Ahomadegbé-Tomêtin; Yorubalar arasında ise aristokrat Sourou-Migan Apithy etkin olmuştur. Maga, Apithy ve Ahomadegbé-Tomêtin arasındaki etnopolitik iktidar mücadelesi, ekonomik durumdaki bozulma ile birlikte, Dahomey siyasetini militokratik bir kaos dönemine sürükleyecektir (Decalo, 1973: 457; Ronen, 1975: 89; Laitin, 1986: 166; Bako-Arifari, 1995: 8-9; Le Vine, 2004: 180).

Ülkenin bozulan ekonomik durumu ile bağlantılı olarak öğrenci örgütleri ve sendikalar tarafından başlatılan hükümet karşıtı gösteriler, askerî darbeler silsilesinin tetikleyicisi olmuştur. General Christophe Soglo idaresindeki Dahomey ordusu ülkedeki kargaşaya son vermek ve düzeni yeniden tesis etmek adına 28 Ekim 1963'te yönetime el koymuştur. Soglo, halk tabanındaki nüfuzlarını dikkate alarak Maga, Apithy ve Ahomadegbé-Tomêtin'e yeni yönetimde üst düzey görevler vermiştir. Daha ileri bir adımla 1964 yılı başında cumhurbaşkanlığını Apithy'ye, başbakanlığı Ahomadegbé-Tomêtin'e bırakan Soglo, iki lider uzlaşamayınca 22 Aralık

1965'te yeniden yönetime el koymuştur (Matthews, 1966: 151; Mazrui, 1977: 91). Diğer bir ifadeyle seçkinler arası etnopolitik rekabet, ülkede düzenin sağlanamamasına neden olarak Dahomey ordusunun ikinci müdahalesine gerekçe sunmuştur.

Düzeni tesis etmekte zorlanan General Soglo liderliğindeki askerî yönetim, 17 Aralık 1967'de bir başka askerî darbe ile görevden uzaklaştırılmıştır (Decalo, 1973: 464-465). Albay Alphonse Amadou Alley'in başkanlık ettiği Askerî Devrim Konseyi, "düzen bozucu" siyasî figürleri tasfiye etme düşüncesi ile eski cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı, bakan ve meclis başkanlarının müteakip seçimlerde aday olmasını yasaklamıştır (Ronen, 1975: 206). Söz konusu yasak doğrultusunda Maga, Apithy, Ahomadegbé-Tomêtin üçlüsünün katılmadığı 15 Mayıs 1968 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimlerini yüzde 83 oy oranıyla Basile Adjou Moumouni kazanmış, ancak askerî konsey katılım oranının yüzde 26 düzeyinde kalmasını gerekçe göstererek seçim sonuçlarını hükümsüz kılmıştır. Bu karar doğal olarak infiale yol açınca Maga, Apithy, Ahomadegbé-Tomêtin ile Soglo'nun ülkeye girişi yasaklanmış ve "herkes tarafından desteklenen bir halef" bulununcaya kadar sivil yönetime geçişin erteleneceği duyurulmuştur (New York Times, 1968).

Sivil yönetime geçiş kapsamında 17 Temmuz 1968'de devlet başkanlığını eski dışişleri bakanı Émile Derlin Zinsou'ya devreden Alley, yaklaşık bir yıl sonra tekrar iktidarı ele geçirmeye teşebbüs etmiştir (Jessup, 1998: 837). Bu kalkışmanın üzerinden altı ay geçmemişken 10 Aralık 1969'da yeni bir askerî darbe gerçekleştirilmiş ve Paul Emile de Souza liderliğinde bir cunta tesis edilmiştir. 28 Mart 1970'te yönetimin sivillere devri için gerçekleştirilecek seçimlerde yasaklı siyasetçiler Maga, Apithy ve Ahomadegbé-Tomêtin'in de aday olmasına izin verilmiş, ancak siyasî kampanyalar sırasında yaşanan şiddet olayları gerekçe gösterilerek seçimler iptal edilmiştir. Alternatif bir çözüm olarak Maga, Apithy ve Ahomadegbé-Tomêtin'in ikişer yıllığına devlet başkanlığı yapacağı bir üçlü başkanlık (troyka) sisteminde karar kılınmıştır. Bu arada Yarbay Iropa Maurice Kouandete, 23 Şubat 1972'de yeniden hükümeti devirmeye teşebbüs etmiştir. Darbe teşebbüsü ile ilgili tahkikat yürüten askerî komisyon, Kouandete'nin teşebbüsü ile aynı zamana rastlayan ve Zinsou'yu tekrar iktidara getirmeyi amaçlayan bir darbe planının daha olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ülke gündemi darbe yargılamaları ile meşgulken ve henüz otorite tesis edilememişken Binbaşı Mathieu Kerekou tarafından 26 Ekim 1972'de ülkenin son başarılı askerî darbesi gerçekleştirilmiştir (Decalo, 1973: 474-477). Kerekou, kronikleşen siyasî krizleri radikal biçimde sona erdirmeye çalışmıştır.

KEREKOU DÖNEMİ: BUKALEMUN-VÂRİ SİYASET

Ülkedeki siyasî ve ekonomik krizi gerekçe göstererek 1972'de yönetime el koyan Bariba asıllı Kerekou, ilk iş olarak çok sayıda hükümet üyesinin tutuklanmasını ve yolsuzluk iddiasıyla yargılanmasını sağlamıştır. Böylelikle sabık rejimin siyasî temsilcilerini tasfiye eden Kerekou, cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini üstlenmiş; diğer yönetim kadrolarını ise kırk yaş altındaki subaylara tahsis etmiştir (David, 2002: 61; Fredriksen, 2003: 252; East & Thomas, 2006: 63-64).

Geleneksel etnopolitik anlayışları etkisizleştirmek isteyen Kerekou, 30 Kasım 1974'te radikal bir kararla devletin resmî ideolojisini Marksizm-Leninizm olarak belirlemiştir. Dahomey kelimesinin sadece güneydeki halkları temsil ettiği gerekçesiyle ülkenin ismi de 30 Kasım 1975'te République Populaire du Bénin (Benin Halk Cumhuriyeti) olarak değiştirilmiş; rejim partisi olarak ise Parti de la Révolution Populaire du Bénin (Benin Halkçı Devrim Partisi) kurulmuştur. Yeni ideolojik yönelim doğrultusunda, en küçük yerleşim birimlerini dahi

kapsayacak şekilde 1500 kadar “devrim komitesi” kurulmuştur. Ülkedeki bütün bankalar ve petrol şirketleri millileştirilmiş; başta Fransızlar olmak üzere tüm yabancılar ülkenin eğitim ve kültür alanlarından el çektirilmiştir. Katolik misyonlarının açtığı okullar da millileştirilerek Hıristiyanlık yerine geleneksel Vudu inancı ön plana çıkarılmıştır (Le Vine, 2004: 145; Fredriksen, 2003: 253; Pelkmans, 2009: 187).

Resmî ideolojiye paralel bir dış politika yönelimi çerçevesinde Sovyetler Birliği, Küba, Doğu Almanya ve Kuzey Kore rejimleriyle işbirliği tesis edilmiştir. İç ve dış politikadaki bu radikal adımlar 1977 yılı başında bir darbe teşebbüsünü beraberinde getirecektir. Bob Denard² komutasında bir grup Fransız paralı asker, Fas ve Gabon hükümetlerinin de yardımıyla Ocak 1977’de Kerekou iktidarını devirmeyi denemiştir (McNamara, 1989: 181). Darbe teşebbüsüne karşı radyodan bir mesaj yayınlayan Kerekou, “uluslararası emperyalizmin uşağı bir grup paralı asker, kahraman Benin halkına ve onun demokratik devrimine karşı bu sabah silahlı bir saldırı başlatmıştır. Benin Devrimi’nin her bir militanı, kendisini cephede bir asker olarak görmeli ve tehlike altındaki vatani kurtarmak için bu kutsal mücadeleye dâhil olmalıdır” şeklinde bir çağrıda bulunmuştur. Netice olarak, o sıralar işbirliği anlaşmaları çerçevesinde başkent Cotonou’da bulunan Kuzey Kore askerî unsurlarının da desteğiyle Benin ordusu, söz konusu darbe teşebbüsünü akamete uğratmayı başarmıştır (Bayram, 2018: 147).

Denard’ın darbe teşebbüsü iç politikada otoriterizmi perçinlemiştir. 1978’de yeni bir anayasa hazırlanıp 1979’da meclis seçimleri yapılmışsa da Parti de la Révolution Populaire du Bénin’in mutlak iktidarı devam etmiştir. Kerekou, 1980’deki cumhurbaşkanlığı seçimlerine rakipsiz olarak girmiş ve haliyle galip gelmiştir. Muhalefete müsamaha gösterilmemiş; birçok siyasetçi uzun yıllar cezaevlerinde tutulmuştur. Eski cumhurbaşkanları Maga, Apity ve Ahomadegbé-Tomêtin ancak 1981’de serbest bırakılmıştır (Houngnikpo & Decalo, 2013: 248).

1977’deki darbe teşebbüsünün arkasında “uluslararası emperyalist güçlerin” olduğunu iddia eden Kerekou, özellikle Fransa ve ABD’yi işaret etmiştir. Misilleme olarak Fransız vatandaşlarının sınır dışı edilip mülklerine el konulması Fransa ile diplomatik gerginliğe neden olmuştur. Kerekou rejiminin Marksist ideolojik yönelimi ile bağlantılı olarak 1976’da Benin büyükelçisini geri çekmiş olan ABD ile de ilişkiler tekrar gerilmiştir. Bu konjonktür, Kerekou’yu Kaddafi rejimi ile yakınlaşmaya itmiştir. İktidara geldikten yaklaşık bir yıl sonra Libya ile diplomatik ilişki tesis eden Kerekou yönetimi, bu ülkeden ekonomik ve askerî yardım temin etmeye çalışmıştır. Batılı devletlerden gelen yardımların durduğu dönemde Libya’nın desteği, Kerekou rejimi için adeta “can simidi” işlevi görmüştür. Bu işlev, Kerekou’nun neden ihtida ettiğini veya etmiş gibi görüldüğünü açıklamaktadır. 28 Eylül 1980’de Libya’yı ziyaret edip Muammer Kaddafi ile görüşen Kerekou, 100 milyon dolar yardım vaadiyle geri dönmüştür. Kerekou ülkesine döndükten sonra Muammer Kaddafi, Kerekou’nun Müslüman olduğunu ve yeni adının Ahmed olduğunu açıklamıştır (Cyr, 2001: 35; Bayram, 2018: 147).

Kerekou iktidarının Kuzey Kore ve Libya ile yakın ilişkiler kurması, Benin’e yönelik özellikle Fransa ve ABD menşeli yatırımların durmasına neden olmuştur (Fredriksen, 2003:

---

² Gilbert Bourgeaud ve Said Mustafa Mahcub takma adlarını da kullanan Albay Robert Bob Denard, Fransa’nın Charles de Gaulle döneminde yürüttüğü Afrika politikası çerçevesinde Cezayir, Gabon, Komor Adaları, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Zimbabve’de askerî müdahaleler gerçekleştirmiş; sadece Komor Adaları’nda dört askerî darbe teşebbüsünde yer almıştır. Denard’ın Afrika ülkelerindeki faaliyetlerinin Fransa devletinin desteği sayesinde gerçekleşebildiği, bu desteğin 1981 sonrası Sosyalist François Mitterand yönetimi döneminde dahi devam ettiği dile getirilmektedir. Bkz. Weinberg, 1994; Le Monde, 2007; Bruyère-Ostells, 2014.

253). Hükümet, iç pazar yoluyla sanayileşmeyi denemiş fakat girişilen ekonomik ve sosyal kalkınma programları sonuç vermemiştir. Söz konusu programları finanse edebilmek için Sovyetler Birliği'nden yardım alabilmek adına Benin topraklarının nükleer atık deposu olarak kullanılmasına dahi müsaade edilmiştir (Bunker & Ciccantell, 1998: 88; Kneib, 2006: 22-25). Ne var ki 1980 ile 1985 arasında dış borç iki katına çıkmış; gayri safi millî hâsıla ise yaklaşık üçte bir oranında azalmıştır. Ülke ekonomisinin kritik bir safhaya gelmesi üzerine 1987'de IMF'ye başvurularak maaşlardan yüzde 10 ilave vergi kesilmesi ve işe alımların dondurulması planlanmıştır. 1989'da yine IMF ile varılan anlaşma uyarınca kamu harcamalarında kesintiye gidilmesi, vergi reformu yapılması, özelleştirme ve liberalleştirme politikalarının benimsenmesi öngörülmüştür. Söz konusu anlaşma sonrasında ülkede kitlesel gösteri ve grevler düzenlenmiştir. Ekonomik gerekçelerle başlatılan gösteriler, zamanla siyasî reform taleplerini gündeme getirmiştir. Hükümetin millileştirme politikalarından olumsuz etkilenmiş olan kiliseler de Kerekou hükümetine karşı cephe almıştır (David, 2002: 67-68). IMF ile yapılan görüşmeler sonrasında, Kerekou hükümetinin Marksizm-Leninizm uygulaması tartışmaya açılmış ve Benin'e özgü "gevşek" üslubuna atfen laxisme-béninisme olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Malet, 2009).

Hem ülke içinde toplumsal huzursuzluğun artması, hem de Doğu Avrupa'da Komünist rejimlerin çökmeye başlaması, Benin siyasî tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Nihayet Kerekou hükümeti, Berlin Duvarı'nın yıkışından yaklaşık bir ay sonra Aralık 1989'da Marksizm-Leninizm'in resmî ideoloji olmaktan çıkarıldığını duyurmuştur. Akabinde farklı siyasî hareketleri bir araya getirecek bir Ulusal Konferans'ın tertip edilmesini kabul etmiştir. Şubat 1990'da toplanan Konferans, ilk olarak ülkenin ismindeki "halk" ifadesinin kaldırılarak Benin Cumhuriyeti olarak yeniden adlandırılmasını, yeni bir anayasa hazırlanmasını ve çok partili demokratik sisteme geçilmesini kararlaştırmıştır. Ulusal Konferans kararları çerçevesinde Nicephoro Soglo başbakanlığında bir geçiş hükümeti kurulmuş ve hazırlanan yeni anayasa taslağı Aralık 1990'da referanduma sunulmuş kabul edilmiştir. Mart 1991'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Nicephoro Soglo'ya mağlup olan Kerekou, gönüllü olarak koltuğunu devretmiştir. Böylelikle Benin, sivil eylem yoluyla demokrasiye geçen ilk Sahraaltı Afrika devleti olmuştur. Amuwo'ya (2003: 150) göre bu süreç esasen Kerekou'ya nefes aldirmaya yönelik bir Fransız projesiydi; Benin'deki sivil toplumun gücü hafife alındığı için böyle sürpriz bir sonuçla karşılaşmıştı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte diğer Afrika ülkelerinin de benzer bir demokratikleşme ve liberalleşme baskısıyla karşı karşıya kaldıklarını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde Marksist ideolojiyi benimseyen Afrika ülkeleri de Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD öncülüğündeki neo-liberal dünya düzenine adapte olmaya çalışmıştır.

"Yeni bir toplum yaratma" sloganıyla yola çıkan ve demokratik ilkelere vurgu yapan Nicephoro Soglo hükümeti, yolsuzlukların sona erdirilmesi ve kamu hizmetlerinde etkililiğin artırılmasına odaklanmıştır. Bu yöndeki politikalar takdirle karşılanmakla birlikte IMF'nin öngördüğü kemer sıkma tedbirlerinin uygulanması memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Buna rağmen Soglo, Mart 1996 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunu birinci sırada tamamlamayı başarmıştır. Ne var ki üçüncü sıradaki aday Adrien Houngbédji ile dördüncü sıradaki Bruno Amoussou ikinci turda Kerekou'yu destekleme kararı alınca Soglo mağlup olmuş; böylelikle İkinci Kerekou dönemi resmen başlamıştır. 1991'deki seçim mağlubiyetinden sonra kendisini "yeniden doğmuş bir Hıristiyan" olarak tanımlayan Kerekou, ikinci dönemine başlarken "atalarının ruhları" üzerine yemin etmiştir (Richmond & Gestrin, 1998: 36). İkinci

döneminde geçmişteki Castro-vâri Marksist söylemlerini bir kenara bırakarak tam bir politik metamorfoz örneği sergileyen Kerekou, serbest piyasayı ve özelleştirmeleri teşvik edip ekonomik liberalizme geçiş sürecini hızlandırmıştır (Claffey, 2007: 98-101).

Mart 2001'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerine de katılan Kerekou, diğer adayların protesto amacıyla seçimlerin ikinci turundan çekilmeleri üzerine Bruno Amoussou ile ikinci tura kalmış ve yaklaşık yüzde 84 oy oranıyla ezici bir galibiyet elde etmiştir. ABD'de yürütülen bir soruşturma, Benin'de telekomünikasyon projeleri yürüten Titan adlı bir Amerikan şirketinin Kerekou'nun seçim kampanyası için 2 milyon dolar rüşvet verdiğini ortaya çıkarmıştır (Houngnikpo & Decalo, 2013: xxxv).

Benin Anayasası cumhurbaşkanı adayı olabilmek için 70 yaş üst sınırını getirdiği için Kerekou'nun Mart 2006'daki seçimlere katılması mümkün olmamıştır. Başlangıçta söz konusu sınırlamanın kaldırılmasını talep ettiği fakat tepkilerden çekindiği için bundan vazgeçtiği öne sürülen Kerekou, "siz iktidarı terk etmezseniz iktidar sizi terk eder" diyerek anayasada bu yönde bir değişikliğe gitmeyeceğini açıklamıştır (Idrissou-Toure, 2005). Nitekim yine sivil toplumun etkinliği sayesinde belirlenen tarihte seçimlere gidilebilmiş ve Benin siyasetinde Kerekou dönemi kapanmıştır.

YAYI VE TALON: OTORİTER DEMOKRASİ VE PLÜTOKRATİK EĞİLİMLER

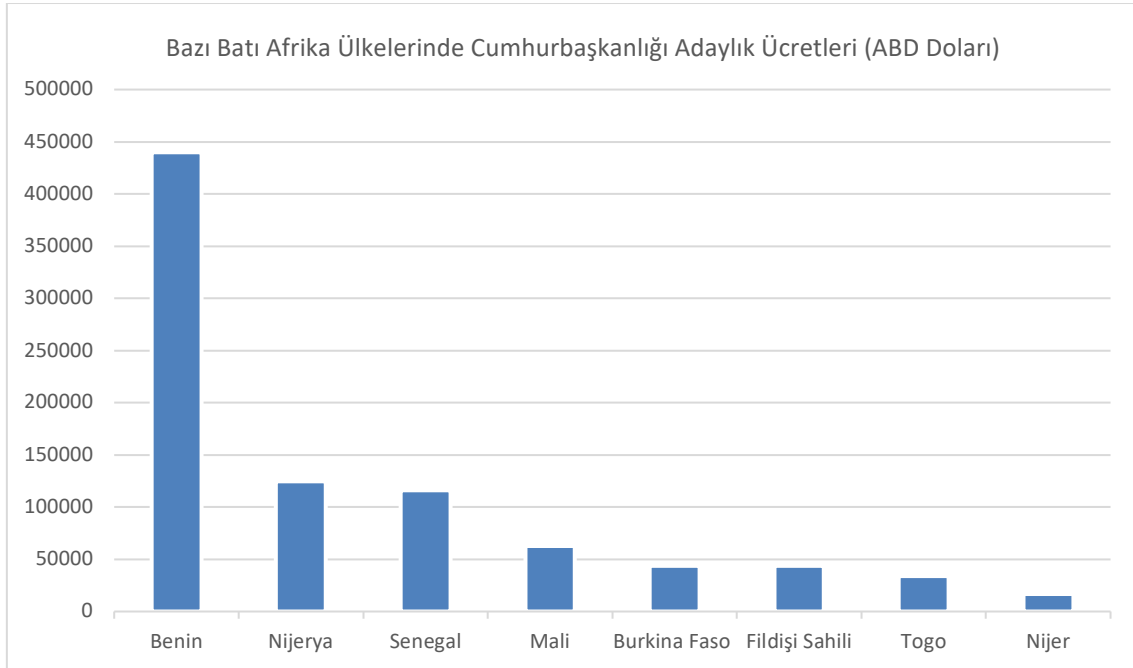
Kerekou'dan sonra 2006-2016 yılları arasında Benin Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Thomas Boni Yayi, köken olarak üç etnik gruba (baba tarafından Yoruba, anne tarafından Fulani ve Bariba) ait olması, Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmesine rağmen ilerleyen yaşlarında Evanjelik Protestanlığı tercih etmesi ve Brezilyalı köle taciri Francisco Felix de Souza'nın torunu Chantal Née de Souza ile evlenmesi nedeniyle, Benin'in sosyopolitik karakteristiklerini mezceden bir siyasetçidir. Batı Afrika Kalkınma Bankası Başkanı olarak görev yaptıktan sonra Mart 2006'daki cumhurbaşkanlığı seçimleri ile siyasete atılan Yayi, devlet fonlarının doğru kullanımı ve ülkenin yabancı yatırımlar için cazip hale getirilmesi gibi vaatler üzerinden kampanya yürüterek dikkat çekmeyi başarmış ve 26 adayın yarıştığı seçimlerden yüzde 75 oy oranıyla galip ayrılmıştır. Benin'in Afrika'nın en önemli pamuk üreticilerinden biri haline gelmesinde ve kaydadeğer bir ekonomik büyüme kaydetmesinde pay sahibi olan Yayi, 14 adayın yarıştığı Mart 2011'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerini de yüzde 53 oy oranıyla kazanmıştır. Seçim başarılarına karşın, iki kez suikast teşebbüsüne³ maruz kalan Yayi, Mart 2013'te "pamuk kralı" Patrice Talon tarafından planlandığı iddia edilen bir darbe teşebbüsünün ardından otoriterleşme eğilimi göstermiştir. Yayi, istikrarı sağlama ve yolsuzlukla mücadeleyi devam ettirme gerekçesiyle fazladan bir dönem daha cumhurbaşkanı olabilmek için anayasayı değiştirmek istemiş, ancak 2015 milletvekili seçimlerinde iktidar partisinin mecliste mutlak çoğunluğu kaybetmesi üzerine bu isteğinden vazgeçmek zorunda kalmıştır (Lewis, 2015).

Yayi hükümetine karşı darbe planlamakla itham edilen Fon asıllı zengin iş adamı Patrice Talon, 2016'da gerçekleşen ve 30'dan fazla adayın yarıştığı cumhurbaşkanlığı seçimlerini yaklaşık yüzde 65 oy oranı ile kazanmıştır. Talon, başlangıçta demokratikleşme yönünde ümit verici adımlar atmıştır. Örneğin, cumhurbaşkanlığını iki dönem yerine tek dönemle

---

³ Söz konusu teşebbüslerden ilki, Mart 2007'de gerçekleşmiştir. Bir miting dönüşü sırasında Yayi'nin konvoyuna ateş edilmiştir. Yayi bu teşebbüsten yara almadan kurtulmuştur. İkinci teşebbüs, Ekim 2012'de gerçekleşmiştir. Resmî bir ziyaret için Brüksel'de bulunan Yayi'nin burada doktoru İbrahim Mama Cisse, kuzeni Zouberath Kora-Seke ve eski ticaret bakanı Moudjaidou Soumanou tarafından zehirlenmeye çalışıldığı iddia edilmiştir. Bkz. BBC (2012).

sınırlandırmayı öngören bir yasa tasarısı gündeme getiren Talon, her ne kadar meclis tarafından onaylanmadığı için yasalaşmamışsa da bu tasarı ile ne ülkesinde ne de Afrika genelinde örneği olan bir feragat davranışı göstermiştir. Ne var ki Talon da selefi Yayi gibi zamanla otoriterleşme eğilimi göstermiş ve protestolara muhatap olmuştur. İlk olarak, Eylül 2018’de kabul edilen bir yasa ile kamu ve özel sektörde grev hakkının yılda 10 gün ile sınırlandırılması, yoğun protestolara neden olmuştur. Nisan 2019’daki meclis seçimleri öncesinde, cumhurbaşkanının toplantı davetine icabet etmeyen muhalefet partilerinin seçimlere katılmasının engellenmesi, Talon rejiminin anti-demokratikleşme eğilimini gösteren bir diğer hadisedir. Talon destekçisi iki partinin yarışabildiği seçimlerde Beninli seçmenlerin yüzde 77’si sandık başına gitmeyerek seçimi boykot etmiştir (Bambi, 2019; Valavanis, 2019). Talon hükümetine karşı tepkilere yol açan en kritik yasa ise, partilerin milletvekili seçimlerinde aday göstermek için ödemesi gereken miktarın 14,000 dolardan 440,000 dolara, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmak için gerekli başvuru ücretinin ise 26,000 dolardan 450,000 dolara yükseltilmesidir (Business Ghana, 2018). Bu yasanın ülkede 200’ü geçen siyasî parti sayısını azaltmayı amaçladığı belirtilse de, kişi başına düşen millî gelirin 2,300 dolar düzeyinde olduğu bir ülkede böyle bir yasanın yalnızca varlıklılara siyaset hakkı tanıyarak plütokrasiye kapı aralama ihtimali ortaya çıkmaktadır. Komşu ülke Nijerya’da da iktidar partisinin cumhurbaşkanı adayı olmak için gereken ücreti yaklaşık iki kat artırarak 125,000 dolara çıkarması, Batı Afrika’da Benin’dekine benzer bir eğilimin söz konusu olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki grafikte (Mumbere, 2018) yer alan Batı Afrika ülkelerinin cumhurbaşkanlığı adaylık ücretleri incelendiğinde, bu bölgede siyasetin zenginlere has bir meşgale olmaya başladığı sonucuna ulaşılabilir.

SONUÇ

Birçok devletin tarihinde farklı siyasal sistemler ve ideolojiler arası geçişler söz konusu olmuştur. Sahraaltı Afrika devletleri bu siyasal geçişler konusunda dünyanın diğer bölgelerine nazaran daha fazla çeşitlilik içermektedir. Bu durumun temel nedenlerinden birisi, çoğu Afrika devletinin dekolonizasyon sonrasında uluslaşma ve kurumsallaşma için gerekli koşulları oluşturamamış olmasıdır. Böyle bir ortamda, geleneksel siyasal yapıları veya farklı etnik grupları temsil eden liderler güç kazanabilmekte ve bu liderlerin iktidar mücadeleleri tam manasıyla bir

fâsit daireye dönüşebilmektedir. Sonuçsuz iktidar mücadeleleri, kendisini düzenin doğal koruyucusu olarak konumlandırın ordunun müdahalesi için gerekçe sunabilmektedir. Ordunun da düzeni sağlayamadığı ve kendi içinde güç mücadelesine angaje olduğu durumlarda ise, nihâf olarak bu mücadeleyi sonlandırma iradesi gösterecek bir askerî liderin çıkması beklenir. Benin örneğinde bu lider Binbaşı Mathieu Kerekou olmuştur. Kerekou'nun istikrarsızlığı sona erdirme başarısı, etnik aidiyet temelli siyasî anlayışları ideolojik bir siyaset ile gölgelemesinde yatmaktadır. 1974'te resmî ideoloji olarak benimsenen Marksizm-Leninizm, Benin'de bu bakımdan siyasal alanda dikkat dağıtıcı ve nispeten bütünleştirici bir işlev görmüştür. Kerekou, Marksizm'e fayda odaklı yaklaştığı için, şartlar gerektirdiğinde başka bir siyasal ideolojiye ve sisteme geçiş yapmakta zorlanmamıştır.

Ülkede kurumsal bir politika yerine kişilere bağlı bir iç ve dış politikanın etkili olması, Kerekou sonrası dönemde göreve gelen liderlerin de dünya görüşlerinin doğrudan ülke siyasetine yansımaları beraberinde getirmiştir. Ekonomist Cumhurbaşkanı Thomas Boni Yayi, daha ziyade ülkenin iktisadî kalkınmasına öncelik vermiş, bu arada ülkenin uluslararası imajının güçlenmesi ve demokratik teamüllerin yerleşmesi adına da çaba sarfetmiştir. Ne var ki suikast teşebbüsleri ve darbe ihtimali, Yayi'yi demokrasiden ödün vermeye itmiştir. Yayi'den sonra iktidara gelen ve pamuk sektöründe elde ettiği servetle Benin'in en varlıklı iş adamları arasında yer alan Patrice Talon ise, başlangıçta ülkenin demokratikleşmesine ve kalkınmasına yönelik kayda değer icraatlara imza atmış olmasına rağmen, ortalama bir Beninlinin ekonomik koşullarından ziyade, kendisinin ve çevresinin ekonomik koşullarını esas alan bir seçim yasası ile yalnızca servet sahiplerinin siyaset yapabilmesinin önünü açmıştır. Söz konusu seçim yasası yürürlükte kalmaya devam ettiği müddetçe zengin azınlığın iktidarı kendini sürekli olarak yenileyebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akinwumi, O. (1998), Oral Tradition in Changing Political Contexts: The Kisra Legend in Northern Borgu. *History in Africa*, 25, 1-7.
- Alozieuwa, S. H. O. & Obiozor, G. A. (2008), From Parliamentarism to Militocracy and Presidentialism: Nigeria in Quest for Stable Political Order. Abuja: Authentic Media Networks.
- Amuwo, K. (2003), The State and the Politics of Democratic Consolidation in Benin, 1990–1999. Julius Omozuanvbo Ihonvbere ve John Mukum Mbaku (Ed.), *Political Liberalization and Democratization in Africa: Lessons from Country Experiences*. Westport: Greenwood.
- Bako-Arifari, N. (1995), *Démocratie et logiques du terroir au Benin*. Politique africain, 59.
- Bambi, J. (2019, 7 Mart). Benin: opposition parties barred from legislative elections. *Africa News*.
- Bayram, M. (2018). Benin, Gabon ve Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki Siyasal İhtidarlarda Libya Devrik Lideri Muammer Kaddafi'nin Etkisi. İsmail Ermağan (Ed.), *Dünya Siyasetinde Afrika* 5, Ankara: Nobel Akademik.
- BBC (2012, 23 Ekim). Benin President Boni Yayi poison plot: Three charged.
- Bebler, A. (1984), Militokracija v sodobnih političnih sistemih. *Teorija in praksa*, 21 (5/6), 504-518.
- Bruyère-Ostells, W. (2014). *Dans l'ombre de Bob Denard: les mercenaires français de 1960 à 1989*. Paris: Nouveau monde éditions.
- Bunker, S. & Ciccantell, P. (1998). *Space and Transport in the World-System*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

- Business Ghana (2018, 27 Eylül). Benin's \$450,000 election fee criticised.
- CIA World Factbook (2019, 7 Aralık), Benin. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bn.html>.
- Claffey, P. (2007). Kérékou the Chameleon: Master of Myth. Julia C. Strauss ve Donal Cruise O'Brien, (Eds.), *Staging Politics: Power and Performance in Asia and Africa*. London: I.B. Tauris.
- Cyr, R. N. (2001). *Twentieth Century Africa*. Lincoln: Writers Club Press.
- David, P. (2002). *Le Bénin*. Paris: Karthala.
- Decalo, S. (1973). Regionalism, Politics, and the Military in Dahomey. *The Journal of Developing Areas*, 7(3).
- East, R. & Thomas, R. J. (2006). *Profiles of People in Power: The World's Government Leaders*. London: Routledge.
- ENCA (2016, 21 Mart). Benin's new president a self-made King of Cotton.
- Femia, J. (1995). Pareto's Concept of Demagogic Plutocracy. *Government and Opposition*, 30 (3), 370-392.
- Fredriksen, J. C. (2003). *Modern World Leaders: 1992 to the Present*. New York: Facts on File.
- Green, J. E. (2016). Liberalism and the Problem of Plutocracy. *Constellations*, 23 (1), 84-95.
- Houngnikpo, M. C. & Decalo, S. (2013). *Historical Dictionary of Benin*. Lanham: Scarecrow.
- Idrissou-Toure, A. (2005, 18 Temmuz). Africa's big men cling to power. *Spero News*.
- Jessup, J. E. (1998). *An Encyclopedic Dictionary of Conflict and Conflict Resolution, 1945-1996*. London: Greenwood.
- Kneib, M. (2006). *Benin*. Tarrytown: Marshall Cavendish.
- Kuba, R. (1996). *Wasangari und Wangara: Borgu und seine Nachbarn in historischer Perspektive*. Hamburg: Lit Verlag.
- Laitin, D. D. (1986). *Hegemony and Culture: Politics and Change among the Yoruba*. Chicago: University of Chicago Press.
- Le Monde (2007, 15 Ekim). Bob Denard a toujours agi pour le compte de l'Etat français.
- Le Vine, V. T. (2004). *Politics in Francophone Africa*. Boulder: Lynne Rienner.
- Lewis, D. (2015, 22 Nisan). Third term doubts overshadow Benin legislative vote. *Reuters*.
- Malet, P. (2009, 10 Aralık). La fin du laxisme-béninisme. *Slate FR*.
- Manning, P. (2004). *Slavery, Colonialism and Economic Growth in Dahomey, 1640-1960*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matthews, R. (1966). *African Powder Keg: Revolt and Dissent in Six Emergent Nations*. London: Bodley Head.
- Mazrui, A. A. (1977). *The Warrior Tradition in Modern Africa*. Leiden: Brill.
- McNamara, F. T. (1989). *France in Black Africa*. Washington: National Defense University Press.
- Mumbere, D. (2018). Benin, Nigeria debate expensive presidential nomination fees. *Africanews*.
- Opubor, A. E. & Hado, P. (2007). *Boni Yayi, Société Civile et Dynamique du Changement au Bénin*. Paris: L'Harmattan.
- Pelkmans, M. (2009). *Conversion After Socialism: Disruptions, Modernisms and Technologies of Faith in the Former Soviet Union*. New York & Oxford: Berghahn Books.

Richmond, Y. & Gestrin, P. (1998). *Into Africa: Intercultural Insights*. Yarmouth: Intercultural Press.

Ronen, D. (1975). *Dahomey: Between Tradition and Modernity*. Ithaca: Cornell University Press.

Stewart, M. H. (1980). The Kisra Legend as Oral History. *The International Journal of African Historical Studies*, 13 (1), 51–70.

The New York Times (1968, 17 Mayıs). Results of election in Dahomey voided by military regime.

Valavanis, A. (2019, 23 Haziran). Benin's Democracy: What has happened to it?. *Global Risk Insights*.

Weinberg, S. (1994). *Last of the Pirates: The Search for Bob Denard*. New York: Pantheon.

Uluslararası Hukuk Bağlamında Din ve Vicdan Hürriyetinin Korunması

Gülşah KÖPRÜLÜ
gulsahkoprulu@hotmail.com

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş: 16.11.2019

Kabul: 04.12.2019

*Yayın:*12.12.2019

Anahtar Kelimeler:

Din ve Vicdan
Hürriyeti,
Uluslararası Hukuk,
İnsan Hakları.

ÖZET

Toplumsal hayatın hemen her sahasında farklı şekillerde karşılaştığımız din ve vicdan kavramları ulusal hukukun mutlak konuları olmalarının yanında uluslararası hukukun da yadsınamaz unsurlarıdır. Esasen bu kavramlar ulusal hukukun üstesinden gelmekte yetersiz kalabilmektedir. Öte yandan devletler özelinde artan önemine rağmen, din ve vicdan hürriyetinin korunması uluslararası hukuk bağlamında geri plana itilmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda din ekseninde savaşlar yaşanmasına rağmen, Aydınlanma'nın ortaya çıkışıyla din ve uluslararası hukuk yeni ortaya çıkan ulus devletlerde birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Din ve vicdan özgürlüğü 20. yüzyılın ikinci yarısında insan hakları temelinde daha fazla önem kazanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası hukuk, din ve vicdan hürriyetinin korunmasını insan haklarının korunması bağlamında ele almaya başlamıştır. Bu çalışmada din ve vicdan hürriyetinin uluslararası hukuk bağlamında korunmasının alan yazın açısından taraması yapılmış olup, din ve vicdan hürriyeti temelli sorun ve hukuki tartışmanın kendisine uluslararası hukuk kapsamında çözüm aranması konusu araştırılmıştır. Ayrım gözetmeksizin dünya üzerinde yaşayan her bir bireyin din ve vicdan hürriyetinin uluslararası hukuk bağlamında korunmasının sağlanması sorunsalının tarihsel anlamda analizi de yapılmaya çalışılmıştır.

Protection of Freedom of Religion And Conscience In The Context Of International Law

Article Info

Article History

Received:16.11.2019

Accepted:04.12.2019

Published:12.12.2019

Keywords:

Freedom of Religion
and Conscience,
International Law,
Human Rights.

ABSTRACT

This paper aims to analyse the evolution of a small western African nation, Benin, from rule by the military (militocracy) to rule by the rich (plutocracy). In the aftermath of its independence, Benin experienced 5 military coups in 9 years and again 5 coup attempts in the following 20 years. The militocratic chaos, which emerged as a result of ethnopolitical power struggle, was replaced by a Marxist-Leninist government led by Mathieu Kerekou. Having served as the President of Benin for almost 30 years, Kerekou followed a chameleon-like politics by converting from a religion to another and from an ideology to another. His government did not act in a strictly ideological way and therefore easily adopted neo-liberalism in the post-Cold War period. The governments of Thomas Boni Yayi and Patrice Talon who came to power after the adoption of liberalisation initially had a democratic profile but later they tended to be authoritarian. Being led by Talon, a former "cotton tycoon", the incumbent government went beyond authoritarian democracy and has paved the way for a future plutocracy by adopting a new electoral code that requires candidates vying for presidency and membership of parliament to have a financial deposit over 400,000 dollars. How these diverse political mind-sets emerged in Benin is the main question we aim to answer in this paper.

GİRİŞ

Uluslararası hukuk ve din arasında çok yakın bir ilişki olmasına rağmen, şaşırtıcı bir biçimde din ve vicdan hürriyetinin korunması uluslararası hukukta önemli bir başlık olarak öne çıkmamaktadır. Janis'e göre bu önem vermeyişin altında yatan iki sebep vardır. Birincisi 19. Ve 20. Yüzyıllarda pozitivizmin etkisiyle kanunları bilime dayandırma çabasıdır. Diğer bir deyişle bilimsel temelli kanunlar çıkararak dini ve vicdani unsurları disiplin dışına itme amacıdır. İkincisi ise 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren az çok uluslararası hukukun düzenleyici olduğu uluslararası toplumda yer almaya başlayan Batılı fikirleri ve Batı'nın dinini benimsemeyen yeni ulusların ortaya çıkışıdır ve Batı ise kendi dinini, ahlaki ve etik değerlerini paylaşmayan bu toplumlar ile uluslararası hukuk normları altında ilişkileri sürdürmek isteyişidir (Janis, 1988, s. 195-220). Din her ne kadar Batı'da hukuktan uzak tutulmaya çalışılsa da gerçek dünyada felsefi anlamda ve toplumsal olarak dini hukuktan ayırmak mümkün değildir. Her ikisi de etik ve normatif rejimler olarak sosyal düzeni sağlayıcı unsurlardır (Baderin, 2009, s. 639). Hukuk ve din derinlemesine iç içe geçmiştir ve din, bireylerin davranışlarını etkilemede yasalara kıyasla daha anlamlı bir role sahiptir (Evans, 2005, s. 3). Öyle ki; birçok insan için din, bir inançlar dizisi olmaktan ötedir. Bireyler inançlarını eyleme dönüştürerek hayata geçirmek isterler. Ancak bazı eylemler diğer insanlar tarafından kabul görmeyebilir ya da tepkiye neden olabilir. Bu bağlamda, eylemlerin sınırlarının belirlenmesinde ve sağlıklı bir toplumsal düzenin yaratılmasında dinsel veya seküler hukuka ihtiyaç vardır (Dickson, 1995, s. 327). Ne dinsel hukukun ne de seküler hukukun din kisvesi altında yapılan tüm eylemleri tolere etmesi mümkün değildir. Din adı altında gerçekleştirilen aşırı eylemler ulusal ve uluslararası hukuk nezdinde kabul edilemez. Uluslararası hukukun görevi sağlıklı ve çoğulcu toplumları destekleyerek farklılıkların tolere edilmesini ve bu anlamda din ve vicdan hürriyetinin korunmasını sağlamaktır.

Aslında uluslararası hukukun temelinde doğal hukuk teorisi yatmaktadır ve 18. Yüzyıldaki doğal hukuk teorileri bugünkü temel insan haklarının kaynağıdır (Draper, 1966, s. 79). “Doğal hukuk görüşü, genel olarak doğanın bir düzeni olduğu ve bunun bireylerin ve devletlerin iradesi dışında birtakım kuralları kaçınılmaz kıldığı görüşüne dayanmaktadır. Uluslararası hukuk bu anlamda evrensel düzeyde geçerli dayanağını doğal hukuk kurallarında bulmaktadır. Uluslararası hukukun temelini oluşturan 16. Ve 17. Yüzyıl yazarları Francisco Vitoria, Vasquez de Menchaca, Francisco Suarez ve Alberico Gentilis uluslararası hukuku dinsel temellere dayalı bir doğal hukuk anlayışı çerçevesinde değerlendirmişlerdir.” (Pazarcı, 1999, s. 10-11). Din ve vicdan hürriyetinin uluslararası hukuk kapsamında ele alınmasının temel nedeni de bu çıkış noktasıdır.

Din ve Vicdan Hürriyeti

İnancın çoğunlukla bireyle doğuştan gelen fitri bir duygu olduğu kabul edilir. Bununla birlikte her birey kendi aklı ve isteği doğrultusunda farklı inanç biçimlerine, öğretilere ve dinlere yönelebilir. Dolayısıyla bir dine mensup bireyler inançlarından dolayı hiçbir ayrımcılığa maruz bırakılamazlar, inançlarından dolayı üstün görülemezler, dışlanamazlar, kısıtlanamazlar ve “öteki”leştirilemezler. Aslında bu doğuştan gelen bir insan hakkıdır ve özellikle medeni toplum olmanın gerekliliğidir. Bu yüzden gerek dini metinler gerekse beşeri hukuk, kişinin temel hak ve hürriyetleri arasında sayılan bu olguya büyük önem vermektedir (Yılmaz, 2007, s. 300). Kişisel bir olgu olması sebebiyle, her birey kendi inançlarını benimseme hakkına sahiptir. Hiçbir kanun bireyleri belirli bir inanca inanmaya ya da belirli sınırlar içinde düşünmeye zorlayamaz (Clarke 1986, s. 271). Erdoğan’a göre vicdan hürriyeti “korunması gereken en temel insanlık değeridir. Eğer haklar evrensel iseler onların koruduğu değerlerin bütün toplumların ve kültürlerin üstün saydığı değerler olması gerekir.” (Erdoğan, 2011)

Din, bir bireyin karakterinin şekillenmesinde önem arz eden en önemli unsurlardan biridir. Birey, vicdanı ile baş başa kaldığında kim olduğunu, nereden geldiğini ve nereye gitmekte olduğunu sorgulamaya başlar ve sorularına yanıt bulmak amacıyla arayış içine girer (Başgil, 2017, s. 70). Varoluşunun sebebine anlam yüklemeye çalışan insanoğlu doğduğu an itibarıyla düşünen bir varlık olması hasebiyle varlığına anlam bulma ihtiyacı hisseder ve bu çoğunlukla inanç olarak teşekkül eder. Din, sadece inanmaktan ibaret olmamakla birlikte, aklı ve vicdanı ile inancını seçen insana bazı görevler ve sorumluluklar getirir. Dinin emirlerini yerine getirmek ve yasak ettiği eylemlerden kaçınmak, bir inanca bağlanmanın gerekliliğidir. Birey bu noktada inanmış olduğu dinin buyruklarını yerine getirmek durumundadır.

Toplum içinde yaşamlarını, diğer insanların hak ve özgürlüklerine saygı göstererek sürdürmeye çalışan bireyler dini anlamda da başkalarının kendi dinlerine herhangi bir müdahalede bulunmasını kabul etmezler ve bu onların insan olmalarından kaynaklanan en doğal haklarından biridir. Bu bağlamda din ve vicdan özgürlüğünün ulusal ve uluslararası anlamda korunması elzemdir.

Din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması bakımından devletler, dini inançlarının farklılığına ya da inançsız olmalarına bakılmaksızın bireyleri korumakla yükümlüdürler. Ali Fuad Başgil, din ve vicdan hürriyetini; bireyin istediği dini özgürce seçmesini, hiçbir zorlama ve müdahaleye maruz kalmadan onu uygulamasını, yaşamasını, bu konuda eğitim almasını, başkalarına inandığı dini anlatma ve bunu yapabilmek için serbestçe örgütlenebilmesi, şeklinde ifade etmektedir (2017, s. 107-108). Erdoğan’a göre ise, “din ve vicdan hürriyeti hakkının

sağladığı somut güvence, devletin dini-vicdani inançları veya kanaatleri nedeniyle bireyleri herhangi bir şekilde kınamaya, hak mahrumiyetine ve ayrımcı muameleye maruz bırakmaması ve inancını değiştirmek için baskı yapmamasıdır” (Erdoğan, 2001, s. 80). Ali Fuad Başgil (2017) din hürriyetinin vicdan ile ilişkisini ise şu şekilde tanımlamıştır, “bireyler resmi ya da gayri resmi hiçbir etki, tesir, tehdit ve tedhişe uğramadan dilediği bir dinin akidelerine serbestçe inanabilir ve bunları benimseyerek vicdanına mal edebilirler” (s. 107). Vicdan ahlaki bir hissin davranış şekline uygulanmasını önerir, ahlak ise din içerisine dâhil edilebilecek sorumluluk ve faziletleri içerir, yani din bir kültürel sistemin parçası olarak, hakikatin ne olduğunu ve bir bireyin oradaki tutumlarının nasıl olması gerektiğini belirtir (Nal, 2002, s. 66-67). Vicdan da dinde kişinin ruhunun derinliklerinde yatar, bireylere zorla ya da baskıyla herhangi başka bir inanç empoze edilmeye çalışılsa da bireyin içindeki inanç onu terk etmez. Aksi durumlarda bireyler yasaların getirdiği yükümlülüklerle, inandıkları dinin emirleri arasında sıkışıp kalırlar (Arslan, 2005, s. 62). Bu bağlamda devletlerin din ve vicdan özgürlüğünün kısıtlanması üzerine yaptığı her türlü baskı haksızlığa neden olur. Bireyler maddi anlamda sahip oldukları şeyleri nasıl kaybetmek istemezlerse, manevi dünyalarında sahip oldukları şeylere de aynı ölçüde sahip çıkarlar. Dolayısıyla aynı şekilde onları da korumak ister ve kaybetmekten korkarlar.

İnanç insanın gönülden bağlandığı bir olgudur. Dışarıdan gelebilecek hiçbir unsur, insanın iç dünyasındaki vicdanına ve inançlarına müdahale edemez, etmeye de hakkı yoktur. Kaldı ki devletlerin anayasaları kişilerin iç dünyasındaki soyut kavramları nasıl olur da düzenlemeye, değiştirmeye kalkışabilirler ya da bundan dolayı cezalandırmaya, ayrımcılığa maruz bırakılabilirler. Engizisyon mahkemesi önünde, dünyanın dönüyor olduğu iddiası yüzünden yargılanan ve sonunda mahkûm edilen Galileo Galilei, mahkemeden çıkarılırken dünyanın yine de döndüğünü tekrar ederken, inancından vazgeçmeyerek, kanunlarla inancın değiştirilemeyeceğine güzel bir örnek olmuştur (Arslan, 2005, s. 138).

Din özgürlüğü, herkesin inandığı dinin ve mezhebin ibadetlerini özgürce tatbik edebilmesi ve bu durumda herhangi bir müdahaleye, aşağılamaya ve işkenceye maruz kalmaması (Anadol, 2001, s. 20) olarak da tanımlanmıştır. Ancak sadece inananları kapsamı açısından bu tanım eksik kalmaktadır. Bu bağlamda inanç sahibi olmamak ya da seçenekler arasında bulunan dinlerden herhangi birisine katılmama tercihinin sahip olmak (Kaboğlu, 2002, s. 364) da din ve vicdan hürriyeti tanımına dâhil edilmelidir. Ancak, özgürlük belli sınırlar içerisinde yaşanması gereken bir kavramdır. Dünyada özgürlüklerin sınırsız yaşandığı hiçbir ülke yoktur aksini iddia eden ülkelerde bile özgürlükler sınırsız değildir. Bu anlamda birçok uluslararası hukuk belgelerinde, insan hakları ile ilgili beyannamelerde ve sözleşmelerde hak ve hürriyetlerin sınırları çizilmiştir. Toplumun yararına olabilecek birçok sınırlandırma yapılabilir. Bir birey kendi hak ve hürriyetlerinden faydalanırken diğer bireylerin hak ve hürriyetlerine zarar vermemelidir. İnsanlığın refahını ya da sağlığını tehdit edecek hiçbir unsur hak ve hürriyetleri sınırsız kullanmayı mazur görmez (Karaman, 1996, s. 13). Devlet tarafından uygulanan bu sınırlamalar bireylerin hak ve hürriyetlerine anlamsız bir biçimde kısıtlamalar getiriyorsa, bu o devletin demokratik işleyişinde bir takım kusurlar olduğunun ispatıdır.

Din ve vicdan hürriyeti, bireyin herhangi bir inancı benimsemesini ya da benimsememesini, inancı doğrultusunda uyguladığı pratikleri, ibadetleri, ritüelleri, inancını değiştirebilmesini, diğer insanlara inancını yayabilmeyi, herhangi bir inanca sahip olmayı ya da inanmamaya mecbur edilmemesini ihtiva eden bir hakkı ifade eder (Özipek, 2011, s. 208). Diğer bir deyişle din ve vicdan özgürlüğü, bir dine inananlar kadar inanmayanları, dinini değiştirenleri

ya da dinden çıkanları insan hakları temelinde korumaya çalışır ve inananlar arasındaki mezhep farklılığından dolayı ortaya çıkan her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır (Özenç, 2006, s. 28-29). Tarihsel anlamda din ve vicdan hürriyeti ele alındığında, bütün dinlerin çeşitli zorluklarla, zulümlerle karşı karşıya kaldığı, bu anlamda inananların inançları sebebiyle çoğu zaman haksız uygulamalara maruz kaldığı bilinmektedir. Örneğin Hıristiyanlık ortaya çıkışından itibaren Roma İmparatorluğu Hıristiyanlığı kabul edene dek üç yüz sene boyunca zulümlere direnmiştir ki bunun sembolü Hz. İsa'nın öldürülmesidir. Hıristiyanlığın devlet nezdinde kabulüyle güçlenen kilise bu sefer de eskiden çekilenlerin acısını çıkarmak için zulmetmeye başlamıştır. Kendi içindeki mezheplerin çatışmalarından bile büyük acılar doğmuştur (Özenç, 2006, s. 15-16). Doğal olarak böyle bir ortamda din ve vicdan hürriyetinden bahsetmek anlamsızdır.

Din ve vicdan hürriyeti ilk kez 1776'da "Virginia Haklar Bildirisi"nde "Din zor kullanarak veyahut şiddetle değil, ancak akıl ve inanç yoluyla sağlanır" ifadeleriyle yer almıştır (Ünal, 1995, s. 206). On üç yıl sonra 1789'daki Fransız Devrimi ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin 10. Maddesinde "Hiç kimse dinsel de olsa inançlarından dolayı kınanamaz" denmiş ve daha sonra günümüzdeki haliyle "Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin 18. Maddesinde din ve vicdan hürriyeti kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Bu maddeye göre: "Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir." (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 2019) Bir dine inanma özgürlüğünün yanı sıra, bireyler inandıkları dinin gereklerini yerine getirme özgürlüğüne de sahip olmalıdırlar. Dine özgü ayinleri ve ibadetleri diğer insanların haklarını da gözeterek özgürce gerçekleştirebilmelidirler. Bu anlamda, ABD Yüksek Mahkemesi, 1943 yılında bireylerin kendi inançlarına aykırı törenlere katılma zorunluluğunu kaldırarak (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 2019), din ve vicdan özgürlüğünün korunmasını sağlamıştır.

Din ve vicdan özgürlüğü kapsamında bireylerin dini tebliğ ve telkin etme özgürlükleri vardır. Hiçbir birey inandığı dini anlatmaktan ve yaymaya çalışmaktan men edilemez. Bireylerin inançları sorgulanamaz ve irdelenemez. Dini eğitim ve öğretim anlamında da bireyler özgürdür. Devlet hiçbir bireyi dini eğitime zorlayamaz, ancak genel bir bakış açısıyla yazılmış, din bilgisi dersleri müfredata dâhil edilebilir. Ayrıca bireyler kendi dinleri üzerine eğitim alma ve eğitim veren kurum açma hakkına da sahiptirler. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. Maddesinde her bireyin dini inancını değiştirme durumunda da özgür olduğu belirtilmiştir. Devletler hiçbir şekilde vatandaşlarının din değiştirmelerine müdahale edemezler, inançları için ne pozitif ne de negatif ayrımcılık yapamazlar. Ancak ve ancak vatandaşlarının dini ve vicdani özgürlüklerini koruyup gözetebilirler. Din ve vicdan hürriyeti ile ilgili uluslararası hukuk alanında düzenlenmiş daha pek çok sözleşme, ortak birçok kavram ve ilke vardır. Bu anlamda pratikte uygulanabilirliği sorgulansa da evrensel anlamda ortak bir ilkeler bütününden bahsetmek mümkündür.

Uluslararası Hukuk Belgelerinde Din ve Vicdan Hürriyetinin Korunması

Batılı devletlerin savunuculuğunu yaptığı insan hakları, günümüzde ulusal hukuk kapsamının ötesine geçerek uluslararası hukuk boyutunu kazanmıştır. Sadece Batılı devletlerce değil tüm devletlerce önemsenen ya da en azından uluslararası topluma öyle lanse edilen bir hale gelmiştir. Her ne kadar uluslararası bir boyut kazanmış olsa da insan haklarının devletler nezdinde güç, güvenlik, ideoloji ve ekonomik çıkar kaygılarının önüne geçmesi mümkün değildir (Donnelly, 1995, s. 217). İkincil planda da olsa devletler standart uygulamalar ile Uluslararası

Bildiri ve Sözleşmeleri bağlayıcı kabul ederek, bir ölçüde bunlara uygun olarak hareket etmeye çalışmaktadırlar. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok devletin anayasası doğrudan düzenlemeleri ile belirlenen ve uluslararası hukuk sözleşmelerine bağlılık ile tamamlanan bir güvence içermektedir (Vural, 2014, s. 251).

1776 Amerikan Anayasası'nda ve 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nde din ve vicdan hürriyetinin sağlanmasına yönelik adımlar atılmıştır. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise insan hakları başlığı altında din ve vicdan hürriyeti de sözleşmelerde yer almış ve uluslararası hukuk kapsamında koruma altına alınmıştır. 1945 BM Şartı, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1966 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme, 1981 Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, 1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve 2000 Avrupa Birliği (AB) Temel Haklar Şartı birçok ülke tarafından imzalanmıştır. Bütün bu belgeler insan hakları temelinde şekillenmiştir ve her birinin alt başlıklarında din ve vicdan hürriyetinin korunmasına yönelik maddeler düzenlenmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel düzeyde artan, inanca yönelik ya da dönüş hareketi tüm hızıyla devam etmektedir ve ideolojilerin çöküşünden doğan boşluğu doldurma eğilimi yaşanmaktadır (Öktem, 2002, s. İ). Bu anlamda din ve vicdan hürriyeti hakkının ihlalleri ile ilgili uygulamalar dünya kamuoyunu daha fazla meşgul etmektedir. Bu çalışmada özellikle ikinci dünya savaşından günümüze kadar geçen süreçte imzalanan sözleşmelerin din ve vicdan hürriyetinin sağlanması ve korunması ile ilgili maddeleri ele alınacaktır.

1945 BM Şartı

İkinci Dünya Savaşı henüz sona ermemişken 1942 yılında yayımlanan BM Bildirisi 1945 tarihinde imzalanan BM Şartı'nın temelini atmıştır. Bu bildiri insan haklarının korunarak, barış ve güvenliğin tesis edilmesi gayesiyle uluslararası ölçekte yeni bir güvenlik sisteminin oluşturulmasının önemine dikkat çekilmiştir (Çağırın 2006, s. 62). 20. Yüzyılın henüz ilk yarısı sona ermemişken sarsıcı bir biçimde iki dünya savaşına ve sonuçlarının yarattığı yıkıma tanıklık eden dünya, kalıcı barışın sağlanabilmesi için birçok girişimde bulunmuştur. BM'nin kurulması ve insan haklarının korunmasına yönelik adımların atılması bu girişimlerden en önemlisidir. Din ve vicdan hürriyetinin korunmasına ilişkin maddeler de bu sayede uluslararası sözleşmelerde yerini almıştır.

Din ve vicdan hürriyeti demokratik devlet hukukunun yadsınamaz bir gerçeğidir. Herkesin kendi isteği doğrultusunda bir dini kabul etme hürriyeti vardır. BM tarafından insan haklarını uygulamak için oluşturulan ayrıntılı çerçeve, din hürriyeti hakkının, ifade özgürlüğü hakkı ve ırk ve cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalmama hakkı ile eşit olduğunu varsayar. Ancak günümüzde dünya üzerinde gerçek anlamda din temelli ayrımcılığa maruz kalan bireylerin haklarını savunabilecek bir mekanizmanın varlığından söz etmek mümkün değildir (Drinan, 2004, s. 41).

1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

10 Aralık 1948'de, BM Genel Kurulu tarafından onaylanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi uluslararası manzarada köklü bir değişime sebep olmuştur ve insan haklarının korunmasına uluslararası bir nitelik kazandırmıştır.

Bu beyanname sayesinde artık bütün milletler bir şekilde insan haklarına bulaşmıştır (Freeman, 2008, s. 4). Beyannamenin 2. Maddesinde; "Her birey ırk, renk, cins, dil, din, siyasi

veya herhangi diğ er bir fark gözetilmeksizin beyannamede belirtilen haklardan ve bütün özgürlüklerden faydalanabilir” (Bakanlar Kurulu Kararı, 2019) denmiştir.

Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. Maddesinde, din ve vicdan hürriyeti, “her bireyin, din, düşünce ve vicdan hürriyeti hakkı vardır; bu hak, din ve inanç değı ştirme hürriyetini, dinini veya inancını bireysel olarak ya da topluca, alenen ya da gizlice, öğretim, uygulama, ibadet ve ayinlerle açığa vurma özgürlüğünü sağlar” (Bakanlar Kurulu Kararı, 2019) şeklinde tanımlanmıştır.

1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın acılarını çekmiş, aydınlanma düşüncesinin yenilenmiş ve etkisi artırılmış devlete karşı “insanı” koruyan bir insani projedir (Hafızoğulları, 2012, s. 165). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde koruma altına alınan haklar, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan kişisel ve siyasal haklardır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde, din ve vicdan hürriyeti 9. Maddede ele alınmıştır. Bu maddede, herkesin din, düşünce ve vicdan hürriyetine sahip olduğu, bu hakkın dinini veya inancını değı ştirme hürriyeti ile bireysel olarak ya da topluluk halinde ibadet etme, dinini başkalarına öğretim aynı zamanda dinini başkalarına beyan etme özgürlüğünü de iç erdiği dile beyan edilmiştir. Maddenin 2. Fıkrasında başkalarının haklarına ve özgürlüklerine mani olmadan dinini veya inancını açıklama özgürlüğüne belirli sınırlamalar içinde sahip olunabileceği ifade edilmiştir (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 2019).

1966 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

1966'da yürürlüğe giren Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 18. Maddesinin dört fıkrasında din ve vicdan hürriyeti ele alınmıştır. Birinci fıkrada, herkesin din, düşünce ve vicdan hürriyetine ve inandıkları dini özgürce yaşayabilme, ibadetlerini ve uygulamalarını yerine getirebilme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.

İkinci fıkrada, hiç kimsenin seçtiği din sebebiyle baskı ve zulme maruz bırakılmayacağı belirtilmiştir.

Üçüncü fıkrada, bireylerin inançlarına ancak kamunun güvenliği, sağlığı ve ahlaki mevzu bahis olduğunda kısıtlamalar getirilebileceği belirtilmiştir.

Dördüncü fıkrada ise, sözleşmeye taraf olan devletlerin, çocuklarına kendi dinlerinin eğitimini vermek isteyen velilerin haklarına saygı duymakla yükümlü olduğu belirtilmiştir (Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışışleri Komisyonu Raporu, 2019).

Maddelerde açıkça belirtilen bireylerin dini ve vicdani özgürlüklerini güvence altına alma devlete yüklenen bir sorumluluktur. Aynı zamanda devletin vatandaşları üzerinde dinsel boyutta kesinlikle baskı oluşturamayacağını, vatandaşların dinleri sebebiyle hiçbir ayrımcılığa maruz bırakılmayacağını da güvence altına almaktadır. Ne yazık ki sözleşmeyi kabul ederek imzalayan birçok devletin vatandaşları dini ve vicdani özgürlüklerine tam anlamıyla sahip değ ildirler. Modern devletlerin çoğu anayasalarında din ve vicdan özgürlüğüne yer vermiş ancak Batılı ülkelerin çoğu devlet ve kilise ilişkisini ve kiliseye olan bağıllıklarını da kanunlar yoluyla güvence altına almışlardır. Örneğin; Norveç ve Danimarka vatandaşları aksini beyan etmedikçe

resmi olarak devlet kilisesinin (Evanjelik Luteryen Kilisesi) mensubu olarak kabul edilirler. Devletin kilisesine bağlı olanlar diğer dini grupların sahip olmadığı haklara sahiptirler. Devlet kiliseye mali destek sağlar. Anayasaya göre Kral ve devlet görevlilerinin çoğu kiliseye mensup olmak zorundadır (Şencan, 2011, s. 27-63). İngiltere de resmi olarak İngiliz Anglikan Kilisesi'ne bağlıdır. Kilise kanun üstünde birçok hakka sahiptir. Kral ve Kraliçenin taç giyme töreni başpiskopos tarafından yönetilir ve Kraliçe kilisenin başı olarak kabul edilir. Yunanistan da resmi olarak Ortodoks kilisesine bağlıdır. Devlet kiliseye maddi yardımlarda bulunur. Din eğitimi zorunludur. Birçok kanuni metinde dine ve kiliseye atıf vardır (2011, s. 78-79). İtalya, seküler bir yapıya sahiptir. Ancak Anayasa'nın 7. Maddesi Katolik Kilisesi'ne ayrıcalıklar sağlamaktadır.⁴

1981 Din veya İnanca Dayalı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme

25 Kasım 1981 tarihinde BM Genel Kurulu'nda onaylanan 36/55 sayılı kararın 1. Maddesinde “din, düşünce ve vicdan özgürlüğü hakkı”, 2. Maddesinde “ayrımcılık yasağı”, 3. Maddesinde “dine ya da inanca dayalı ayrımcılığın anlamı”, 4. Maddesinde “dine ya da inanca dayalı ayrımcılığı önleme ve ortadan kaldırma yükümlülüğü”, 5. Maddesinde “çocuğun hakları”, 6. Maddesinde “din veya vicdan özgürlüğünün içeriği”, 7. Maddesinde “hakların ulusal hukukla olan ilişkisi”, 8. Ve son maddesinde ise “hakların uluslararası belgelerle ilişkisi” (Dine veya İnanca Dayalı Müsamahasızlığın ve Ayrımcılığın Bütün Şekilleriyle Ortadan Kaldırılması Hakkında Bildiri, 2019) ele alınmıştır.

2000. maddedeki fıkralar düşünce, din ve vicdan hürriyetinin uluslararası hukuk bağlamında gün geçtikçe daha kapsamlı bir hale geldiğinin kanıtıdır. Bahsi geçen maddenin alt fıkralarında,

- Dini inançları doğrultusunda bireylerin ibadet için belirli yerleri kurma ve kullanma özgürlüğüne;
- İnsani yardımlar amacıyla vakıflar ve kurumlar kurma özgürlüğüne;
- İnançlarının gereği yapılan tören ve geleneklerde ihtiyaç duyulan araçları kullanma özgürlüğüne;
- İnançları doğrultusunda yayım yapma özgürlüğüne;
- İnançları doğrultusunda bireylere eğitim verme ve bunlar için gerekli mekânları yapma özgürlüğüne;
- Gönüllü olan bireylerden ya da kurumlardan maddi anlamda yardım talep etme özgürlüğüne;
- Din veya inanç bakımından uygun olan, gerekli dini önderleri yetiştirme ve belirleme özgürlüğüne;
- Din ve inançlarının gereği olarak bireylerin özel günleri ve bayramları kutlama özgürlüğüne;

---

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hüdayi Şencan, (2011). *Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi*, TBMM Araştırma Merkezi.

• Ulusal ya da uluslararası anlamda din veya inançla ilgili mevzularda diğer topluluklarla iletişim kurabilme özgürlüğüne yer verilmiştir (Dine veya İnanca Dayalı Müsamahasızlığın ve Ayırmacılığın Bütün Şekilleriyle Ortadan Kaldırılması Hakkında Bildiri, 2019).

1981 yılında imzalanan bu sözleşmenin daha önceki yıllarda çıkarılan sözleşmelerle kıyaslandığında bireylere dinlerini yaşama ve yayma anlamında daha fazla özgürlük tanıdığı göze çarpmaktadır.

1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

BM Genel Kurulu'nca 20 Kasım 1989 tarihinde onaylanan sözleşmenin 14. Maddesinde sözleşmeye taraf olan devletlerin, çocukların din, düşünce ve vicdan hürriyetlerine saygı göstereceği dile getirilmiştir. Aynı sözleşmenin 20. Maddesinde devlet koruması altında bulunan çocukların bakıcı aile yanına verilmesi durumunda çocuğun etnik, dini ve kültürel kimliğinin göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir. Ayrıca sözleşmenin 30. Maddesinde soy, din veya dil bakımından azınlık kabul edilen halklardan olan çocukların kendi dinlerine inanma ve ibadetlerini tatbik etme hakkına saygı gösterileceği belirtilmiştir (Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 2019).

2000 AB Temel Haklar Şartı

AB Temel Haklar Şartı'nın 10. Maddesinde daha önce bahsi geçen sözleşmelerde de olduğu gibi öncelikli olarak her bireyin din ve vicdan hürriyetine sahip olduğu ve bu hak doğrultusunda bireysel ya da toplu olarak, açıkça ya da gizli bir biçimde dinini uygulama ve açığa vurma özgürlüğüne sahip olduğu beyan edilmiştir. Ayrıca dini inançları sebebiyle bireylerin askerlik görevini yapmayı reddetme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir (Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi, 2019).

Aynı bildirgenin 22. Maddesinde Avrupa Birliği'nin, kültürel, dini ve dilsel çeşitliliğe saygı göstereceği dile getirilmiştir (AB Temel Haklar Bildirgesi, 2019).

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca gücü elinde tutanların insan haklarına aykırı tutumları, ırk ayrımcılığı, yabancı düşmanlığı, mezhep çatışmaları, azınlıklara ve sığınmacılara yönelik düşmanca tutumlar din ve vicdan hürriyetinin garanti altına alınmasını sağlamak için pek çok uluslararası sözleşmenin yapılmasının zorunluluğunu doğurmuştur. Din ve vicdan hürriyetinin kazanılması Aydınlanma'nın sonucudur. Bu süreçte, devletler din ve vicdan hürriyetinin sınırlarını çizmeye ve içeriğini oluşturmaya çabalarken, diğer taraftan toplumlar için vazgeçilmez bir unsur olan dinin hukuki düzendeki yerini belirlemeye çalışmışlardır.

Çalışmada ele alınan sözleşmelerde de açıkça görüldüğü üzere herkesin doğuştan sahip olduğu haklar kapsamında din ve vicdan hürriyeti hakkı da vardır. Her bireyin istediği dine ya da inanca sahip olması, bireysel veyahut toplu olarak ibadetinin icaplarını yerine getirmesi, bunları öğrenme ve öğretme ihtiyacının karşılanması özgürlüğü vardır. Hiç kimsenin din ve vicdan özgürlüğünü yıpratıcı bir taarruza ve baskıya maruz bırakılmaması için taraf ülkelerce imzalanan bu sözleşmelerin varlığı bile din, inanç ve ibadet konularında istenilen ölçüde yol alınmadığının göstergesidir. Bu sözleşmelere müdahil ülkelerin iç hukuk kanallarıyla çözümleyemedikleri insani sorunları uluslararası sözleşmeler garantörlüğünde çözüm aranması

ihtiyacını doğurmuştur. Ancak insan hakları idealleri ile gerçek dünyada karşılaşılan insan hakları ihlalleri arasında oldukça büyük bir uçurum bulunmaktadır (Freeman, 2008, s. 5). BM, insan haklarını bir kavram olarak uluslararası hukuka ve uluslararası politikaya dâhil etmiştir. Uluslararası politikada söz sahibi olan devletlerin insan hakları ile söylemlerinde her ne kadar olumlu mesajlar verseler de, uygulama konusunda sınıfta kaldıkları malumdur. Öyle ki, son on yılda Avrupa ülkelerinde din uygulamaları üzerindeki hükümet kısıtlamaları artış göstermiş ve Avrupa’da birçok hükümet Müslüman kadınların elbiselerine sınırlar getirmiştir. Fransa’da ve Belçika’da devlet okullarındaki Müslüman öğrencilerin ve devlet kurumlarında çalışan Müslümanların başörtüsü ve türban takmaları, Hıristiyan ve Musevilerin de “göze çarpan dini semboller” kullanmaları yasaklanmıştır. Ayrıca Fransa’da resmi kimlik belgesi fotoğraflarında başörtüsü kullanılmasına da yasak getirilmiştir (Glendon; Al-Hibri, 2012). Bosna Hersek’te adli kurumlarda çalışanların başörtüsü de dâhil olmak üzere dini sembollerini kullanmaları yasaklanmıştır. İspanya’da Müslüman kadınlara peçe yasağı getirilmiştir. Almanya ve Slovenya’da, ‘sünnet’ yetkililer tarafından dini bir uygulama olarak kabul edilmemiş aksine cezai suç olarak tanımlanmıştır (Tidey, 2019). Özellikle, Avrupa’da artış gösteren dini uygulamalarla ilgili kısıtlamalar, hoşgörüsüzlüğün, yabancı düşmanlığının ve ötekileştirmenin sonucudur.

Din ve vicdan hürriyetinin gerçek anlamda korunmasını sağlayacak uluslararası anlamda hukuki düzenlemeler olsa da yaşanan aksaklıkları, ihlalleri ve zulümleri ortadan kaldıracak güçte devletler üstü bir mekanizmadan bahsetmek mümkün değildir. İnsanoğlu bu yolda pek çok adım atmış ve çok çaba sarf etmiş olsa da dünya genelinde hukuki kuralların tam olarak uygulanabildiğini söylemek yanlış olacaktır. Var olan sistemdeki aksaklıkları tespit ederek yeni düzenlemelerin yapılması ve ayrımcılık yapılmaksızın evrensel ölçekte bu düzenlemelere uyulması din ve vicdan hürriyetinin korunması açısından verilen çabanın daha gerçekçi olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Anadol, C. (2001). *Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti*, Burak Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Zühtü (2005). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 11. Ve 14. Protokoller ile değiştirilen metin (2010). Avrupa Antlaşmaları Serisi, No. 5. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yazı İşleri Müdürlüğü.
- Baderin, Mashood A. (2009). “Religion and International Law: Friends or Foes?”, *European Human Rights Law Review*, Sweet & Maxwell Law Publishers.
- Başgil, Ali Fuad (2017). *Din ve Laiklik*, Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, İstanbul.
- Clarke, Desmond M. (1986). “Freedom of Thought in Schools: A Comparative Study”, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. No. 2, 35, s. 271.
- Çağırın, Mehmet Emin (2006). *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, Platin Yayınları, Ankara.
- Dickson, Brice (1995). “The United Nations and Freedom of Religion”, *The International Comparative Law Quarterly*, 44 (2).
- Drinan, Robert F. (2004). *Can God & Caesar Coexist? Balancing Religious Freedom and International Law*, New Haven: Yale University Press.

- Donnelly, Jack (1995). *Teori ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Draper, G.I.A.D. (1966). "Religious Freedom and International Law", *New Blackfriars*, Vol. 48, No. 558, s. 79.
- Evans, C. (2005). "The Double-Edged Sword: Religious Influences on International Humanitarian Law", *Melbourne Journal of International Law*, 6/1.
- Erdoğan, M. (2001). *Dersimiz Özgürlük*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, Mustafa (2011). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion Kitabevi Yayınları.
- Freeman, Michael (2008). *İnsan Hakları: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*, çev. A. Erkan Koca, Asena Topçubaşı, Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Hafızoğulları, Zeki (2012). "Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Tarafı Olduğu İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde Laiklik, Düşünce, Vicdan ve Din Hürriyeti", *Ankara Barosu Dergisi*.
- Janis, M. W. (1988). "Religion and International Law", *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, Vol.82, ss. 195-220.
- Janis, Mark W., & Carolyn Evans (eds.) (1999). *Religion and International Law*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2002). *Özgürlükler Hukuku*, İmge Kitabevi, 6. Basım, Ankara.
- Karaman, H. (1996). *İslam'da İnsan Hakları, Din, Vicdan ve Düşünce Hürriyeti*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Nal, S. (2002). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57-4.
- Öktem, Akif Emre (2002). *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Özenç, Berke (2006). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü*, Kitap Yayınları, İstanbul.
- Özipek, B. B. (2011). "Din ve Vicdan Özgürlüğü: Türkiye için bir Anayasal Çerçeve Önerisi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 19.
- Pazarıcı, Hüseyin (1999). *Uluslararası Hukuk Dersleri*, I. Kitap, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Şencan, Hüdayi (2011). *Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi*, TBMM Araştırma Merkezi.
- Turan, İ. (2012). "Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye'de Din Eğitiminin Yasal Dayanakları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (32).
- Ünal, Şeref (1995). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara.
- Vural, H. (2014). "Anayasada Din Özgürlüğü" Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, Cilt 69, No. 2.
- Yılmaz, Ömer (2007). "Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Ulus Anayasalarında "Din ve Vicdan Özgürlüğü", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, <https://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf> (Erişim tarihi: 11.11.2019 Saat: 23:47)
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf (Erişim tarihi: 12.11.2019 Saat: 02:30)
- Bakanlar Kurulu Kararı, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/EvrenselBeyanname.pdf> (Erişim tarihi: 12.11.2019 Saat: 01:25)

- Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu(1/589) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pf> (Erişim tarihi: 12.11.2019 Saat: 11:48)
- Dine veya İnanca Dayalı Müsamahasızlığın ve Ayırmacılığın Bütün Şekilleriyle Ortadan Kaldırılması Hakkında Bildiri) http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/DIN_VE_INANC.pdf (25 Kasım 1981) (Erişim tarihi: 13.11.2019 Saat: 15:32)
- Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi, <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708> (Erişim tarihi: 14.11.2019 Saat: 16:10)
- İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim tarihi: 12.11.2019 Saat: 20:58)
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, <https://www.unicef.org/turkey/çocuk-haklarına-dair-sözleşme> (Erişim Tarihi:15.11.2019 Saat: 12:46)
- Tidey, Alice (2019). "Government Restrictions on Religion Rising in Europe"- Pew Research Centre Study, <https://www.euronews.com/2019/07/16/government-restrictions-on-religion-rising-in-europe-pew-research-centre-study> (Erişim tarihi: 23.11.2019 Saat: 16:37)
- Glendon M. A., Azizah Al-Hibri (2012). "Internationally Protected Rights of Religious Expression are Under Increasing Pressure", <https://nationalinterest.org/commentary/western-europe-vs-religious-freedom-7869> (Erişim tarihi: 23.11.2019 Saat: 20:37)

Twitler ve Sokaklar: Sosyal Medya ve Günümüzün Eylemciliği

(Tweets and Streets: Social Media and Contemporary Activism) – Paolo Gerbaudo –
Pluto Press, London, UK, 2012.

Değerlendiren: Niyazi KARABULUT

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Konya, Türkiye, nkarabulut@erbakan.edu.tr

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

*Geliş:*13.09.2019

*Kabul:*02.10.2019

*Yayın:*05.12.2019

ÖZET

Yoğun rekabetin yaşandığı piyasalarda, yetkinlik sahibi ve yüksek motivasyonlu insan kaynağı en önemli değer haline gelmektedir. İşletmeler kaynaklarını güvence altına almak ve rasyonel bir şekilde değerlendirebilmek için doğru iş gören grubuna ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer üretim faktörlerine nazaran insan kaynaklarının taklidi ve ikamesi zor olmakla birlikte işletmelerin sürdürülebilirliği insan kaynaklarını ustaca kullanmasına bağlıdır. Bu nedenle çalışanlarının değerini, belirleyen, ölçen ve elde edilen verileri işletme ile ilgili bilgi kullanıcılarına ileten insan kaynakları muhasebesi önem kazanmaktadır. İnsan kaynakları muhasebesi ile işletmelerin insan kaynakları değerinin somut rakamlarla ifade edilmesi ve kullanılacak yöntemlerin belirlenmesi son yıllarda yapılan araştırmalarda sıklıkla gündeme gelmektedir.

Çalışmanın amacı “İnsan Kaynakları Muhasebesi” kavramına ve insan kaynakları değerini ölçmede kullanılan yöntemlere değinerek, işletmeler açısından bu uygulamaların farkındalığını arttırmaktır. Bu kapsamda çalışmada özellikle bu yöntemlerden Hintli işletmeler tarafından yoğun olarak kullanılan “Lev ve Schwartz Modeli” ayrıntılı olarak incelenmiştir. Modelin uygulanabilirliği bir işletmeden alınan verilerle örneklendirilerek, şirketlerin mali tablolarında nasıl gösterilebileceğine ilişkin tartışma ve önerilerde bulunulmuştur.

GİRİŞ

Sosyal medya, geleneksel medyanın sunduğu haberdar etme ve bilgi dolaşımını sağlama fonksiyonlarına ek olarak kullanıcılarına bir etkileşim alanı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bilginin daha hızlı ve doğrudan dolaşımı da sosyal medyayı öne çıkaran önemli bir faktör olmaktadır. Bu kapsamda sosyal medya insanlara haber ve bilgilere ulaşma imkânı sağlamanın ötesinde özellikle siyasal ve toplumsal olaylara hızlı bir şekilde tepki gösterebilme ve

örgütlenme fırsatlarını da tanımaktadır. Özellikle dünya çapında çok geniş bir kullanıcı sayısına sahip olan Facebook ve Twitter gibi kanallar günümüzde önemli bir örgütlenme ve toplumsal tepki üretme alanı özelliği kazanmışlardır. Yakın dönemde gerçekleşen büyük çaplı kitle hareketlerinin altyapısı da incelendiğinde sosyal medya ile sokak eylemleri arasındaki bağlantı kolayca gözlemlenebilmektedir. Gerbaudo'nun 2012 yılında Pluto Press tarafından Londra'da yayımlanan ve 2014 yılında Osman Akınhay tarafından "Twitter ve Sokaklar: Sosyal Medya ve Günümüzün Eylemciliği" olarak Türkçe'ye çevrilen çalışması da temel olarak sosyal medya ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Eserin yazarı Paolo Gerbaudo King's College'da Dijital Kültür ve Toplum alanında çalışmalar yürüten bir akademisyen olmasının yanında Londra Dijital Kültür Çalışmaları Merkezi'nin de koordinaörlüğünü yürütmektedir.

Toplamda 208 sayfadan oluşan eserde konu, giriş ve sonuç bölümleri dahil olmak üzere 7 bölüme ayrılarak işlenmektedir. Özel olarak Twitter ve Facebook'un sokak hareketlerinde oynadığı roller; 2011'de Mısır'da gerçekleşen Tahrir Meydanı, İspanya'da gerçekleşen Öfkeliiler Hareketi ve ABD'de gerçekleşen Occupy Wall Street eylemleri üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yazar sosyal medyanın yükselişi ile 21. Yüzyılın yeni eylem biçimlerinin ortaya çıkışı arasındaki bağlantıyı çözümlenme amacındadır. Bu amaçla yukarıda ismi geçen 3 sokak hareketine katılmış olan 80 kişiyle yerinde mülakat yapan yazar, aynı zamanda Facebook sayfaları ve Twitter paylaşımları üzerine de bir tarama yaparak çalışmanın yöntemini oluşturmuştur.

Eserin giriş bölümünde halk hareketlerine katılan eylemcilerin sosyal medyayı eylemleri harekete geçirme aracı olarak nasıl kullandıkları incelenmiştir. Sosyal medyanın eylemlerin "koreografisinin" oluşturulmasında en önemli kanal olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (Gerbaudo, 2012; 4). Her ne kadar eylemlerin dünya çapında yankı bulmasında şehirlerin en önemli meydanlarının işgal edilmesi sosyal medyanın bilgi yayma fonksiyonundan daha önemli bir yer tutuyor olsa da eylemlerin duygusal ve ideolojik zemininin hazırlanmasında en önemli rolün sosyal medyaya düştüğü iddia edilmiştir. Bu iddianın savunulması için ise yazar, daha önceden Manuel Castells, Antonio Negri ve Michael Hardt gibi akademisyenler tarafından ortaya atılmış olan "kümelenmeler" ve "ağlar" gibi kavramlar üzerinden bir değerlendirmede bulunarak yeni eylem biçimlerinin sanıldığı gibi "kendiliğinden" yahut "lidersiz" olmadıklarını bunun yerine "yumuşak" yahut "akışkan" bir liderlik tarzına sahip olduklarını ifade etmektedir (Gerbaudo, 2012; 15). Giriş bölümünden sonra devam eden beş bölüm; bu savın temellendirilmesi, seçili halk hareketleri üzerinden örneklendirilmesi ve yapılan nicel değerlendirme sonucunda analiz edilmesi üzerine inşa edilmiştir.

Eserin "Dostça Yeniden Bir Araya Gelişler: Sosyal Medya ve Bir Araya Gelmenin Koreografisi" (Gerbaudo, 2012; 18) başlıklı birinci bölümünde, yeni halk hareketlerinin kendiliğinden değil sosyal medyanın da etkisiyle oluşan duygusal temelli bir mobilizasyon süreciyle ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Özellikle son dönem halk hareketlerinin sembolik olarak önemli görülen kamusal alanlarda gerçekleştirilmesinin ve tek bir alanda toplanmaya yönelik koreografisinin dışardan gözlemlenebilen bir durum olduğunu düşündüğümüzde yazarın kendiliğindenliğe karşı duruşunun haklı olduğunu ifade edebiliriz. Zira hem Tahrir hem de Wall Street eylemlerinde, önceden dizayn edilip tüm eylemcilere bildirilen bir eylem düzeni olmadığına göre katılımcıların hareket düzenini belirleyen bir akışkanlıktan ve koreografiden söz etmek yerinde olacaktır. Bu noktada yazarın ifade ettiği sosyal medyanın etkileşim gücüyle ortaya çıkan akışkan liderlik ifadesinin bu durum için uygun olduğu sonucuna varılabilmektedir. Zira sosyal medyada tepkinin büyümesine öncülük eden Facebook ve Twitter kullanıcıları her ne

kadar liderlik görevini üstlenmiyor gibi görünseler de ortak bir tepkinin oluşmasında itici güç oluşturarak tepkinin kamusal alanlara taşınmasında önemli rol oynamışlardır.

“Biz Yorum ve Beğeni İnsanları Değiliz: Shabab-Al-Facebook Devrimci Birleşmesi” (Gerbaudo, 2012; 48) başlıklı ikinci bölümde sosyal medyanın 2011’de Mısır’da Mübarek’e karşı gerçekleştirilen eylemlerdeki rolü tartışılmaktadır. Facebook Gençliği (Shabab-Al-Facebook) olarak adlandırılan eylemci grubun farklı Facebook gruplarında Mübarek karşıtı tepkiyi yükseltmeleri sonucunda tepkinin Tahrir Meydan’ına taşındığı ifade edilmektedir. Burada yazar, Facebook’ta yükselen tepkinin kamusal alandaki birleşmeye ön ayak olduğunu ve bu tepkinin sosyal medyada gerçekleşmesinden dolayı Mübarek rejimi tarafından engellenemediğini, tepki gösterenler arasındaki iletişimin koparılamadığını belirtmektedir. Sosyal medyadan kurulan etkileşimin kısıtlanmasının zor olması, bireysel olarak farklı kişiler tarafından ortaya konulan tepkilerin ortak bir tepkiye dönüşmesini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla Mübarek karşıtı eylemlerin kamusal alana taşınmasında sosyal medyanın rolünün, yazarın belirttiği gibi, belirleyici olduğu gözlemlenebilmektedir. Gerbaudo, Mısır’da gerçekleşen eylemler ile sosyal medya arasındaki ilişkinin bir diğer önemli boyutunun ise daha sonrasında batıda gerçekleşen eylemlerde bu ilişkinin örnek alınması olduğunu da vurgulamaktadır.

“Biz Facebook’ta Değil Sokaklardayız: Öfke Hasadı” (Gerbaudo, 2012; 76) başlıklı üçüncü bölümde sosyal medyanın 2011 yılında İspanya’da gerçekleşen Öfkeli Hareketi’ndeki rolü tartışılmaktadır. Yine bireyler bazında dağınık olarak sosyal medya vasıtasıyla hali hazırda gösterilmekte olan öfkenin, kamusal alanda nasıl bir araya getirildiği ve daha sonrasında Puerta del Sol meydanında toplanan protestoların devamlılığının sosyal medyadan nasıl sağlanmaya çalışıldığı anlatılmaktadır. Bu kısımda yazar, İspanya örneğinde özellikle ele geçirilen Puerta del Sol Meydanı’ndan Twitter ve Facebook vasıtasıyla yapılan canlı yayınların ve diğer video paylaşımlarının eyleme destek verenlerin ve sempati duyanların meydana toplanmasının kolaylaştırılması açısından büyük bir önemi olduğundan bahsetmektedir. Öfkeli olan bireylerin dikkatlerinin meydana toplanması açısından meydana yaşanan hadiselerin canlı olarak sosyal medyadan aktarılmasının duygusal bir zemin oluşturmada da etkili olacağı düşünüldüğünde bu noktada da yazarın savlarının geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Mısır’daki eylemler sonrasında, oradaki sosyal medya pratiklerinde yaşanan tecrübenin de etkisiyle İspanya’da sosyal medyanın daha aktif bir şekilde kullanıldığı ifade edilebilir.

Eserin “Bir Devrim Başlat(ma)mış Hashtag: %99’a Varan Emekçiler” (Gerbaudo, 2012; 102) başlıklı dördüncü bölümünde yine 2011 yılında ABD’de gerçekleştirilen Occupy Wall Street (Wall Street’i İşgal Et) eylemleri ile sosyal medya arasındaki ilişki incelenmektedir. Önceki örneklerden farklı olarak Wall Street eylemlerinde sosyal medyanın duygusal zemin oluşturmadaki başarısızlığı ve tepkiyi kamusal alanlara taşımaktaki eksiklikleri bu bölümde öne sürülmektedir. Nitekim eylemciler kamusal alanlarda toplanmadan önce sosyal medya üzerinden yapılan çağrının uzun bir süre karşılıksız kalması bu durumu doğrular niteliktedir. Ancak Gerbaudo burada sosyal medyanın rolünün bu kez de eylem alanında yaşananların yayınlanması ve geniş kitlelere ulaştırılması ile eylemin bir uzantısı olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Zira diğer örneklerde olduğu gibi eylemlerin katılımcı sayısı beklenenin üstünde bir seviyeye ulaşamamış olsa da eylemler dünya çapında büyük yankı uyandırmış ve amacına ulaşmıştı. Özellikle biz %99’uz söyleminin sosyal medyada uzun süre kalıcı olması sokak eylemine de farklı bir boyut kazandırmıştır.

Sosyal medya ile daha önce verilen tüm örneklerin ilişkisi üzerine karşılaştırmalı bir analize yer verilen beşinci bölümün başlığı “Beni Takip Et Ama Sana Yol Göstermemi Bekleme: Akışkan Örgütlenme ve Koreografik Liderlik” (Gerbaudo, 2012; 134). Bu bölümde yazar kendi üretmiş olduğu “bir araya gelmenin koreografisi” (Gerbaudo, 2012; 135) ifadesini inceleme yaptığı örnekler arasında bir karşılaştırma yaparak açıklamaktadır. Günümüzde meydana gelen halk hareketlerinin sosyal medyanın etkisiyle akışkan ve informal bir liderlik yapısına sahip olduklarını, iddia edildiği gibi lidersiz olmadıklarını ve etkileşimli karakterleri sayesinde koreografik olarak biçimlendiklerini ifade etmektedir. Facebook ve Twitter’ın insanların ortak paydada buluşmaları, tepkilerini ortaya koymak için iç koordinasyonu sağlamaları ve toplanma yeri olarak belirlenen meydana bir araya gelmeleri için birer araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Burada ortaya çıkan örgütlenmenin önceden planlanmamış ve herhangi bir ideolojiye bağlı gruplar tarafından organize edilmemiş olması ise bu yeni eylem biçiminin en önemli özelliği olarak ifade edilmektedir.

Son olarak, sonuç bölümünde geçmiş yıllardaki eylem pratikleri ile sosyal medya etkisi ile yenilenmiş olan eylem pratikleri arasında karşılaştırmalar yapılarak sosyal medyanın etkileri ortaya konulmaktadır. Çalışmada görüşme yapılan kişilerden elde edilen verilerin nicel bir analizine de yer verilen bu son bölümde yeni eylem biçimlerinin iletişim, örgütlenme, bir araya gelme ve liderlik özellikleri bağlamında ne tarz farklılıklar gösterdiği ortaya konulmaktadır. Ancak yazarın da kitabın farklı kısımlarında yer verdiği üzere çevrimiçi örgütlenmeler yahut sosyal medya aktivistliği kamusal alanlardaki krizlere çare bulmak için tek başına yeterli olmayan yöntemler olarak görünmektedirler. Sosyal medyada ortaya çıkan tepkinin meydanlarda dile getirilmesi sosyal medyanın bir ateşleyici görevi gördüğünü bize gösteriyor olsa da eylemlerin başarısının yahut başarısızlığının sosyal medyaya bağlanabilmesi oldukça zordur. Bu durumdan ötürü sosyal medya ile halk hareketleri arasında su götürmez bir ilişki olduğu kabul edilmekle birlikte bu ilişkinin sonucunda elde edilen çıktı üzerinde bir değerlendirme yapmak her zaman sağlıklı ve net bir sonuç vermeyecektir.

Eserin gidişatı ve olayları inceleme yöntemi bağlamında, halk hareketlerinin belirli ideolojik temellerden koparak halkın ortak düşüncelerini yasıtmaya yöneldiğinin bir mesaj olarak verilmeye çalışıldığı gözlemlenebilmektedir. Ancak ifade edilmelidir ki sosyal medyada paylaşılan içerikler ve çağrılar her zaman ideolojik bir altyapıdan yoksun değildir. Yani sosyal medyadan örgütlenme fitili ateşlenen hareketlerin belirli ideolojilere bağlı olmadığını, halkın çoğunluğunun tepkisini yansıttığını ve doğru yönlendirmeler ortaya çıkarttığını söylemek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında eser her ne kadar eylemlere tarafsız bir bakış açısı ile yaklaşıyor olsa da ortaya koyduğu düşünceler bakımından belli bir tarafa doğru meyil gösterdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca sosyal medya yahut çevrimiçi toplantı yoluyla bir araya gelindiği ifade edilen eylemlerden seçilen eylemcilerle yapılan görüşmelerden çıkan bir sonuç, üçüncü bölümün başlığında da yer aldığı üzere, eylemcilerin kendilerini yalnızca beğenen ve yorum yapan kişiler olarak değil meydanlarda da tepkilerini gösteren kişiler olarak görmeleridir. Yazarın da sonuç bölümünde belirtmiş olduğu üzere, eylemlerin ilk adımlarını sosyal medyadan atmış olan eylemcilerin neredeyse hepsi kendilerinin çevrimiçi birer topluluk olmadıklarını aksine gerçek aktivistler olduklarını savunmaktadırlar. Yani eylemciler sanal birer aktivist olarak algılanmaktan, internet üzerinden örgütleniyor olarak algılanmaktan ve mobilizasyonlarını internete borçlu olduklarının düşünülmesinden çekinmektedirler (Gerbaudo, 2012; 52-55).

Sonuç olarak kısaca belirtmek gerekir ki, eserde sosyal medyanın günümüz eylem

biçimlerinde ve halk hareketlerinde ne kadar etkili ve belirleyici bir rol oynadığı açıkça ortaya konulmaktadır ancak yeni medya aktivistler tarafından aktif olarak kullanılmasına rağmen hala tam olarak bir eylem alanı olarak meşruiyetini kazanamamıştır. Eserde bahsedilen eylemlerin gerçekleştiği ve eserin yayınlandığı dönemlerden bugüne geçen süreçte sosyal medyada devletler tarafından hukuki olarak alınan önlemler de göz önünde bulundurulduğunda, günümüzün yeni eylem biçimlerinin oluşmasında sosyal medyanın ne kadar öne çıktığı ve bir tehdit arz etmekte olduğu da gözlemlenebilmektedir. Bu tehdit daha önceden sokaklarda örgütlenen eylemlerin artık sanal ortamlarda devlet kontrolünden daha izole bir şekilde örgütlenebiliyor olmalarından tutun sosyal medya vasıtasıyla eylemlerin daha fazla tepkiye yol açmasına kadar birçok çerçevede değerlendirilebilir.

Eser 2012 yılında yayınlanmış bir eser olması nedeniyle bugüne kadar birçok farklı alanda bir referans noktası olarak kullanılmıştır. Literatürde internet ve özellikle sosyal medya dünyasının siyasi hayat ve siyasi hareketler bağlamında incelenmesi açısından çokça kaynak gösterilen bir eser konumuna erişmiştir. Sosyal medyanın seçim kampanyalarında kullanımında nasıl bir misyon üstlendiğine dair çalışmalarda (Dollbahum, 2017; Gaber, 2017; Samuel-Azran & Yarchi, 2018) çokça referans alınan bir eser olması ise dikkat çekmektedir. Türkçe çalışmalarda da az da olsa bahsedilmiş olan eser, özellikle Gezi Parkı eylemlerinin eserde bahsedilen eylemlerde gerçekleşen sokak hareketleri ile sosyal medya arasındaki ilişkileri yansıtır yansıtmadığı üzerine bir karşılaştırma aracı olarak kullanılmıştır (Irak, 2015; İnceoğlu, 2015; Korap Özel & Deniz, 2015; Güven, 2018; Erkmén vd., 2019; Kıyan, 2019). Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerinin, internetin ve sosyal medyanın siyasal hayata, sokağa ve gündelik hayata etkileri ile ilgili yapılan çalışmalarda da bir kaynak olarak kullanılmıştır (Durdağ, 2017; Karlıdağ, 2017; Işık vd., 2018). Bu kapsamda eserin hali hazırda bir kaynak olarak kullanıldığını ancak kullanım alanınının sınırlı bir alanda sıkışıp kaldığını da ifade etmek mümkündür. Zira eserin siyasal hayata ve sosyal medyaya dair karşılaştırmalı temelde incelenebilecek birçok alanda kaynak olarak sunduğu araştırma sonuçları bulunmaktadır. Ayrıca Türkçe çalışmalarda eserin sunduğu bilgilere karşı geliştirilen ve bu kapsamda bir eleştiri üreten bir çalışma da bulunmadığı gözlemlenmiştir. Ancak eserin özellikle Türkiye siyaseti çerçevesinde değerlendirildiğinde eleştiriye açık yönlerinin olabileceği düşünülmektedir.

Eserin geniş okuyucu kitlelerine erişmesi ve bir referans noktası olma özelliği kazanması ile birlikte yazar da daha sonraki çalışmalarında eseri bir başvuru noktası olarak değerlendirmiştir. Dijital aktivizm (Gerbaudo & Trere, 2015; 866-867), sosyal medya aktivizmi (Gerbaudo, 2017a) ve sosyal medya popülizmi (Gerbaudo, 2018) gibi kavramsallaştırmaların açıklanmasında yine kendi eserini referans olarak göstermiştir. Yazar, özellikle eserde yer vermiş olduğu örnekler üzerinden yaptığı açıklamalara sonraki çalışmalarında sık sık yer vermektedir ve böylece bu örneklerin geçerliliğini koruduğu yönündeki savunusunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Gerbaudo (2017b), henüz Türkçe'ye çevrilmemiş olan "The mask and the flag: Populism, citizenism, and global protest (Maske ve Bayrak: Popülizm, vatandaşlık ve küresel protesto)" isimli kitabında protesto biçimlerinden bahsederken yine 2011 yılı eylemlerine atıfta bulunarak bu çıkış noktasından bir açıklamaya girişmektedir. Bu bağlamda ifade edilmelidir ki yazar örnek olarak kullandığı eylemler üzerinden bir sınıflandırma yapma yoluna giderek kendi çalışmasının üzerine eklemektedir (Gerbaudo, 2017b; 111). Özel olarak "İşgal Et (Occupy)" eylemlerinin dünya genelinde bir yaygınlık kazanmasının ve belirli bir eylem biçimi üzerinden çok farklı yerlerde örneklerinin görülmesinin arkasında sosyal medyanın gücü olduğu savunusu bu anlamda öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak Gerbaudo'nun eseri, sosyal medyanın hem ortak tepkinin oluşturulmasında nasıl etkili bir araç olarak kullanılabileceğini göstermesi bağlamında hem de ortak tepkiyi nasıl üretebileceğini göstererek devletler için önlem alınması gereken yeni bir tehdit alanına işaret etmesi bağlamında iki yönlü bir etkiye sahiptir. Sahada yürütülen bir çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkan bu eserin arkasından gelen çalışmalara da kaynak teşkil etmesinin, etkinin iki yönünün de devam eden çalışmalarda daha iyi anlaşılabilmesi bir ortam yarattığı düşünülmektedir. Önemli bir çıktı olarak kabul edilmelidir ki, sosyal medya hayatımızın hemen hemen her alanında olduğu gibi toplumsal ve siyasal olaylarda da önemli bir yer kazanmıştır ve bu noktada önemli olan onu doğru ve yasal sınırlar içinde kullanarak ondan faydalanabilmektir.

KAYNAKÇA

- Akintoye, R. I. (2012). The relevance of human resource accounting to effective financial reporting, *International Journal of Business Management and Economic Research*, 3 (4), 566-572.
- Aydın, S., Çanakçıoğlu, M. & Tuncay, E. F. (2015). İnsan kaynakları muhasebesi: karşılaştırmalı bir değerlendirme, *Kadir Has İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 (4), 679-689.
- Bayram, M. (2018). İnsan kaynakları muhasebesi çerçevesinde türkiye muhasebe standartlarının incelenmesi ve insan kaynakları muhasebesi uygulama alanı. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Bullen, M. & Eyler, K.-A. (2010). Human resource accounting and international developments: implications for measurement of human capital, *Journal Of International Business and Cultural Studies*, s.1-16.
- Dasari, P., Basha, C. S. & Devarapalli, R. (2013). A study on human resource accounting methods and practices in india, *International Journal Of Social Science ve Interdisciplinary Research*, 2 (4), 95-102.
- Eknath, D. Z. (2016). Human resource accounting – a tactical use of lev&schwartz model, *International Journal Of Scientific Research and Management (IJSRM)*, 4 (4), 4048-4052.
- Flamholtz, E. G., Bullen, M. L. & Hua, W. (2002). Human resource accounting: a historical perspective and future implications, *Management Decision*, Volume:40/10, 947-954.
- Flamholtz, E. G. (1973). Human resources accounting: measuring positional replacement costs. *Human Resource Management*, Vol. 46, No. 2 (Apr., 1971), pp. 253-267.
- Flamholtz, E. G. (1971). A model for human resource valuation: a stochastic process with service rewards. *The Accounting Review*. Vol. 46, No. 2 (Apr., 1971), pp. 253-267.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar: Ankara.
- Kaya, U. (2013). *İnsan kaynakları muhasebesi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Keçecioglu, T. & Oktay, S. (2010). İnsan sermayesinin sayısallaştırılmasının dayanılmaz çekim gücü, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (3), 67-86.
- Kumar, T., Kavida, V. & Jegajothi. (2016). Valuation of human capital in infoys technologies ltd., *International Journal Of Commercer And Management Research*, Volume 2; Issue 8; August 2016; Page No. 55-59.
- Miles, M.B. ve Huberman, A.M. (1984). *Qualitative data analysis: a source book of new methods*, Sage: London.
- Naghshbandi, N., Shukuhian, H. & Chouhan, V. (2016). Comparative analysis of human resource accounting practices in indian steel companies, *Journal of Administrative Management, Education -and Training*,

12 (2), 175-185.

Patel, M. K. (2005), *Case studies on hrd practices*, Jaipur: Anmol Publications.

Shukla, A. & Naghsbandi, N. (2015). Comparative analysis of human resource accounting (hra) practices in indian companies, *International Journal Of Research and Development-A Management Review*, 4 (4).

Shukuhian, H. & Ashraf, H. S. (2017). Comparative analysis of human resource accounting practices and the effect of financial performance on human resource value in public sector companies in india, *Account and Financial Management Journal*, 2 (11), 1083-1093.

<https://thecommercepedia.blogspot.com/?view=flipcard>, Erişim Tarihi: 05.08.2018.

<http://www.pondiuni.edu.in>, Erişim Tarihi: 06.08.2018.